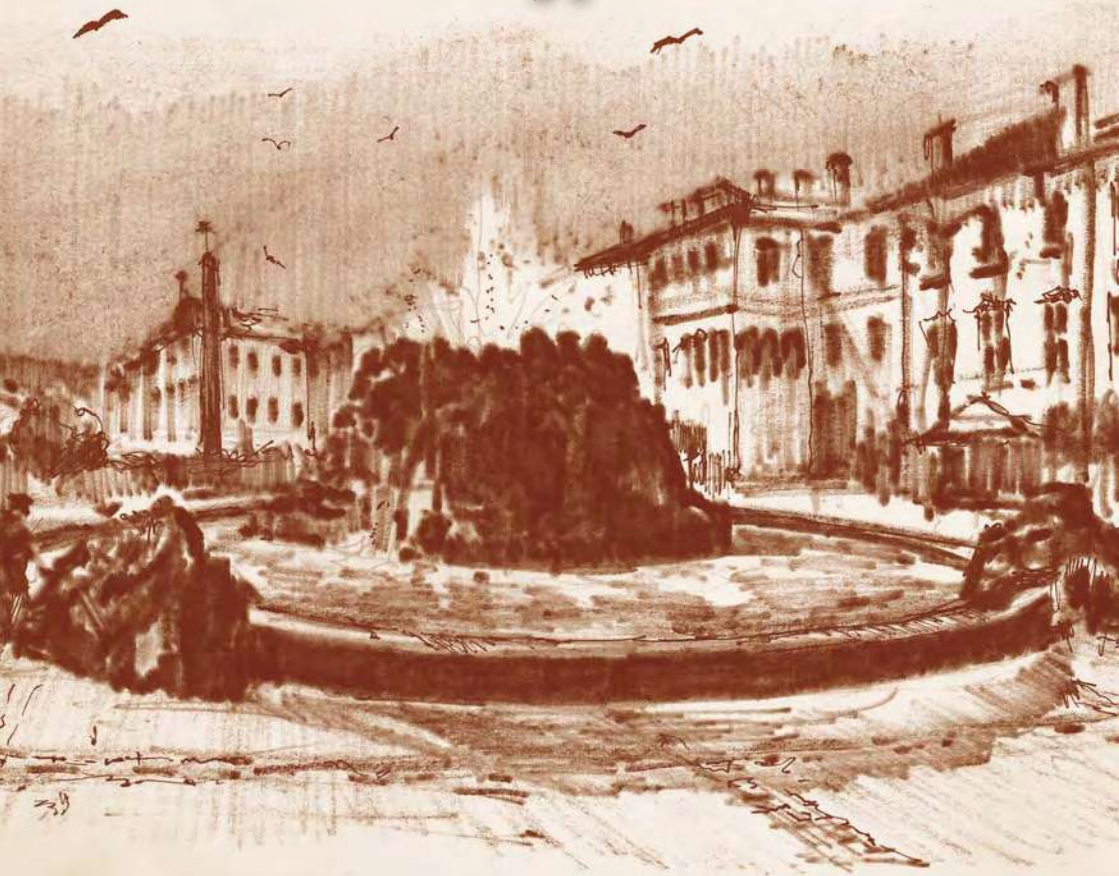

PAMÄTIHODNOSTI MESTA BANSKÁ BYSTRICA

1.

PRÍHOVOR

*„Milovať ľudí viac, než on nás miluje...
za dobro nežiadať vďaku a uznanie...
v tom je mier duše a šťastie i v nešťastí...“*

...učia nás slová vyryté na pamätnej tabuli umiestnenej na dome, v ktorom tvorila a zomrela slovenská spisovateľka a národná buditeľka Terézia Vansová.

Perla Pohronia mala vždy šťastie na výnimočných ľudí, na jedinečné osobnosti, na intelektuálnu elitu, ktorá zanechala hlbokú stopu a pozitívne formovala mesto. V Banskej Bystrici je vskutku mnoho živých i nemých pamätníkov histórie, ktoré nás dokážu učiť, ak chceme čítať.

Vybrať to najlepšie z výborného sa pokúša publikácia, ktorú držíte v rukách. Ide o zaujímavý súpis hmotných i nehmotných pamätihodností alebo ak chcete, nášho banskobystrického rodinného striebra. Knižná publikácia je nielen prehľadným súpisom obdivuhodného bohatstva nášho mesta, ale je aj zdrojom, ktorý môže posilniť náš lokálpatriotizmus a hrdosť na našu Banskú Bystricu.

Nech sa na túto knižnú novinku pozriete z ktorejkoľvek strany, jej prínos je neodškriepiteľný. Našincovi pripomenie dávno zabudnuté fakty o tom, ako jeho mesto rozkvitalo, aké významné osobnosti prechádzali jeho ulicami. Návštevníka atraktívnym spôsobom zorientuje v tom, kto, čo, ako a kedy formoval genius loci Banskej Bystrice. A možno vás prekvapí, že súpis rodinného striebra Banskej Bystrice je úctyhodne rozsiahly: príroda, architektúra, udalosti, osobnosti a ešte viac. Tí, ktorí nás predišli a prispeli k rozkvetu mesta pod Urpínom si to zaslúžia. Vďaka patrí všetkým, ktorí nezostali k odkazu ľahostajní a iniciovali zrod a realizáciu publikácie o pamätihodnostiach Banskej Bystrice. Úprimne želám poučné, inšpiratívne a zaujímavé čítanie.

Peter Gogola
primátor mesta Banská Bystrica

EDIČNÁ POZNÁMKA:

Komisia pre pamätihodnosti mesta Banská Bystrica, ako odborný poradný a iniciatívny orgán mesta pre zásadné otázky ochrany pamätihodností mesta, od roku 2011 na svojich zasadnutiach posudzuje návrhy fyzických a právnických osôb i odbornej verejnosti na zápis do evidencie pamätihodností mesta z odborného a vecného hľadiska. V roku 2011 Mestské zastupiteľstvo v Banskej Bystrici Uznesením č. 311/2011 schválilo vyhlásenie za pamätihodnosti mesta a ich zápis:

do registra nehmotných pamätihodností:
Medený Hámor, Banskobystrický pochod, Znelku Slobodného slovenského vysielacza, vydávanie periodika Staré noviny literiho umění, Banické povstanie 1525-26, udelenie mestských privilégií, návštevu Jána Pavla II.

ďalej osobnosti:

A. Anderle, kráľ Belo IV., J. Bakoss, M. Bel, P. Bielik, J. Botto, J. Cesnak, J. Cikker, J. Dekret Matejovie, J. Egry, V. F. Bystrý, J. Flaché, S. Libay, J. Golian, P. Hruz, L. Hudec, J. Kohúth, M. Kováč, J. Krébes, K. Kuzmány, M. Königsberger, A. Matuška, C. O. Moller, J. Móry, Š. Moyses, J. Murgaš, D. Petelen, B. Poničanová, A. Sakáč, L. Sára, A. Schönfeld, D. Skutecký, A. Sládkovič, T. Stadler, S. Stračina, A. Škrábik, A. Stollman, J. G. Tajovský, T. Vansová, R. Viest, K. A. Zipser, G. K. Zechenter Laskomerský,

do registra hmotných pamätihodností:
hrobku rodiny Holeschovcov, fontánu na Námestí SNP, zvonice (Skubín, Kremnička, Sásová, Rudlová), pamätný kameň J. D. Matejovie, tabuľky s nápisom Provereno min net, keramické reliéfy na domoch na Fončorde, mohyly k 1. svetovej vojne v Majeri, pamätnú tabuľu osadenú pri návšteve arcikniežaťa F. Karla, sochu pápeža J. Pavla II., súsošie Š. Moyses a K. Kuzmányho, tabuľku s označením výšky vody pri povodni r. 1813, industriálne objekty: regulátor vody na Bystrické, komín na Hornej ul., urbanistické celky: stará Fončorda, Fortnička, sídlisko Prednádražie, Štadlerovo nábrežie, prírodné priestory: medokýš pod starou nemocnicou i na Štiavnickách, ľaliovník v evanjelickom cintoríne, Urpín a park pod Pamätníkom SNP, ako i budovu Stredoslovenskej energetiky a. s., Železničnej stanice, Stredoslovenského ústavu srdcových a cievnych chorôb, Ekonomickej fakulty UMB, pobočky Slovenskej sporiteľne, Pošty, budovu bývalej ZŠ Š. Moyses, ZŠ Slobodného slovenského vysielacza, SPŠ stavebnej.

Návrh evidencie pamätihodností mesta je tvorený v súlade so zákonom 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu a Metodickéj inštrukcie pre potreby obecných samospráv Ministerstva kultúry SR a Pamiatkového úradu SR. Všeobecne záväzné nariadenie Mesta Banská Bystrica č. 4/2010 o evidencii pamätihodností mesta upravuje spôsob utvorenia a odborného vedenia evidencie pamätihodností a určuje podmienky výberu a zápisu do Zoznamu pamätihodností mesta. Cieľom je vyhlásiť pamätihodnosti mesta a schváliť ich evidenciu v záujme ochrany ich kultúrohistorickej hodnoty, zachovanie a zlepšenie ich stavu pre budúce generácie.

Konanie o vyhlásení a zápise pamätihodností mesta do Zoznamu pamätihodností mesta je proces činností, začínajúci podaním návrhu na zápis a končiaci zapísaním resp. nezapísaním do Zoznamu pamätihodností mesta.

Návrh na vyhlásenie pamätihodností mesta Banská Bystrica a zápis do Zoznamu pamätihodností mesta je členený v zmysle §6 ods.3 VZN Mesta Banská Bystrica č. 4/2010 o evidencii pamätihodností mesta do registrov.

Zoznam pamätihodností mesta Banská Bystrica je otvorený materiál. Komisia pre pamätihodnosti mesta pravidelne posudzuje, na základe nových skutočností, návrhy na zápis (prípadne zrušenie zápisu), pričom do úvahy berie podnety od laickej i odbornej verejnosti. Formulár návrhu vyhlásenia pamätihodností mesta nájdu záujemcovia na oficiálnej webovej stránke mesta www.banskabystrica.sk.

Tvorba evidencie a Zoznamu pamätihodností mesta je zameraná na identifikáciu, výskum, evidenciu, zachovanie, obnovu, reštaurovanie, regeneráciu, využívanie a prezentáciu pamätihodností mesta. V budúcnosti umožní vytvárať ponuku a štruktúru produktov poznávacieho cestovného ruchu a začleníť ju do ponuky regionálnych a nadregionálnych národno-poznávacích trás a okruhov.

Jana Pelikánová
koordinátorka projektu

POĎAKOVANIE:

PodĎakovanie patrí:

Ministerstvu kultúry SR za finančnú podporu

všetkým spracovateľom jednotlivých popisov pamätihodností:

PhDr. Marianne Bárdiovej, PhD., PaedDr. Jane Borgulovej, Mgr. Kataríne Burkovskej, Ing. arch. Elene Bradiakovej, Ing. Júliusovi Burkovskému, PhDr. Marianovi Bovanovi, Mgr. Magdaléne Dudkovej, PhDr. Filipovi Glockovi, PhDr. Igorovi Grausovi, PhD., PhDr. Romanovi Hradeckému, Ing., Mgr. Pavlovi Katreniakovi, PhDr. Kláre Kubičkovej, PhD., Mgr. Márii Láskovej, PhDr. Marcelovi Pecníkovi, PhDr. Vladimírovi Sklenkovi, Ing. arch. Petrovi Surovcovi, Mgr. Soni Šváčovej, PhD., Mgr. Milanovi Šokovi, Mgr. Zlate Troligovej, Ing. arch. Danici Turčanovej

za poskytnutie informácií a fotografií:

pplk. v.v. Ivanovi Vajdovi, Ing. Škubalovi, pánom Michalovi Kissimonovi a Jozefovi Kubišovi, Jánovi Balážovi, Jaroslavovi Čunderlíkovi, Ladislavovi Kabošovi, Prof. MUDr. Pavlovi Bakossovi, Mgr. Jurajovi Hamarovi, CSc.

inštitúciám za poskytnutie obrazových dokumentov a archívnych materiálov:

Stredoslovenskému múzeu v Banskej Bystrici, Štátnej vedeckej knižnici – Literárnemu a hudobnému múzeu v Banskej Bystrici, Štátnemu archívu, pobočka Banská Bystrica, Stredoslovenskej galérii v Banskej Bystrici, Štátnym lesom v Banskej Bystrici, Občianskemu združeniu Slovenské centrum pre tradičnú kultúru v Bratislave, Slovenskému národnému divadlu Bratislava, Rímskokatolíckej cirkvi – farnosť Banská Bystrica, Geodis Slovakia, s.r.o. Topografický ústav Banská Bystrica

Ľubomírovi Lichému za grafickú úpravu publikácie

S FINANČNOU PODPOROU
MINISTERSTVA KULTÚRY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

MESTO BANSKÁ BYSTRICA

Vydalo MESTO Banská Bystrica
s finančným príspevím Ministerstva kultúry SR

Koordinátorka projektu: Jana Pelikánová, Mestský úrad Banská Bystrica, oddelenie kultúry

Garant projektu: PhDr. Roman Hradecký, Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici

Fotografie: Jaroslav Čunderlík, Ladislav Kaboš, Vladimír Veverka

Archívne materiály: Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici, Štátna vedecká knižnica – Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici, Štátny archív, pobočka Banská Bystrica, Stredoslovenská galéria v Banskej Bystrici, Štátne lesy, a.s. v Banskej Bystrici, Občianske združenie Slovenské centrum pre tradičnú kultúru v Bratislave, Slovenské národné divadlo Bratislava, Rímskokatolícka cirkev – farnosť Banská Bystrica, Slovenská národná galéria v Bratislave, Súkromný archív Jána Baláža, Kláry Kubičkovej, Pavla Katreniaka, Jozefa Kubiša, Pavla Bakossa

Všetky práva vyhradené. Bez písomného súhlasu Mesta Banská Bystrica je akékoľvek kopírovanie a rozmnožovanie diela a jeho častí zakázané.

© Autori textov a obrazových materiálov

Ortofotomapa © Geodis Slovakia, s.r.o.

© Copyright by Topografický ústav Banská Bystrica

Grafická úprava: Ľubomír Lichý

Obálka: Ing. arch. Peter Surovec

Jazyková úprava: Ing. Stanislav Šimek

Tlač: WERNAM, s.r.o.

Rok vydania: 2012

Vydanie: prvé

NEPREDAJNÉ

ISBN: 978-80-971174-5-0

OBSAH

ERB MESTA

Erb mesta Banskej Bystrice	11
----------------------------------	----

URBANISTICKÝ CELOK

Stará Fončorda	12
Sídliisko Fortnička	14
Sídliisko Pred stanicou	15
Stadlerovo nábrežie	17

PRÍRODNÝ PRIESTOR

Rudlovský medokýš	18
Medokýš na Štiavničkách	18
Ľaliovník na evanjelickom cintoríne	19

PRÍRODNÝ PRIESTOR, DIELO PRÍRODY A ČLOVEKA

Urpín	20
Mestská zeleň pod Pamätníkom SNP	21

INDUSTRIÁLNY OBJEKT, TECHNICKÁ PAMIATKA

Regulátor vody na potoku Bystrica	22
Torzo komína	22

ARCHITEKTÚRA

Hrobka rodiny Holeschovcov	23
Fontána na námestí v Banskej Bystrici	24
Zvonice	26
Stredoslovenská energetika, a.s.	30
Železničná stanica Banská Bystrica	31
Stredoslovenský ústav srdcových a cievnych chorôb	32
Ekonomická fakulta UMB	33
Slovenská sporiteľňa	34
Poštový úrad	35
Základná škola cirkevná Štefana Moysesu	36
Základná škola Slobodného vysielateľa	37
Stredná priemyslová škola stavebná Banská Bystrica	38

PAMÄTNÉ TABULE, OZNAČENIA, SOCHY, BUSTY

Pamätný kameň Jozefa Dekreta Matejovie	39
Tabuľky Provereno – min net	40
Keramické reliéfy nad vchodmi do obytných domov	42
Pomník legionárov I. svetovej vojny	43
Pamätná tabuľa	44
Socha pápeža Jána Pavla II.	45
Súsošie Štefana Moysesa a Karola Kuzmányho	46
Pamiatka na povodeň	47

DIELO

Anton Július Hiray: Civitatis Neosoliensis Militare Marsch	48
Ján Cikker: Zvučka pre Slobodný slovenský vysielateľ, 1944	49

UDALOSŤ

Medený hámor	50
Staré noviny literného umění	54
Povstanie baníkov v rokoch 1525 - 1526	55
Listina mestských práv pre Banskú Bystricu	56
Návšteva Jána Pavla II.	58

OSOBNOSŤ

Anton Anderle	59
Ján Bakoss	60
Matej Bel	61
Belo IV.	62
Paľo Bielik	63
Ján Botto	64
Viliam Figuš - Bystrý	65
Július Cesnak	67
Ján Cikker	68
Ján Egry	70
Július Flache	71
Ján Golian	72
Pavel Hrúz	73
Ladislav Hudec	74
Ján Kohúth	75
Mikuláš Kováč	76
Július Krébes	77
Karol Kuzmány	78
Michal Königsberger	79
Gustáv Kazimír Zechenter Laskomerský	80

Samuel Libay	81
Jozef Dekret Matejovie	82
Alexander Matuška	83
Oto Karol Moller	84
Štefan Moyses	85
Ján Móry	86
Jozef Murgaš	88
Daniel Petelen	90
Beta Poničanová	91
Albín Sakáč	92
Ladislav Sára	93
Dr. Áron Schönfeld	94
Dominik Skutecký	95
Andrej Sládkovič	96
Teofil Stadler	97
Andrej Stollmann	98
Svetozár Stračina	99
Andrej Škrábik	101
Jozef Gregor Tajovský	102
Terézia Vansová	104
Rudolf Viest	106
Kristián Andrej Zipser	107

ERB MESTA BANSKÁ BYSTRICA

V období stredoveku erby, čiže osobitné identifikačné znaky namaľované na štíte podľa ustálených pravidiel, používali nielen fyzické, ale aj právnické osoby. Na území Slovenska už od 1. tretiny 13. storočia jestvovalo viacero miest a osád mestského charakteru a práve v tomto storočí sa zrodili aj naše prvé mestské erby. Keďže Banská Bystrica v tomto období patrila do elitnej kategórie slobodných kráľovských a banských miest, erb získala medzi prvými. Presný dátum udelenia erbu panovníkom kvôli absencii písomných prameňov síce nepoznáme, ale najstaršia zachovaná banskobystrická pečať s mestským erbom je štýlovo identická s najstaršou pečaťou Banskej Štiavnice, ktorá pochádza z roku 1275. Obsahom banskobystrického erbu je pritom modifikovaný štátny znak uhorského kráľovstva – tzv. mladší štátny znak Uhorska, ktorý sa používal za vlády dynastie Arpádovcov. Patrí teda do rovnakej skupiny mestských erbov, ako napr. erby Žiliny, Skalice, Šurian, Topoľčian a neďalekého Zvolena, ktoré tiež vznikli aktívnym pretvorením uhorského (v týchto prípadoch ale staršieho) štátneho znaku.

Pôvodný mestský erb sa od toho súčasného mierne líšil. Najstaršia zachovaná pečať s mestským erbom je na listine z roku 1326 a obsahuje ranogotický trojuholníkový štít, ktorý je členený na deväť vodorovných polí (v heraldickej terminológii sú to štyri brvná). Nad štítom je umiestnené k sebe privrátené banícke kladivko a železko. Voľnú plochu po bokoch erbového štítu vyplňajú nebeské telesá – na jednej strane dvanásťcípá hviezda (slnko) a na druhej polmesiac, pričom obe telesá sú hore a dole sprevádzané malými šesťcípymi hviezdikami. Po obvode pečate je umiestnený majuskulný kruhops + SIGILLVM • DE • BISTRICEBANA.

Toto najstaršie pečatidlo sa bez zmeny používalo až do polovice 15. storočia, kedy ho nahradilo nové so zmeneným mestským erbom. Obsahovalo neskorogotický štít, ktorý je sedemkrát delený – čiže je členený už iba na osem vodorovných polí. Erb zároveň dopĺňa anjel vo funkcii nosiča štítu a dva jastraby vo funkcii

strážcov štítu. Príčiny zmeny obsahu erbového štítu, ktorá spočívala v redukcii počtu vodorovných polí, nedokážeme vysvetliť. Vieme len, že Banskobystričania opustili vyše storočia používaný erb rovnako ako banícku symboliku a už sa k nim nikdy nevrátili.

Súčasný erb mesta Banskej Bystrice je priamo odvodený práve z tejto pečate s nosičom a strážcami erbového štítu. Mestský erb spolu s vlajkou a pečaťou predstavujú oficiálne symboly mesta, ktorých používanie upravuje osobitný štatút. Erb mesta sa môže používať vo dvoch podobách. Jednoduchú, alebo základnú formu predstavuje tzv. malý erb a tento má podobu iba samotného erbového štítu so znamením (štyri červené brvná v striebornom poli). Tzv. veľký, alebo slávnostný erb je výtvarne bohatší – má podobu erbového štítu so znamením, ktorý je doplnený o anjela vo funkcii nosiča štítu a dvoch jastrabov ako strážcov štítu.

Igor Graus

„STARÁ“ FONČORDA

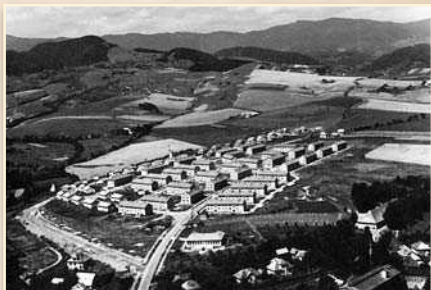
S výstavbou bytov na Fončorde, v minulosti v neobývanom priestore medzi kopcom nad časťou Štiavničky smerom k mestskej štvrti Radvaň, sa začalo po skončení druhej svetovej vojny v rokoch 1948 – 1949. Ako prvé vyrástli murované rodinné domy pre obyvateľov nacistami vypálenej obce Kalište s názvom ulice Nové Kalište. Nasledovala ďalšia výstavba dvojpodlažných domov pre zamestnancov štátnej správy a postupne sa vytváralo minimálne obchodné zázemie, pretože prednosť mala bytová výstavba.

Názov Fončorda vznikol umelým spôsobom ako pracovné pomenovanie pre výstavbu nového sídliska. Nesúvisel so žiadnym miestnym, alebo choťárnym označením. Pôvod má v maďarskom slove foncsorda, čo znamená amalgám. Pripomína miesto niekde povyššie terajšieho sídla Obvodného úradu, kde v 16. storočí stála amalgáčna huta na spracovanie zliatin kovov s ortuťou, čím vznikali amalgámy.

Prvú etapu povojnového „socialistického budovania“ Fončordy uzatvára Dom dôchodcov na Jilemnického ulici, svojho času jeden z najmodernejších a najvyhľadávanejších na Slovensku. Z dnešného pohľadu celé toto „budovateľské nadšenie“ môžeme prijímať s výhradami, isteže má viacero nedostatkov, napríklad trpí socialistickou uniformitou, ale nemožno mu uprieť zmysel pre sociálne skvalitňovanie bývania v humannejšom a priestornejšom prostredí zelene, ktorý sa neskôr vytratil. Tento spôsob výstavby a bývania bol ekonomicky prístupný pre všetky vrstvy obyvateľstva.

Pre najrozsiahlejšie sídlisko medzi mestskými časťami Radvaň – Podlavice sa pomenovanie Fončorda úplne zaužívalo, zdomácnelo a stalo sa neoddeliteľnou súčasťou Banskej Bystrice. S historickým jadrom mesta ho v poslednom období prepája moderné obchodno – spoločenské stredisko Europa shopping center.

Milan Šoka

pred rokom 1957
foto: Ján Baláž

23. september 2002
foto: Ján Baláž

rok 2012
foto: Jaroslav Čunderlik

VÝREZ ORTOFOTOMAPA – STARÁ FONČORDA

Ortofotomapa 2009, GEODIS ©

SÍDLISKO FORTNIČKA

Malé sídlisko Fortnička vyrástlo v päťdesiatych rokoch minulého storočia na severozápadnom okraji historickej časti mesta. Ohraničené je dvormi meštianskych domov v Dolnej ulici, potokom Bystrica, Hornou a Dolnou Striebornou ulicou. Pôvodne štvorpodlažné obytné bloky sú situované v priestore niekdajších mestských záhrad, ktoré postupne doplnili ďalšími osempodlažnými bytovými domami na Ulici Terézie Vansovej. Verejné priestranstvo s trávnatým predpolím umelecky dotvára bronzová plastika ženy. Zároveň sa tu nachádzajú zvyšky bývalého

mestského opevnenia a v dvorných traktoch kamenná fontána.

Napriek istej uniformite, za ktorou cítiť poplatnosť dobe svojho vzniku, keď do všetkých oblastí života prenikali prvky ideologizácie a socialistického realizmu, ostáva Fortnička svojou architektúrou a urbanistickým riešením prirodzeným prvkom mestskej aglomerácie.

Milan Šoka

Fortnička pred rokom 1961

zdroj: súkromná zbierka Jána Baláza

Fortnička v roku 2012

foto: Jaroslav Čunderlík

SÍDLISKO PRED STANICOU

architekti: Martin Kusý, Karol Ružek
realizácia: Stavoprojekt Bratislava
rok: 1954 – 55

Výstavbu prvého povojnového sídliska predznamenal súťaž na regulačný plán mesta v roku 1939. Vytýčila jeho hlavnú os od plánovanej novej železničnej stanice kolmo k Ľupčianskej ceste, ktorú križovala os vodného kanála mestskej elektrárne (z r. 1905). Na tieto myšlienky naviazali projektanti v povojnových rokoch. Sídlisko riešili ako pokračovanie zástavby centrálnej časti mesta, s polyfunkčným parterom, technológia tehlovej výstavby umožňovala variácie. Jasná urbanistická osnova, kontinuálne napojenie na mestskú štruktúru v západnej časti, komplexná občianska vybavenosť, chránené vnútorné dvory, veľa priestoru pre zeleň a ihriská, školy a škôlky vytvárajú z jeho priestoru dodnes obľúbenú štvrť pre bývanie. I keď štvrť vznikla v období výstavby v slohu socialistického realizmu, jeho autor architekt Martin Kusý neuplatňoval u jednot-

livých budov ozdobnosť. Architektonické princípy sa skôr prejavili v „klasicizme a historizme“ urbanistického poňatia (osovosť, symetričnosť, prevýšená úroveň dvoch vežovitých blokov od strany vstupu zo stanice – akési propyleje). Na niekdajšej osi vodného kanála bol neskôr vytvorený park a ihriská.

Občianska verejnosť sídlisko vníma ako svojbytnú časť mesta, ktorá má všetky potrebné vlastnosti urbanistického celku k tomu, aby bola chránená tak vo svojej kompozícii, funkciách, ako aj v priestorovom koncepte. A to nielen pre dnes už historické hodnoty, ale aj pre hodnoty ľudského a vyhovujúceho životného prostredia.

Klára Kubičková

august 2011

foto: Klára Kubičková

VÝREZ ORTOFOTOMAPA – SÍDLISKO FORTNIČKA

Ortofotomapa 2009, GEODIS ©

VÝREZ ORTOFOTOMAPA – SÍDLISKO PRED STANICOU

Ortofotomapa 2009, GEODIS ©

STADLEROVO NÁBREŽIE

Stadlerovým nábrežím sa nazýva nábrežie Hrona od vtoku Bystričky proti toku rieky, po dnešný most na železničnú stanicu Banská Bystrica – Mesto. Bolo to územie na juh od mestských hradieb, ktoré najviac trpelo vysokými stavmi vody rieky a záplavami, umocnenými vtokom Bystričky. Úľavu priniesla až regulácia na prelome 19. a 20. storočia vďaka finančnej pomoci mešťana Teofila Stadlera, ktorý mal súčiť s mnohými ťažkosťami chudobnejších vrstiev obyvateľov mesta. Prvá časť nábrežia bola dokončená v roku 1903. V roku 1911 Teofil Stadler zomrel. Vo svojej záveti však nezabudol na dokončenie svojho zámeru. Poručil 25.000 korún na postupné dobudovanie nábrežia a ďalších 25.000 na postavenie mosta so železnou konštrukciou, ktorý by spájal ulicu, pripravovanú na mieste komorského dvora, so stanicou u Svätého Jána. Zrejme to bola 1. svetová vojna, ktorá stavbu mosta posunula až do obdobia 1. republiky, do roku 1922. (Svoju úlohu plnil do roku 1944, kedy podľahol bojom pri potlačení

SNP. Dnešný most bol postavený po druhej svetovej vojne.) Mesto prijalo rozhodnutie, aby sa nábrežie volalo od týchto čias po Stadlerovi. Dnes je toto rozhodnutie znovu rešpektované. Počas 20. storočia však územie nábrežia prešlo viacerými zmenami. Keďže regulácia dovolila jeho využívanie, vznikla tu dvojsmerná cesta, s alejou a lavičkami na nábreží, ako aj niekoľko prízemných domov so záhradami medzi cestou a hradobným múrom. K juhozápadnej časti hradobného múru pristavali Kolkáreň, obľúbené miesto vychádzok za hradby, miesto pre spojenie športu so spoločenským posedením v prostredí zelene. Najväčší zásah znamenalo rozšírenie cesty na štvorprúdovú, s veľkým vzrastom diaľkovej i miestnej premávky. Domy i Kolkáreň boli zbúrané, lavičky sa ešte na niekoľko rokov presunuli k hradbám, kým zmizli úplne. Pôsobenie dopravy momentálne vífazi nad nábrežnou promenádou a možnými rozmanitými funkciami riečného toku v živote mesta...

Klára Kubičková

Nábrežie T. Stadlera 1913

zdroj: archív Jána Baláža

foto: Jaroslav Čunderlík

RUDLOVSKÝ MEDOKÝŠ

Vrt hlboký až 55 m je situovaný v severnej časti mesta, lokalita Horné Záhrady, cca 100 m vpravo od miestnej komunikácie Rudlová - Stará nemocnica v údolí Rudlovského potoka.

Minerálna voda vyteká z rúrky a voľne odtieká do potoka. Svojím zložením je síranovo-hydrouhlíčanová, vápenato-horečnatá, uhličitá so zvýšeným obsahom kyseliny kremičitej, studená, hypotonická.

Používa sa na pitné účely. Jej mikrobiológia, biológia, príp. nezávadnosť sa vyšetruje sporadicky. Prameň je zahrnutý v Pláne zdravia mesta Banská Bystrica. Okolie vrtu bolo naposledy upravené v súvislosti s výstavbou severného obchvatu v r. 2011.

Prameň je trvalo verejnosti dostupný.

Pavol Katreniak

Prameň sa nachádza v blízkosti centra mesta.
foto: Jaroslav Čunderlík

MEDOKÝŠ NA ŠTIAVNIČKÁCH

Prameň sa nachádza v lokalite Štiavničky medzi areálom plážového kúpaliska a krytou plavárňou asi 100 m vľavo od Tajovského potoka na pozemku vo vlastníctve rímskokatolíckej cirkvi.

Voda je prírodná, slabo mineralizovaná, hydrouhlíčanovo-síranová, vápenato-horečnatá, uhličitá, studená, hypotonická. Jej mikrobiológia, biológia, príp. nezávadnosť sa vyšetruje sporadicky. Prameň je zahrnutý v Pláne zdravia mesta Banská Bystrica.

Prvýkrát sa spomína v r. 1663. V správe miestodržiteľa rady z r. 1768 sa uvádza, že kyslá voda sa môže piť len čerstvá a nedá sa skladovať kvôli vysokému obsahu kyslíčnika uhličitého.

V r. 1997 a 2011 boli na medokýši zrealizované rekonštrukčné práce. Mesto v partnerstve s Občianskou cykloiniciatívou Banská Bystrica uspelo v grantovom programe „Pohoda za mestom“ vyhlásenom Nadáciou Ekopolis s projektom „Bystričania, obnovme si Medokýš!“. Nová zelená oddychová zóna sa stala verejnosti trvalo dostupnou oázou pokoja, duševného relaxu a oddychu.

Pavol Katreniak

Obnovený medokýš medzi areálom krytej plavárne a plážovým kúpaliskom.
foto: Jaroslav Čunderlík

ĽALIOVNÍK NA EVANJELICKOM CINTORÍNE

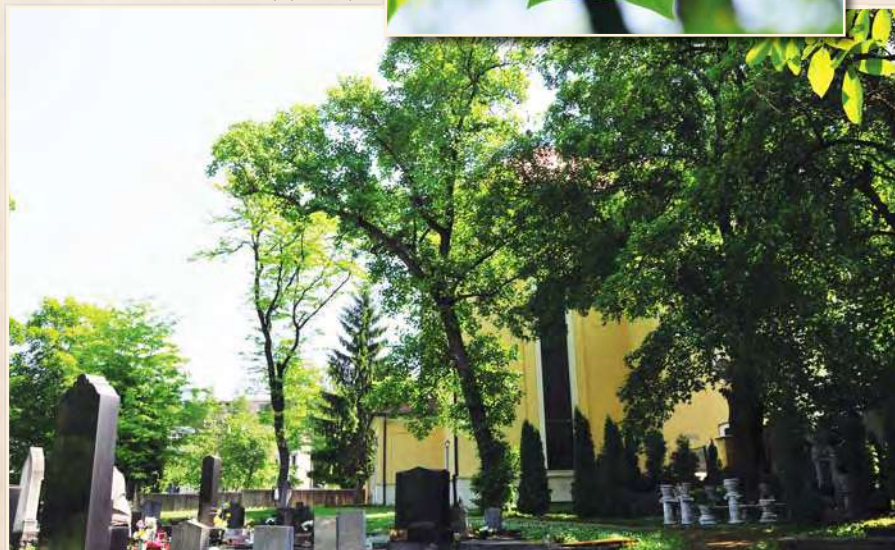
Liriodendron tulipifera. Strom rastie v Lazovnej ulici č. 42 na evanjelickom cintoríne za kostolom v Banskej Bystrici. Je to zdravý, bujný, široko stĺpovitý, majestátny jedinec s opadavým lístím. Obvod kmeňa, ktorý rastie šikmo, má vo výške 1,3 m veľkosť 224 cm. Vek sa odhaduje na 100 rokov. Tmavozelené, do 15 cm dlhé listy tvaru lýry a na vrchole laločné, na jeseň žltú. Na prelome mája a júna sa na strome vytvárajú žlté či bledozelené kvety, na báze oranžovo prúžkované, tvaru čaše, dlhé do 6 cm. Z obojpohlavných kvetov, ktoré pomerne rýchlo opadávajú, sa vyvíjajú kužeľovité plody podobné šiške. Kôra stromu je tmavohnedá a zbrázdená. Ľaliovník tulipánokvetý pôvodne rastie v listnatých lesoch východu Severnej Ameriky. Uprednostňuje hl-

boké, úrodné, dobre priepustné pôdy, ani veľmi suché, ani veľmi vlhké, na priamom slnku alebo v polotieni. Z jeho kmeňa si Indiáni zhotovovali kanoe. Drevo je svetlé, ľahko opracovateľné, vhodné na výrobu nábytku. V našich podmienkach vyniká ľaliovník ako solitér v záhradách, parkoch a cintorínoch.

V Banskej Bystrici sa ľaliovník vyskytuje i neďaleko malej stanice a tiež aj povýše mestského parku na Tajovského ulici. Blízka frekventovaná komunikácia do Podlavíc však spôsobuje postupné vysychavanie stromu, presnejšie páru ľaliovníkov, rastúcich tesne vedľa seba takmer už 200 rokov.

Pavol Katreniak

Zvláštny tvar listu ľaliovníka pripomína lýru.

Ľaliovník na evanjelickom cintoríne.

foto: Jaroslav Čunderlík

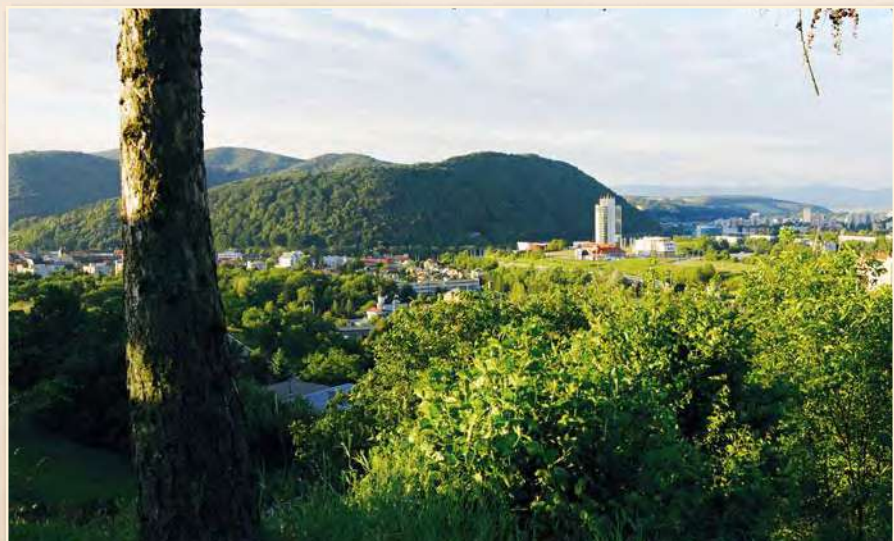
URPÍN

Leží v Slovenskom stredohorí v celku Zvolenská kotlina v podcelku Bystrická vrchovina. Je neodmysliteľnou súčasťou panorámy Banskej Bystrice. Jeho nadmorská výška je 510 m. Nachádza sa blízko centra na ľavom brehu rieky Hron a je viditeľný z mnohých častí mesta. Z východnej strany susedí s časťou Uhlisko, zo severu s centrom mesta a zo západu s Radvaňou. Na východnej strane kopca je Kalvária zo 17. storočia so zastaveniami krížovej cesty zobrazujúcej výjav z utrpenia a smrti Ježiša Krista. Úbočím Urpína vedie železničná trať Zvolen – Vrútky. Od vlakovej zastávky Banská Bystrica – Mesto, tzv. Malej stanice, vedie na vrch serpentínový chodník. Prvýkrát sa Urpín spomína v listine kráľa Ladislava IV. z 25. 3. 1287. Voľakedy na ňom existovala obec. Jej presné miesto sa zatiaľ nedá určiť. O jej existencii svedčia zachované písomnosti. Predpokladá sa, že jej obyvatelia sa zaoberali pastierstvom, chovom oviec alebo dobytku, možno aj uhliarstvom. V súčasnosti sú na Urpíne dve chránené územia: Urpínska aleja a Urpínska lesostep s chránenými stromami, výskytom vzácných druhov rastlín aj živočíchov.

Pavol Katreniak

Obnovená Kalvária – miesto oddychu a modlitby.

Pohľad na Urpín.

foto: Jaroslav Čunderlík

MESTSKÁ ZELEŇ POD PAMÄTNÍKOM SNP PO ŠTATISTICKÝ ÚRAD

Mestská zeleň, ktorá vytvára hlavnú pohľadovú os na Pamätník SNP, vznikla vo dvoch etapách: vo väzbe na výstavbu obytného súboru Sídlička pred stanicou (1955-1956) a vo väzbe na výstavbu Pamätníka SNP a jeho podnožia na bývalom území toku a ramien Hrona, podľa víťazného urbanistického plánu Emanuela Hrušku a Milana Kodoňa z roku 1959 (realizácia 1969-1988). I keď celé územie má parkový charakter, mesto ho zatiaľ nezaradilo medzi mestské parky.

V období prvej etapy priečna os Sídlička bola určená otvoreným kanálom mestskej elektrárne, prispôbila sa mu tak výstavba, ako aj prvá výsadba zelene. Až po zrušení mestskej elektrárne a zakrytí kanála bola vysadená verejná zeleň podľa projektov projekčnej zložky ZARES-u a Stavoprojektu v polovici 70-tych rokov. Bola prispôbená obytnému charakteru sídliska, s vysokou i nízkou zeleňou, oddychovými priestormi, ihriskami, výtvarnými dielami. V posledných desaťročiach sa síce vykonáva základná údržba, ale chýba zásadný a citlivý prístup k zmenám, ktoré prináša čas – tak pre zeleň, ako aj pre stále prvky parkového priestoru.

Druhá etapa vznikla v období sprístupnenia Pamätníka SNP, jednak na jeho terase (parkové úpravy

pod vedením Ing. Ľudovíta Petrika v spolupráci s Prof. ing. arch. Kuzmom), jednak na nive pod ním okolo roku 1969. Došlo k tvarovaniu terénu a vylúčeniu dopravy. Mohutné staré lipy sú pozostatkami z obdobia starého stavu Hrona. Stred priestranstva bol zatravněný a voľný – pri svojom vzniku slúžil na zhromaždenia pri oslavách. Postupne sa stal obľúbeným a najnavštevovanejším priestranstvom mesta, s mnohými prirodzene vytvorenými funkciami. V roku 1969 tu boli vytvorené aj viaceré výtvarne pojednané ihriská pre deti a taktiež výtvarné diela významných umelcov (Vladimír Kompánek, Karol Lacko, Pavol Tóth), ktoré bez potrebnej údržby každým dňom strácajú svoju hodnotu. Fontána Andreja Goliáša pred Luxom bola postupne likvidovaná opakovanými stavbami provizórnych výstavných stanov.

Toto pásmo zelene, ktoré vzniklo postupne a bez celistej koncepcie, je dnes dôležitým prvkom tak identity mesta, ako aj ochrany jeho obyvateľov v nastávajúcom období globálneho otepľovania so všetkými jeho následkami. Vyhlásením za pamätihodnosť je vyjadrené aj želanie obyvateľov mesta o jeho zachovanie v celom rozsahu.

Klára Kubičková

foto: Jaroslav Čunderlík

Prekrývanie vodného kanála, hlavná os smerom od Pamätníka SNP
zdroj: archív Jozef Kubiš

Dnes od Sídlička
foto: Klára Kubičková

REGULÁTOR VODY NA POTOKU BYSTRICA

Technické dielo – oceľové mechanické stavidlo – sa nachádza v mieste prahu na dolnom toku potoka Bystrica, ktorý je pravostranným prítokom Hrona, v banskobystrickej časti Medený Hámor pri križovatke ulíc Laskomerská a Lazovná. Je súčasťou zregulovanej dolnej časti toku, ku ktorej došlo v súvislosti s využívaním jeho vodného potenciálu pre potreby územne susediacich priemyselných výrobných zariadení a v rámci protipovodňovej ochrany priliehlo územia.

Potok Bystrica pramení vo Veľkej Fatre pod Kráľovou studňou, preteká cez obce Dolný Harmanec, Harmanec, Uľanka a cez Jakub sa dostáva na územie Banskej Bystrice popri Medenom hámri, areáli bývalej Slovenky a na Huštáku sa vlieva do Hrona. Potok slúžil nepretržite už od konca 15. storočia, keď sa v Medenom hámri na takmer 500 rokov udomácnila kovohutnícka veľkovýroba medi, ako zdroj vody pre manufaktúru a neskôr aj priemyselnú výrobu. Severne od objektu hámra bol situovaný vodný náhon. Celoročne fungujúca výrobná prevádzka banskobystrického mediarskeho podniku pozostá-

vala zo sústavy hutníckych, hámorníckych, zámočníckych dielní a skladov, ktorých súčasťou boli aj mohutné rozvody vody v interiéri. Voda slúžila aj na pohon vodných kladív.

Úsek toku Bystrice po sútoku so Starohorským potokom od Uľanky až po vodočet v Banskej Bystrici, odkiaľ je potok regulovaný, využívajú vodáci na splav.

Elena Bradiaková a Danica Turčanová

„Regulátor“ - stavidlo na potoku Bystrica

TORZO KOMÍNA

Nachádza sa v priechodnom dvore domu č. 16 v Hornej ulici.

Toto asi 10 m vysoké torzo komína, teraz prekryté ihlanovitou strieškou, je pozostatkom Prvej banskobystrickej továrne na farbenie, čistenie a pranie bielizne, ktorú v roku 1902 založil Dávid Kemény.

Ide teda o pamätihodnosť industriálnej histórie Banskej Bystrice.

Július Burkovský

foto: Jaroslav Čunderlík

HROBKA RODINY HOLESCHOVCOV

Krypta je jednou z mála v priestore umiestnených, architektonicky hodnotných hrobiek na banskobystrickom evanjelickom cintoríne. Postavil ju banskobystrický staviteľ a maliar Adolf Holesch (1838-1908) pre seba a svoju rodinu.

K jeho menu sa viaže postavenie novorenesančnej vily Dominika Skuteckého na Hornej ulici 55 (1896) a vlastného domu v eklektickom tvarosloví na nároží ukončenia ľavej strany Dol-

nej ulice (poškodený a zbúraný po explózii mosta na Bystričke v r. 1944).

Presný rok výstavby hrobky nie je známy, pravdepodobne bola postavená v rokoch 1900-1908. Dnes je vo veľmi zlom stave – po násilnom vniknutí do krypty a následnom zamurovaní ju neoznačuje žiadne meno. Architekt pri jej projekcii mal za vzor centrálnu stavbu a podľa nich stavané malorozmerné náhrobné architektúry východných kultúr. Hrobka je v exteriéri dvojťažová - na štvoruholníkové, nárožnými bosážami zdobené prízemie, dosadá menšia ústredná osemhranná veža.

Okrúhle stĺpiky na jej nárožniach nesú vlys pásu meandrov – symbolizujúcich ponorenie vo vodách smrti, v spodnej časti sú medzi nimi umiestnené v omietke tvarované makové kvety, symbolizujúce večný spánok. Obidve strišky hrobky boli z medeneho plechu. Horizontálne hroby, kryté kamennými platňami na severovýchodnej strane hrobky (taktiež bez označenia menami), sú jej súčasťou.

Interiér hrobky je toho času neprístupný.

Klára Kubičková

Hrobka rodiny Adolfa Holescha

Evanjelický cintorín, Lazovná ulica č. 42

foto: Klára Kubičková

FONTÁNA NA NÁMESTÍ V BANSKEJ BYSTRICI

Trhové kolonizačné mesto pod Urpínom ležalo na dôležitej obchodnej ceste „Via Magna“, spájajúcej juh so severom, vedúcej od Stredozemného mora cez južné Uhorsko a banské Pohronie až k Baltu. Mesto so špecializovanou banskou činnosťou a obchodnými aktivitami malo právo trhu od čias, keď kráľ Belo IV. daroval obyvateľom jestvujúcej osady s názvom Villa v roku 1255 kráľovské výsady.

Mesto sa postupne rozvíjalo, z prízemných domov s hlbokými dvorovými zástavbami s prelukami, vznikali súvislé radové zástavby a uprostred cesty vedúcej od juhozápadu smerom na severovýchod medzi súvislou zástavbou na miernom návrší, kde sa domy rozostupujú, sa sformovalo námestie. A k trhom, ktoré sa konali na námestí, neodmysliteľne patrila studňa. Jej význam mierne klesol, keď mesto malo už koncom 16. storočia vodovod a kanalizáciu a miesto konania trhu preložili juhovýchodne pod mestský hrad. Na vedutách môžeme v mieste dnešnej fontány, niekde uprostred námestia vzhľadnúť malé body. A to už je zaznamenaná drobná architektúra, predchodca našej fontány. V prvej tretine 17. storočia, za richtára Reulla, vzniká na mieste bývalej studne (?) malé jazierko ohraničené kameňmi v tvare osemuholníka, uprostred ktorého stála mosadzná socha. Takáto drobná architektúra sa zachovala približne dvesto rokov, keď na pláne mesta z polovice 19. storočia je jasne zachytený jej tvar. Ku koncu 19. storočia už vieme presne, ako vyzerala, vďaka prvej vyhotovenej fotodokumentácii. Bol to vodomet, obkolesený malým jazierkom vyhlbeným do zeme, s nízkym kamenným múrikom, do ktorého padala späť vychlípená voda. Začiatkom 20. storočia ku

kamennému múriku pribudla kvetinová záhradka a nízky kovaný plôtik. Ku kovanému plotu bol postupne pribudovaný jeden stupeň ďalšieho betónového múrika a dlažba, ktorá tvorila jeden výškový stupeň od plochy námestia. Opätovnú dostavbu si vyžiadalo jej napojenie na elektrický pohon (1912). Do jazierka postupne pribúdali najprv štyri kopčeky navrhovaných kameňov v strede, neskôr aj po obvode plochy jazierka. Modernizáciou prešla aj koncom 30-tych rokov, keď ju v medzivojnovom období doplnili o farebné osvetlenie. Tu niekde sa zastavil jej postupný vývoj od malého vodometu (r. 1860) až po homolú obrastenú machom, z ktorej vrcholu strieka do výšky prúd vody. K nemu z obvodu vrcholu kameňov oblúčikmi dopadajú menšie prúdy vody, ktoré spolu tvoria okrúhly veniec. Nepravidelný útvar z tufových kameňov má tvar smerom nadol sa rozširujúceho odrezaného kužela, ktorý je ponorený v jazierku a oblemovaný nízkym kamenným múrikom v tvare kruhu. Cez kruhový múrik sú postavené okolo dominantnej hmoty kameňa ďalšie štyri nepravidelné homole naukladaných tufových kameňov, chlíbiacich vodu na centrálnu masu kameňa.

Po poslednej komplexnej rekonštrukcii fontány v roku 2009 spozornie nejeden návštevník mesta a na chvíľu sa pozastaví. Každodenný život na námestí dopĺňa nielen známym zvukom padajúcej vody, ale aj tónmi vážnej hudby, znejúcimi v pravidelných intervaloch. Svojimi premenami podľa potrieb času, sprevádzala dobový vývoj námestia a jej prítomnosť vnímame ako neoddeliteľnú súčasť centra mesta.

Magdaléna Dudková

FONTÁNA NA NÁMESTÍ V BANSKEJ BYSTRICI

rok 1895 „Novovybudovaný vodomet na Hlavnom námestí“

rok 1899

Na prelome 19. – 20. storočia

rok 1935

zdroj: súkromná zbierka Jána Baláza

rok 2012

foto: Jaroslav Čunderlík

ZVONICE

Na súčasnom území mesta Banská Bystrica sa nachádzajú viaceré zaujímavé stavby - zvonice. Tieto v minulosti plnili a aj plnia funkciu umiestnenia a používania zvonov mimo kostolov. Zvonice bývajú murované, i keď poznáme aj typy drevené a polomurované, jednoduchšie i zložitejšie. Tie banskobystrické sú charakteristické murované samostatne stojace veže na strategických miestach v osídlených častiach. Nachádzajú sa najmä na území bývalých samostatných obcí, ktoré boli neskôr v druhej polovici dvadsiateho storočia pripojené k mestu.

Najzaujímavejšia, najvyššia a najlepšie zachovaná a zrekonštruovaná veža - zvonica sa nachádza v strede bývalej obce Sásová, dnes mestskej časti Banská Bystrica - Sásová, ktorá sa rozprestiera pod veľkým sídliskom vybudovaným v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia. Bola postavená v roku 1913 na pozemku, ktorý sásovskej filiálke ECAV (Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania) darovala p. Dorota Roháčová. Zvony sa dostali do veže v roku 1928, kedy tieto dala vyhotoviť miestna filiálka ECAV. V máji 1929 boli zvony posvätené a odvtedy sa v obci z tejto príležitosti konali slávnostné bohoslužby. V roku 1938 bol pred zvonnicou umiestnený podstavec s bustou generála Milana Rastislava Štefánika, od významného akad. sochára Ladislava Majerského. Táto busta je výnimočným a celosvetovo ojedinelým spracovaním podoby gen. Štefánika bez francúzskej generálskej čiapky a s realistickými črtami tváre. V roku 1939 boli na všetky štyri strany zvonice umiestnené hodiny. Potrebná rekonštrukcia a uvedenie zvonice do stavu, aký poznáme dnes, boli vykonané vďaka finančnému príspevku švajčiarskych evanjelikov a.v. a vďaka Ing. Pavlovi Rýšovi v roku 2000. O výstavbe i rekonštrukcii sa zmieňujú pamätné tabule umiestnené na zvonici.

V susednej bývalej obci Rudlová, dnes taktiež mestskej časti Banskej Bystrice, sa tiež nachádza zvonica. Ako typicky solitérna stavba sa neprehliadnuteľne týči vo vrchnej časti svahu Strmej ulice. Je vzhľadom jednoduchšia, ale podstatne staršia. Bola vybudovaná v roku 1881, pôvodne nie na obecnom, ale súkromnom pozemku rodiny Valovie. Má pôdorys 3,5 x 3,5 metra a je

vysoká 11 metrov. 6. novembra 1881 boli do nej umiestnené aj zvony, ktoré za 3000 zlatých zakúpila obec a bola aj vysvätená. Pamätná tabuľa, umiestnená nad vchodom do zvonice priamo z ulice, potvrdzuje už uvedený rok výstavby, ale aj rok rekonštrukcie po druhej svetovej vojne - 1948. Počas prvej svetovej vojny sa dokonca podarilo Rudlovčanom uchrániť zvony, ktoré mali byť na základe rekvirácií pre uhorské vojsko, použité na liatie kanónov.

Oba objekty, ako aj ich zvony, slúžia príslušníkom oboch majoritných náboženských konfesií, ako evanjelickej, tak aj katolíckej. V minulosti bývalo zvykom zvoniť trikrát denne - ráno, na obed a večer. Okrem toho sa zvonilo kvôli veľkým búrkam, požiarom, ale aj pohrebom a iným udalostiam a okolnostiam, ktoré vybočovali z rámca kolobehu každodenného bežného života. Obce spravidla mávali ustanovených zvonárov, ktorí boli aj príležitostne a podľa možností platení.

Marcel Pecník

SÁSOVÁ

ZVONICE

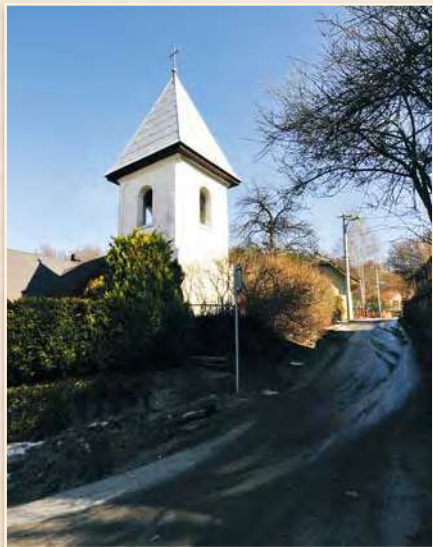
KREMNIČKA

PODLAVICE

SKUBÍN

RUDLOVÁ

Na vyhlásenie za pamätihodnosť mesta navrhnuté ďalšie zvonice v Rakytovciach, Majeri, Senici a Kostiviarskej.

pozn. zvonica v Radvani – NKP

foto: Jaroslav Čunderlík

ZVONICE VYHLÁSENÉ ZA PAMÄTIHODNOSTI

1. Sásová
2. Rudlová
3. Skubín
4. Podlavice
5. Kremnička

ZVONICE PRIPRAVENÉ NA VYHLÁSENIE ZA PAMÄTIHODNOSTI

6. Rakytovce
7. Majer
8. Senica
9. Kostiviarska

STREDOSLOVENSKÁ ENERGETIKA, A.S.

pôv. budova BEZ

Švantnerova ul. č. 9

architekt František Bednárik

r. 1939 - 41 projekt, realizácia

po r. 1945 prístavba - František Bednárik, Vitalij Zdraževský

Impozantná administratívna budova podľa projektu žilinského architekta Františka Bednárika, autora viacerých funkcionalistických budov v meste. Bola postavená na dovtedy nezastavanom území po zbúraní Hronskej brány, ako náročná budova dvoch nových ulíc.

Jej kompozícia využívala svahovitý terén. Prvé podlažie s preskleným obvodovým plášťom a priamym prístupom z parteru bolo určené pre styk s verejnosťou – jej ustupujúca zaoblená hmota so zdôraznenou priebežnou markízou vytvárajú vizuálne odľahčený plastický nosný prvok. Tri poschodia slúžili administratívnym účelom. Ich dispozíciu určuje schodisko v osi hlavného vstupu od Švantnerovej ulice a na jeho priestor kolmo nadväzujúca široká komunikačná chodba v strede budovy, z ktorej sa otvárajú kancelárie. Chodby sú osvetlené vertikálnym

priebežným oknom z východnej strany. Piate podlažie bolo určené pre bytové účely. Pôvodne bol používaný aj vstup od Cikkerovej ulice, ktorý je dnes uzavretý a tým neguje pôvodné komunikačné a priestorové väzby budovy na svoje okolie. Hmota budovy je zmäkčená zaoblenými nárožiami a členená rizalitmi. Juhozápadná fasáda (z ulice nie je vnímateľná) je rytmizovaná ponorenými balkónmi vo svojej strednej časti.

Po roku 1945 bola budova rozšírená tak do Švantnerovej (č.d. 7) ako aj Cikkerovej ulice (č.d. 12) obytným a administratívnym blokom vo výške troch podlaží, ktoré sa prispôbili tvaroslovu hlavnej budovy. Reprezentuje domácu funkcionalistickú architektúru štyridsiatych rokov 20. storočia.

Klára Kubičková

foto: Jaroslav Čunderlík

ŽELEZNIČNÁ STANICA BANSKÁ BYSTRICA

architekt Ján Štefanec, Bratislava
1941 l. cena v súťaži, 1941- 1945 projekt
1951 dokončenie budovy

Objekt postavený podľa predvojnových rozvojových plánov mesta, ako aj preloženého koryta Hrona a novej železničnej trate smerom na Diviaky. Kompozícia budovy je symetrická a rešpektujúca hlavnú os. Jej dominantnú hmotu tvorí objekt hlavnej odbavovacej haly s približne 10 metrovou vnútornou výškou. Podľa literatúry má obdivuhodnú oceľobetónovú konštrukciu. K hlavnej hale sa priradujú pravé a ľavé krídlo budovy o dvojpodlažnej výške s administratívnymi a účelovými miestnosťami (v pravom krídle reštauračné zariadenia).

Nad parterom hlavnej haly od strany vstupu obieha markíza so zaoblenými nárožiami, ktorá kryje nástupné schodisko a vstupy do haly. Stred priečelí hlavnej haly člení 8 vertikálnych okien s vitrážami (autori I. Šimko, V. Stašík, O. Opršal – realizácia 1959) s motívmi stredoslovenských banských miest. Priečelia aj interiéry hlavnej haly sú obložené kamenným obkladom. Od strany vstupu na oboch stranách budovy boli v roku 1951 umiestnené kamenné plastiky od Františka Gibalu.

Klára Kubičková

foto: Jaroslav Čunderlík

STREDOSLOVENSKÝ ÚSTAV SRDCOVÝCH A CIEVNÝCH CHORÔB

pôv. Chirurgický pavilón mestskej nemocnice, Cesta k nemocnici č. 1
inžinier Václav Houdek, Bratislava, projekt po roku 1945
realizácia ukončená 1954
rekonštrukcia a prestavba objektu 2006 – 2009
architekt Alexander Kuchár – Zdravoprojekt spol. s r.o., Bratislava

Pôvodne na tomto mieste mal stáť Psychiatrický pavilón, vyprojektovaný architektom Bellušom v r.1938 (nebol realizovaný). Belluš v tej dobe pracoval aj na regulačnom pláne mesta, kde projektovanú budovu umiestnil na pohľadovú os cesty medzi plánovanou novou železničnou stanicou a nemocničným areálom – mestskej triedy novej obytnej štvrte. Po vojne postavený, vtedy Chirurgický pavilón, stojí na jeho mieste. Dodnes nie je stopercentne potvrdené, že autorom budovy je inžinier Václav Houdek, ale je to viac ako pravdepodobné.

Dnešná budova SÚSCCH má päť nadzemných a jedno podzemné podlažie, ktoré dostáva svetlo z anglických dvorčekov pred budovou. Dispozícia budovy je prostá - je komponovaná do tvaru T - predné krídlo, orientované na juho-

východ, má dva traky - v prednom sú izby pacientov, zadný trakt tvoria chodby a vybavenosť (v prízemí sú lekárske ambulancie). V kratšom zadnom krídle sú umiestnené operačné sály, lekárske pracovne a inšpekčné izby, röntgen, laboratória.

Pozoruhodnými architektonickými prvkami neskorofunkcionalistickej budovy sú jej ukončenia na oboch stranách polkruhovými krytými terasami pre pobyt pacientov, ako aj otvorené bezpečnostné schodiská z kovového materiálu vo väzbe na terasy.

V roku 2009 bola ukončená prestavba a všestranná modernizácia objektu. Na jeho streche je zriadený prvý kruhový heliport na Slovensku o šírke 26 m.

Klára Kubičková

foto: Jaroslav Čunderlík

Ekonomická fakulta UMB

pôv. Štátne gymnázium, od r. 1918 Gymnázium Andreja Sládkoviča,
Tajovského ul. č.10

architekt Gyula Orczy, Budapešť, projekt 1912, realizácia 1914

Pre výstavbu nového štátneho gymnázia bol vybraný pozemok pri mestskom parku. Po jeho dokončení v roku 1914 v ňom umiestnili vojenský lazaret. Po roku 1918 tu začalo svoju činnosť prvé štátne gymnázium s vyučovacím jazykom slovenským, kde v duchu demokratického Československa pokračovali spoločne v štúdiu študenti predchádzajúcich rôznych náboženských škôl a gymnázií. V roku 1919 bola dokončená aj jej internátna časť.

Budova je vo svojom exteriéri i vnútorných priestoroch riešená veľkoryso, jej architektonický výraz je zmesou romantickej monumentality a secesných dekoratívnych prvkov. Jej hlavnou

pôdorysnou osnou je tvar U. Trojpodlažná budova je dvojtraktová - hlavná chodba prebieha paralelne s hlavným priečelím budovy, avšak v južnej časti sa triedy otvárajú z nej na východnú, kým v severnej časti na západnú stranu. Hlavný vstup s monumentálnym kamenným ostiením vedie k strednému hlavnému schodisku, na treťom podlaží sa nachádza slávnostná aula s galériou a výklenkami vo vyvýšenej strednej časti budovy. Bývalá telocvičňa v ľavom zadnom krídle slúži dnes ako veľká poslucháreň. Dnes patrí budova Ekonomickej fakulte UMB a je prepojená s novostavbou vo dvore.

Klára Kubičková

foto: archív Ján Baláž, Gymnázium r. 1925

foto: Jaroslav Čunderlík

SLOVENSKÁ SPORITEĽŇA A.S., KRAJSKÁ POBOČKA, PÔV. FILIÁLKA PRAŽSKEJ MESTSKEJ SPORITEĽNE

Nám. Štefana Moysesu č. 8

architekt Emil Belluš

1936 projekt a realizácia, 1995 – 97 rekonštrukcia, Ing. arch. Roman Turčan

Autorom budovy je významný slovenský architekt Emil Belluš, ktorý prežil svoju mladosť v Banskej Bystrici a neskôr obohatil jej architekúru viacerými budovami a výsledkami súťažných projektov. Exponovanú nárožnú novostavbu sporiteľne projektoval na mieste asanovanej historickej budovy, rešpektujúc jej hmotu a tvar - podobne ako v prípade bratislavskej radnice. Budova sporiteľne v tvare L má rovnocenne vytvorené hlavné priečelia smerom k obidvom historickým námestiam. Zvýšené prízemie s vertikálnymi tvarmi okien je obložené travertínovým obkladom, nárožie zvýraznené kamenným reliéfom podľa návrhu Martina Benku, múry horných podlaží sú omietnuté s obnaženými kamennými ostentami okien. Vstup je situovaný na ľavej strane budovy od strany Námestia Štefa-

na Moysesu, v tejto osi sa nachádzajú v interiéri komunikačné priestory a schodisko. Pôvodne pre účely bankovej prevádzky bola určená iba prízemná banková hala, horné dve podlažia slúžili bytom. Pri rekonštrukcii bola zriadená ďalšia banková dvorana aj na prvom poschodí, druhé poschodie, ako aj podkrovie boli upravené pre bytové účely.

Klára Kubičková

foto: Jaroslav Čunderlík

POŠTOVÝ ÚRAD

**dnes Slovenská pošta š.p.,
Stredisko poštovej prevádzky Banská Bystrica, Horná 1
architekt Ferdinand Silvan (Silberstein)
1947 - 1. cena v súťaži
1951 realizácia**

Jedná sa o posledné dielo významného slovenského architekta Ferdinanda Silvana pred jeho emigráciou do Austrálie (1949).

Objekt bol postavený na dotyku opevneného mestského hradu a hlavnej diaľkovej cesty smerom na Brezno, na mieste asanovanej bašty a niekoľkých historických budov o. i. rodného domu J. D. Matejovie. Súťažný návrh pošty predstavoval nárožnú budovu s trojpodlažným krídlom smerom k hlavnej uličnej čiare, krídlo smerom k farskému kostolu malo mať iba jedno podlažie. V procese konečnej projekcie bola budova zväčšená a podľa projektu aj postavená. Juhovýchodné krídlo je o poschodie vyššie, jeho horné poschodie je odľahčené krytou priebežnou terasou so stĺpkami. Ľavé krídlo sa spolupodieľa na vytvorení krytého schodiskového vstupu do budovy, má tri podlažia na pôdoryse konvexnej krivky smerom k budove školy.

Motív stĺpov a vťahnutých terás sa opakuje aj vo dvoch osiach tejto fasády. Hlavné priečelia budovy majú travertínové obloženie. Pri vstupe je umiestnený travertínový reliéf s poštárskou tematikou od Ladislava Majerského.

Priestory pre verejnosť – poštové haly, sa nachádzajú na prízemí za hlavným vstupom a v prvom poschodí – taktiež sú opatrené travertínovými obkladmi. Pôvodne boli v budove umiestnené aj byty.

Klára Kubičková

foto: Jaroslav Čunderlík

ZÁKLADNÁ ŠKOLA CIRKEVNÁ ŠTEFANA MOYSESA

Základná škola cirkevná Štefana Moysesa
 pôv. Rímskokatolícka ľudová škola
 Nám. Štefana Moysesa 23
 architekt František Bednárík (Žilina)
 projekt 1939
 realizácia

Prvá moderná budova, ktorej výstavba narušila celistvosť stredovekého mestského hradu, vznikla na mieste zbúranej časti hradieb. Bola postavená na základe súťažného návrhu oceneného druhou cenou. Horizontála štvorpodlažnej budovy (3 nadzemné podlažia a suterén) sa stala zároveň určujúcou budovou novej ulice pod cintorínom. Prostá dispozícia (chodba smerom k ulici, vnútorný trakt s učebňami na strane dvora) je obohatená vo vnútornom priestore i v

kompozícii hmoty budovy o ústredné schodisko so vstupom z konvexného nárožia. Priestorové riešenie schodiska v tvare stúpajúceho trojuholníka umožňuje sledovať cez presklenú stenu architektonickú krásu hradného areálu.

Klára Kubičková

foto: Jaroslav Čunderlík

ZÁKLADNÁ ŠKOLA SLOBODNÉHO SLOVENSKEHO VYSIELAČA

pôv. Meštianska a obchodná škola, Skuteckého 8.

architekt Alfréd Jendrassik (Budapešť)

projekt r. 1899

realizácia r. 1901 – 1902

Škola spĺňala požiadavky meštianskej a obchodnej školy mesta, čiže druhého a tretieho stupňa vzdelávania. Jej architekt po praxi u Ödöna Lechnera bol zamestnancom Ministerstva obchodu v Budapešti, neskôr sa stal známym ako projektant nemocničných zariadení.

Budova sa svojím slohom pripojila k prvým eklektickým stavbám novej ulice. Jej hmotová kompozícia má tvar v podobe L na križovatke ulíc, s hlavným vstupom v osi zvýrazneného nárožia., pokračujúceho vertikálne v bohatých strešných tvaroch. Na tejto osi je v interiéru umiestnené hlavné schodište, sprístupňujúce

všetky podlažia. Dispozícia budovy je jednoduchá – priebežná chodba zo strany dvora, učebne sú umiestnené zo strany ulice. Eklektický charakter budovy čerpá svoje inšpirácie od anglickej neskorej gotiky až po secesnú ornamentiku. Výraznosť priečelí s uplatnením režnej tmavočervenej tehly je ukáznená bielymi horizontálnymi pásmi a odľahčená bielym soklom prízemia, uličné i dvorné priečelia sú rovnocenné. Škola bola v roku 1932 rozšírená smerom k Hornej ulici vo funkcionalistickom tvarosloví.

Klára Kubičková

foto: Jaroslav Čunderlík

ŠTREDNÁ PRIEMYSLOVÁ ŠKOLA STAVEBNÁ BANSKÁ BYSTRICA

pôv. Štátna československá odborná škola kovorobná Skuteckého ul. č. 20
architekt Otakar Schmidt (1895 - 1981), profesor ČVUT v Prahe
od roku 1950 vedúci Katedry Pozemného staviteľstva
projekt r. 1929 - 1932
realizácia r. 1932 - 34 domácou firmou Ing. Gescheidt a Čatloš

Budova patrí k pamiatkovému súboru Skuteckého ulice, patriacej do ochranného pásma Mestskej pamiatkovej rezervácie Banskej Bystrice.

Mesto plánovalo postavenie budovy pre odbornú kovorobnú školu sídliaču v provizóriu (Nám. SNP 14) už v rokoch pred prvou svetovou vojnou. K jej realizácii bolo možné pristúpiť až za 1. Československej republiky podľa projektu pražského architekta Otakara Schmidta. V roku 1934 sa začalo v nej vyučovanie.

Štvorpodlažný moderný školský komplex odbornej školy na nároží Skuteckého a Kukučínovej ulice v tvare L je vybudovaný vo svahu. V hlavnom bloku so vstupom od Skuteckého ulice boli umiestnené učebne, rysovne, kabinety a pracovňa riaditeľa.

Funkcionalistické tvaroslovie 30-tych rokov sa prelína s neskorým doznievaním gočárovského

tvaroslovia. Ľavá bočná fasáda dáva vyznievať tympanonu v hmote strechy nad rozmerným oknom rysovne, tvar trojuholníka sa opakuje v rytme hrebeňových svetlíkov zastrešenia bloku dielní. Škola patrila v dobe svojho vzniku vybavením k najmodernejším odborným školám Slovenska (ústredné kúrenie, dielne-teplovzdušné vykurovanie, moderné strojové vybavenie). Smerom k centru stojí samostatná dvojpodlažná obytná budova - byt riaditeľa. Dobové architektonické tvaroslovie oboch budov je intaktné, avšak dlhodobo zanedbávaná údržba sa podpísala na ich chátraní.

VÚC zrušila v roku 2011 strednú odbornú školu, ktorá tu sídlila. V súčasnosti prebieha správne konanie pre vyhlásenie tejto architektúry za národnú kultúrnu pamiatku.

Klára Kubičková

foto: Jaroslav Čunderlík

PAMÄTNÝ KAMEŇ JOZEFA DEKRETA MATEJOVIE

Pamätný kameň je zatiaľ najmladším z početných pamätníkov, ktoré sú vyjadrením úcty viacerých generácií lesníkov tomuto významnému synovi národa slovenského. Kameň z králického pieskovca sa nachádza v trávnom páske pred budovou pošty na Hornej ulici č. 1 na mieste niekdajšieho domu, v ktorom Jozef Dekret Matejovie od r. 1814 žil a v roku 1841 aj zomrel. Na kameni je okrem identifikačných údajov uvedený aj jeho odkaz ZACHOVAŤ LESY POTOMKOM. V hornej časti je otvor, do ktorého je zasadená sadenička stromčeka, symbolizujúca lesy, ktorých zveľaďovaniu Dekret zasvätil celý svoj život. Pamätník bol odhalený 23. 7. 2004 pri príležitosti Dňa stromu a 230. výročia narodenia Jozefa Dekreta Matejovie. Jeho autorom je Richard Seneši.

Jozef Dekret Matejovie (12. júl 1774 – 18. január 1841), rodák z čiernobalockej osady Dobroč, komorský lesmajster v Banskej Bystrici, patril medzi najuznávanejších lesníckych odborníkov na prelome 18. a 19. storočia. Významne prispel k zveľadeniu baníctvom a hutníctvom zdevastovaných lesov na Hornom Pohroní. Novátorské metódy a racionalizačné postupy, ktoré uplatňoval, obsiahli široký okruh činností – umelé zalesňovanie, pestovanie lesa, hospodárna ťažba a využívanie dreva, rentabilita lesnej prevádzky, zdokonaľovanie evidencie a ochrany lesa, sociálne reformy na zlepšenie sociálnych podmienok lesných robotníkov. Tieto činnosti svojím významom presiahli obvod jeho pôsobnosti a stali sa základom pre usporiadané obhospodarovanie lesov v celej krajine.

Viacero pamätníkov J. D. Matejovie sa nachádza na rôznych miestach na Pohroní a Liptove súvisia-

Portrét J. D. Matejovie,
zo zbierok Lesníckeho a drevárskeho múzea Zvolen

cich s jeho životom a činnosťou (Dobroč, Čierna Balog, Brezno, Kováčovská dolina, Kohútová pri osade Rybô, Liptovský Hrádok). Jeho menom pripomína aj náučný chodník v Lesníckom skanzene vo Vydrovej doline, v Banskej Bystrici bol po ňom pomenovaný parčík v predpolí busty Jozefa Dekreta Matejovie (1915, autor: sochár F. Sidlô) v Národnej ulici a na budove Štátnych lesov boli slávnostne odhalené dve tabule so slovenským a anglickým textom. Prvý pamätník na brale v Dolnom Jelenci pri Starých Horách existuje dodnes.

Milan Šoka

„ZACHOVAŤ LESY POTOMKOM...!“

V TÝCHTO MIESTACH STÁL DOM,
V KTOROM OD ROKU 1814 BÝVAL
A V ROKU 1841 ZOMREL
KOMORSKÝ LESMAJSTER
JOZEF DEKRET MATEJOVIE 1774 – 1841
venujú Lesy Slovenskej republiky 23. júl 2004

TABUĽKY PROVERENO – MIN NET

Preniknutie sovietskych vojsk a rumunskej armády po oboch stranách Hrona na sever od Zvolena vytváralo priaznivé podmienky k dobytíu Banskej Bystrice. Udržanie tohto mesta bolo symbolom národnooslobodzovacieho boja slovenského národa. Napriek obsadeniu Banskej Bystrice 27. októbra 1944 zostala Banská Bystrica mestom, kde sa fašistický režim udržal jedine s pomocou nemeckých okupačných vojsk. Veliteľstvo nemeckej 8. armády zorganizovalo okolo mesta dokonalý systém poľných opevnení. Celkove boli na prístupoch k Banskej Bystrici z južnej strany vybudované štyri protitankové priekopy, dvadsať železobetónových palebných ohnísk, dvestošesť kovových protitankových prekážok. Podobne z východnej strany prehradili fašisti prístupy k mestu členitou obranou.

Rozhodujúci útok na Banskú Bystricu začali 19. marca 1945 o pol ôsmej hodine ráno jednotky Červenej armády – 50. a 51. zbor 40. armády generála Žmačenka tridsaťminútovou delostreleckou prípravou. Následne, podporované 8. rumunskou mechanizovanou jazdeckou divíziou 4. rumunskej armády generála Dascalescu, zaútočili pozdĺž západného brehu Hrona severne od Zvolena.

Z východnej strany smerom k Banskej Bystrici postupovali jednotky Karnačevovej brigády v súčinnosti s 11. rumunskou pešou divíziou, ktoré zaútočili na dobre vybudované opevnenia fašistov v Podbrezovej a Dolnej Lehote. Aj vďaka podpore miestneho obyvateľstva sa podarilo prelomiť obrannú líniu a 23. marca 1945 postúpili vojská až k obci Lučatín. Následne fašisti stiahli obranné vojská z rôznych úsekov okolo Banskej Bystrice priamo do mesta a snažili sa zastaviť tlak vojsk Červenej a rumunskej armády. V ranných hodinách 25. marca 1945 prenikli do mesta sovietski a rumunskí vojaci. Napriek silnému odporu fašistov okolo ôsmej hodiny ráno už bol oslobodený stred mesta a o druhej poobede bola celá Banská Bystrica opäť slobodná. Snahu 8. nemeckej armády o opätovné obsadenie

mesta útokom zo severu smerom od Jakuba a Tajova vojská 40. armády generála Žmačenka dokázali úspešne odraziť.

Po oslobodení mesta vojaci Červenej armády okrem opravy mostov a ciest identifikovali aj zaminované objekty a zabezpečovali ich následné odminovanie. Odminované objekty označovali nápsmi „Provereno, min net“ (Preverené, bez mín). Toto lakonické oznámenie bolo zárukou pre bezpečné užívanie skontrolovaných objektov, respektíve ich prípadnú rekonštrukciu. Súčasťou nápisu bol nielen dátum kontroly, ale aj mená vojakov, ktorí kontrolu vykonal. Do dnešných čias sa v meste zachovali štyri takéto nápisy: v Národnej ulici, Robotníckej ulici, na Hronskom predmestí a na Námestí Štefana Moysesu. Sú spomienkou na dni, kedy prišla do nášho mesta sloboda a pripomínajú nám akú cenu sme museli za ňu zaplatiť.

Roman Hradecký

TABUĽKY PROVERENO – MIN NET

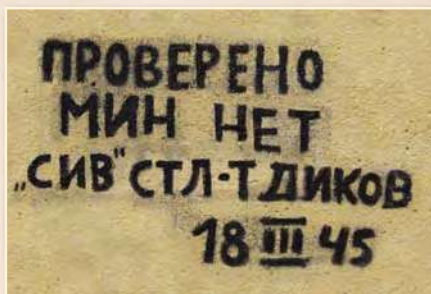
Provereno min net, písané azbukou (v preklade Skontrolované – bez mín) s menami vojakov, ktorí kontrolu vykonali, a dátumom kontroly, ktorým je 25. marec 1945.

Tabuľky sa na území Banskej Bystrice zachovali na týchto miestach:

Národná ul. č. 1014/5

Námestie Štefana Moysesu č. 42/14

Hronské predmestie č. 1056/5

Robotnícka ul. č. 1052/24

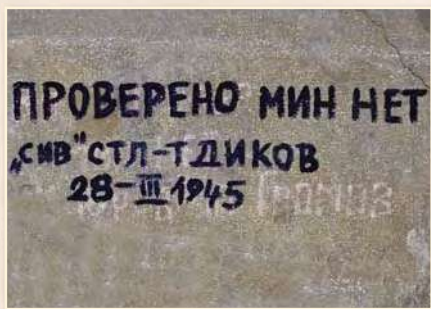

foto: Ján Filo

KERAMICKÉ RELIÉFY NAD VCHODMI DO OBYTNÝCH DOMOV

V banskobystrickej mestskej časti Fončorda je na troch obytných domoch postavených začiatkom päťdesiatych rokov minulého storočia umiestnených šesť glazovaných keramických reliéfov. Súbor je situovaný do verejného priestoru a nachádza sa nad vchodmi do dvojpodlažných domov v radovej zástavbe. Námety výtvarného spodobenía sú charakteristické pre obdobie vzniku budovateľských figurálnych motívov a začiatkov tzv. socialistického realizmu v umení, kultúre a spoločenskom živote.

Socialistické domové znamenia s motívom družby stavebníctva a armády, ako aj baníctva, sa nachádzajú na Jilemnického ul. č. 1262/25 a 27. Motív baníctva sa opakuje opäť na Ul. kpt. Nálepku č. 1288/2, ako aj motív družby stavebníctva a armády nad vchodom č. 1290/6. Tematika zlievarenstva sa vyskytuje iba na dome č. 1288/4 a stavebníctva na dome č. 1290/8. Všetky sú datované rokom 1951 a signované viac či menej čitateľnejšie významnými českými sochármi, reštaurátormi a vysokoškolskými pedagógmi: Ladislavom Př-

chom (1917 – 1990) na reliéfoch družba stavebníctva a armády a baníctvo; Rudolfom Semrádom (1910 – 1980) na motívoch stavebníctva a zlievarenstvo. Uvedený súbor dekoratívnej keramiky je na Slovensku ojedinelým javom.

Keramické reliéfy s totožnými motívami sú zrejme z jednej, veľkej sériovej výroby a podľa údajov z internetu sa vyskytujú v českých mestách Brno – Žabovřesky, Klatovy, Ústí nad Labem a Jince v okrese Příbram. Škála ich umeleckých výrazových prostriedkov je pomerne obmedzená, sústreďuje sa iba na preferované okruhy ľudskej činnosti v tomto čase: baníctvo, družbu stavebníctva a armády, stavebníctvo a zlievarenstvo. Jediné v meste Klatovy a mestečku Jince sa navyše nachádza po jednom identickom reliéfe s tematikou poľnohospodárstva.

Táto tzv. politicky angažovaná keramika sa radí do oblasti výzdoby verejných priestranstiev a je výrečným svedectvom obdobia svojho vzniku.

Milan Šoka

foto: Jaroslav Čunderlík

POMNÍK 48 NEZNÁMYCH A 12 MENOVANÝCH ČESKOSLOVENSKÝCH VOJAKOV – LEGIONÁROV I. SVETOVEJ VOJNY

V chotári pri cintoríne bývalej obce Majer
autor neznámy, vznik pp. v roku 1919
rekonštruovaný v rokoch 2008 – 2009

V obci Majer bola zriadená počas 1. svetovej vojny jedna z najväčších vojenských nemocníc Rakúsko-uhorskej armády s počtom 5 000-6 000 pacientov. Pri nemocnici bol zriadený regulovaný a udržiavaný cintorín pre vyše tisícristo zosnulých. Pomník legionárov má s týmto cintorínom spoločné iba svoje umiestnenie a po likvidovaní nemocničného cintorína pomáha identifikovať aj jeho zaniknuté miesto.

Pomník je symbolický – neoznačuje hroby vojakov. Podľa mien a upresnení hodností sa jedná o neznáme a známe obete z jednotiek legionárov z Talianska, ktorým postavili tento pomník legionári českého pluku, konajúci službu v Banskej Bystrici v roku 1919.

Pomník z travertínu je jedнопohľadový, hlavným symbolom je mnohociपा, vo dvoch rovinách zobrazená hviezda, v jej strede nápis: „A my vždy cítili, že vytrvať je krásne...“.

Pred ňou stojí podstavec s legionárskou prílbou s reliéfom dvojchvostého leva. Na ružovej mramorovej tabuli podstavca sa nachádza text:

48 čs. neznámých vojnů

Četař Anton František

četař Pejzar, pěší pluk 35

desátník Černý, „Foligno“

svobodník Lažanský

vojín Štrunc Jozef

Vojín leg. Marek Jan, pěší pluk 34

Strelec Jana Čapka

Vojín leg. Salát František, pěší pluk 39

„Výzvědný gen. Grazianiho

Vojín Abraham Jan, čs. pěšího pluku

Vojín Frejtnal František, žen. setn. 2/48

Vojín Jaroš Juro, pěší pluk 71

Vojín Štěpán Karel, čs. pěšího pluku

Vojín Tuma Jaroslav, pěší pluk 8 „Slezský“

Z ľavej strany pomníka je pridaný nízky kamen-
ný hranol s nápisom: **Nadporučík**
P.PL. 7. VÁCLAV LAJTOCH 1895–1923

Generál Štefánik založil Československý zbor v
Taliansku 13. augusta 1918, jeho súčasťou bol aj
peší pluk 35 – Foligno.

Klára Kubičková

Mohyla padlým vojakom
foto: Jaroslav Čunderlík

PAMÄTNÁ TABUĽA

osadená pri návšteve arcikniežata Francza Karla r. 1821 u K. A. Zipsera

Významnú úlohu v dejinách mineralógie na Slovensku v prvej polovici 19. storočia zohrali dvaja vynikajúci mineralógovia Jozef Jónás (1787–1821) a Kristián Andrej Zipser (1783–1864). Kým banskoštiavnický rodák J. Jónás svoju úspešne sa rozvíjajúcu vedeckú kariéru skončil predčasnou smrťou už vo veku 33 rokov, jeho osobný priateľ K. A. Zipser, profesor a neskôr riaditeľ Vyššej evanjelickej dievčenskej školy v Banskej Bystrici, dovŕšil svoju vedeckú kariéru s mimoriadnymi úspechmi na medzinárodnom poli.

Na svojich cestách po Uhorsku sprevádzal svetoznámeho francúzskeho mineralóga F. S. Beudanta, ktorý ho často spomína vo svojom diele. Aj s F. Kubíňym precestoval mnohé náleziská Uhorska, veľkú časť Sedmohradska, Banátu, Chorvátsko, a zozbierané minerály odosielali aj spoločne jednotlivým súkromným osobám, ústavom, panovníkom, uhorskej Akadémii vied, uhorskej univerzite, Národnému múzeu a Prírodovedeckej spoločnosti v Pešti, a to nielen

jednotlivé kusy, ale aj celé zbierky. Zipser tak obohatil mineralogickými a geognostickými zbierkami celý učený svet.

Jeho vlastná mineralogická zbierka musela byť určite veľmi bohatá a rozsiahla. Zaujímali sa o ňu najvyššie štátne osobnosti. Napríklad roku 1821 si ju prezrel arciknieža František Karol a roku 1822 uhorský palatín arciknieža Jozef so svojou manželkou arcikňažnou Máriou Dorotheou. Túto najvyššiu návštevu zvečnil Zipser pamätnou tabuľou zo sivého mramoru, zabudovanou na južnej strane jeho domu na Striebornej ulici v Banskej Bystrici s týmto nápisom:

„Tento dom poctili svojou návštevou Excellencie, Jeho C. K. Výsosť arciknieža Franz Carl dňa 6. októbra 1821 a Jeho C. K. Výsosť arciknieža palatín Uhorska so svojou manželkou, Jej Výsosťou pani arcikňažnou Máriou Dorotheou, rod. princeznou z Wurtembergu dňa 22. augusta 1822.“

Filip Glocko

Domá Strieborná 21., Banská Bystrica

foto: Jaroslav Čunderlík

SOCHA PÁPEŽA JÁNA PAVLA II.

Kapitulská ul. č. 21

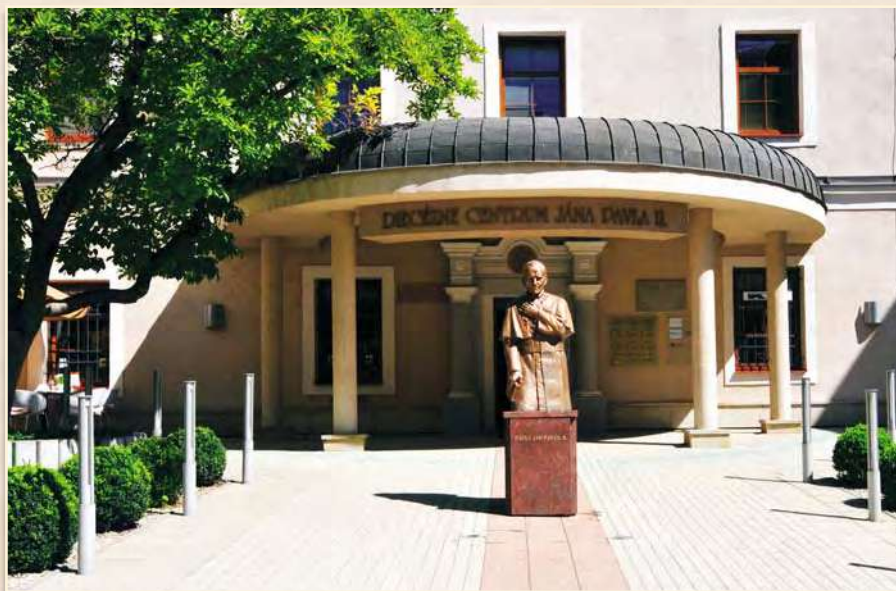
Autor: R. Lauro, P. Sulík

Odhalenie: 2004

Výnimočnú osobnosť pápeža Jána Pavla II., ktorý viedol katolícku cirkev v rokoch 1978 – 2005, pripomína pred objektom na Kapitulskej ul. 21 socha tohto v poradí 264. pontífika. V r. 2004, pri príležitosti prvého výročia jeho návštevy v našom meste, bola nainštalovaná pred vchodom do „Diecézneho pastoračného centra Jána Pavla II.“. Autormi trištvrtrovej postavy odliatej z bronzu sú Rajmund Lauro a Peter Sulík. Žulový podstavec a nápis doplnil architekt Jozef Frtús. Ján Pavol II., vlastným menom Karol Wojtyła, sa narodil 18. 5. 1920 v poľských Wadowiciach. Bol prvým Netalianom od r. 1522 a vôbec prvým Slovanom na Petrovom stolci. Podpísal mnoho dôležitých dokumentov, ktoré zásadne ovplyvnili vývoj katolíckej cirkvi. Verejne sa ospravedlnil

za prenasledovanie Galilea Galileiho, za mlčanie cirkvi počas holokaustu, či za štvrtú križiacku výpravu v r. 1204. Dbal na dobré vzťahy s inými náboženstvami. Osobnou charizмой priťahoval obrovské zástupy ľudí. Počas svojho v dejinách tretieho najdlhšieho pontifikátu absolvoval 104 zahraničných ciest. V rámci nich navštívil 129 krajín. Na Slovensko zavítal trikrát. Pokiaľ sa týka vnútrocirkevných doktrín, je považovaný za konzervatívca. Zomrel 2. 4. 2005 vo Vatikáne. Jeho nástupca Benedikt XVI. ho v r. 2011 vyhlásil za blahoslaveného. Sviatok Jána Pavla II. v kalendári pripadá na 22. október.

Pavol Katreniak

Budova sv. Karola Boromejského, dnes slúži ako Pastoračné centrum Jána Pavla II.

foto: Jaroslav Čunderlík

SÚSOŠIE ŠTEFANA MOYSESA A KAROLA KUZMÁNYHO

Námestie Štefana Moyses a v Banskej Bystrici

Autor: akademický maliar M. Tomaško

Odhalenie: 2005

Prvé ekumenické súsošie na Slovensku zobrazuje dve výrazné osobnosti národného života z druhej polovice 19. storočia, ktoré pôsobili v Banskej Bystrici vo významných pozíciách.

Štefan Moyses sa v rokoch 1851 – 69 stal biskupom banskobystrickej rímskokatolíckej diecézy a zaslúžil sa nielen o rozvoj tunajšieho katolíckeho gymnázia v národnom duchu, ale aj o povznesenie národného života v meste. Na valnom zhromaždení Matice slovenskej v Martine ho v roku 1863 zvolili za prvého predsedu.

Karol Kuzmány pôsobil ako ev. a v. kňaz a superintendent v Banskej Bystrici (1832 – 1849 a 1860 - 63) a svojou činnosťou sa zaslúžil o národné a kultúrne pozdvihnutie Slovákov. Na valnom zhromaždení Matice slovenskej v Martine ho v roku 1863 zvolili za prvého podpredsedu.

Oboja symbolizujú vzácnu spoluprácu oboch konfesií na budovaní národnej identity Slovákov, ktorá je podnes príkladom.

Roku 1998 mesto Banská Bystrica vypísalo súťaž na vytvorenie súsošia Moyses – Kuzmány, v ktorej zvíťazil návrh akademického sochára Miroslava Tomašku z Bánoviec nad Bebravou.

Realizácia víťazného návrhu sa časovo včlenila do rámca mestských osláv 750. výročia udelenia kráľovských výsad v roku 2005. Na vytvorenie, výrobu a inštaláciu diela mesto vyčlenilo 6 miliónov korún.

Bronzové súsošie v nadživotnej veľkosti (3,5 m) je umiestnené medzi rímskokatolíckym farským kostolom Nanebovzatia Panny Márie a tržnicou. Postavy vystupujú priamo z dlažby a spája ich oblúk v tvare šálu, symbolizujúci národnú a ekumenickú jednotu Slovákov. Statická forma súsošia akoby tvorila stály a nemenný symbol pilierov a zakladateľov národnej identity. Slávnostné odhalenie za účasti významných predstaviteľov verejného, cirkevného a kultúrneho života sa uskutočnilo 29. 9. 2005.

Jana Borguľová

foto: Jaroslav Čunderlík

PAMIATKA NA POVODEŇ

Nenápadná kovová tabuľka vsadená do mestského hradobného múra na Stadlerovom nábreží informuje v nemeckom jazyku o výške vody: „WASSER STAND D 25 AUGST 1813“ počas katastrofálnej povodne v celom Uhorsku, ktorá v Banskej Bystrici kulminovala práve 25. augusta 1813. Osud tabuľky je rovnako zaujímavý ako stručný text, ktorý obsahuje. Povodne bola taktiež umiestnená na múre mestského opevnenia pri niekdajšej kolkárni, ale o čosi bližšie k potoku Bystrica.

Keď v šesťdesiatych rokoch časť múra a kolkáreň asanovali, tabuľka sa stratila, ale už v roku 1969 sa našla a pamiatkari ju umiestnili na terajšie miesto, údajne v rovnakej výške.

Menšie či väčšie povodne neboli v Banskej Bystrici ničím neobvyklým, pretože Hron a príhlé potoky Bystrica a Tajovský potok sa pomerne často vylievali z brehov, pričom spôsobovali obrovské škody na majetku občanov. Neraz sa o živelné pohromy pričínili tzv. hrable na Hrone, zariadenia na zachytávanie splavovaného dreva z Horehronia, najmä vtedy, keď výdatne, dlhšie pršalo a spriechlo sa v nich veľké množstvo dreva, ktoré zahatalo tok Hrona. Napríklad v roku 1575 veľká jarná povodeň odniesla hrable aj so všetkými zásobami dreva.

Prvá regulácia Hrona a úprava hranského nábrežia od dolnej časti Národnej ulice až po Kostol svätej Alžbety sa uskutočnila v rokoch 1901 – 1903, na ktorú štedro prispel banskobystrický mecén, kráľovský a dvorný radca Teofil

Stadler (1822 – 1911). Mešania na znak úcty pomenovali po ňom aj nábrežie „na večné časy“.

Mesto zažilo v minulom storočí ďalšie dve mohutné povodne. Hron sa vylial s neobvyklou silou v roku 1931, hoci krátko predtým prebehla regulácia nábrežnej cesty. V polovici päťdesiatych rokov minulého storočia mesto pristúpilo k preloženiu koryta Hrona. Ani toto protipovodňové opatrenie neprinieslo očakávané výsledky, pretože už v roku 1974 opäť postihli Banskú Bystricu ďalšie a zatiaľ posledné záplavy. V živej pamäti Bystričanov ostávajú zatopené Žlté piesky, Stadlerovo nábrežie, Hušták a Radvaň. Pod múzeom SNP sa dalo člnkovať.

Milan Šoka

foto: Ján Filo

ANTON JÚLIUS HIRAY: CIVITATIS NEOSOLIENSIS MILITARE MARSCH

Pochod občanov mesta Banská Bystrica

V rokoch 1790 – 1820 pôsobil v Banskej Bystrici Antonius Julianus Hiray (17. 2. 1770, Nová Baňa – 21. 10. 1842, Banská Štiavnica) ako farský organista a regenschori v nemeckom farskom kostole Nanebovzatia P. Márie, popritom aj ako učiteľ hudby. Vo funkcii majstra mestských trubačov ho písomné pramene zaznamenávajú prvýkrát v súvislosti s príchodom palatína Jozefa Antona, syna cisára Leopolda II., do mesta dňa 27. júla 1798. Na počesť tejto významnej udalosti A. J. Hiray skomponoval Civitatis Neosoliensis Militare Marsch (Pochod občanov mesta Banská Bystrica, tiež Banskobystrický pochod) pre 2 klarinety, 2 lesné rohy a 2 fagoty. Richtárom mesta bol v tomto roku Pavol Rakšányi (Paulus Rakssanyi). Originálny hudobný autograf tejto skladby je uložený v Pretoriálnom protokole z roku 1798 vo fonde mesta Banská Bystrica v Štátnom archíve v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica. Noty sú zviazané medzi stranou 431 a 432. Na strane 431 je pod číslom 1831 poznámka: „Pro Memoria conservetur“, teda, že rukopis je sem vložený na žiadosť autora, aby sa „zakonzervoval na pamiatku“ tejto výnimočnej udalosti. Autografná partitúra má prebal z papiera zlatej farby a partitúra obsahuje titulný list a 6 strán napísaných na peknom ručnom papieri.

Vo vnútri sa na pravej strane nachádza titulný list a ľavá vnútorná strana prebalu obsahuje mená a funkcie jednotlivých členov vojenskej jednotky, pravdepodobne občianskej milície „Officiolatus Bandern“, ktorá sa spolu s trubačmi zúčastnila víťania palatína na čele sprievodu. Z popisu vyplýva, že niektorí z nich sa niesli na koňoch. Boli to títo predstavitelia mesta: Capitaneus (kapitán) Michael Troll, Superior Locumtenens (nadporučík) Joannes Fluk, Sub=Locumtenens (podporučík) Christianus Zimmerman, Vexillifer (zástavník) Moyzius Gröll, Cadetii (pešiak) Samuel Rakssanyi, ad Latus Vexilliferi (poboční zástavníci) Joannes Rottermundt a Georgius Keller Modory. Skladba je v trojdielnej forme, má svižný, veselý ráz a pochodová, rytmicky členená hlavná téma, sa štyrikrát opakuje, preto po vypočutí zostáva dlho v pamäti poslucháčov. Banskobystrický pochod patrí medzi ojedinelé zachované svetské hudobné pamiatky trubačskej kultúry z konca 18. storočia v strednej Európe. Od roku 1980 ho majú v repertoári viaceré dychové súbory z Banskej Bystrice a hrávajú ho pri oficiálnych podujatiach mesta.

Marianna Bárdiová

zdroj: Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica

JÁN CIKKER: ZVUČKA PRE SLOBODNÝ SLOVENSKÝ VYSIELAČ, 1944

Ján Cikker (29. 7. 1911, Banská Bystrica – 21. 12. 1989, Bratislava) bol jedným z mála skladateľov, ktorí v období 2. svetovej vojny umelecky nemlčali. Na napadnutie Poľska a rozpútanie vojny reagoval v roku 1940 kantátou *Cantus filiorum*, op. 17 na báseň V. Reiséla a cyklom troch piesní *O mamičke*, op. 18 na básne V. Beniaka, A. Guotha a F. Hečka. Významnými orchestrálnymi dielami, ktoré majú silné protivojnové a humanistické zameranie sú tri symfonické básne: *Leto*, op. 19, *Vojak a matka (neskôr Boj)*, op. 21 pre recitátora a veľký orchester na báseň A. Žarnova a *Ráno*, op. 24, ktoré spojil do trilógie s názvom *O živote*.

Počas Slovenského národného povstania v roku 1944 bol Ján Cikker v rodnej Banskej Bystrici. Poverenie školstva mu dalo za úlohu vykonávať evidenciu učiteľov na povstaleckom území. Spolu s ostatnými občanmi zažil atmosféru nadšenia a odhodlania v protifašistickom boji a zúčastnil sa na kopaní obranných zákopov okolo mesta. Dňa 30. augusta 1944 začal z budovy Evanjelického spolku vysielateľ Slobodný slovenský vysielateľ, ktorý vyzval všetkých Slovákov, Slovenky a ostatných občanov do boja proti fašistickej zvlši. Vysielanie povstaleckého rozhlasu pripravovali mnohí Cikkerovi priatelia – Gabriel Rapoš, Tibor Andrašovan, Ján Hadraba, Jaromír Brož a ďalší. Niektorí z nich navrhli, aby Cikker pre rozhlas skomponoval zvučku. Onedlho, začiatkom septembra, ju v klavírnej verzii v tónine A dur zahral pred Andrejom Plávkom, Alexandrom Matuškom a Ladislavom Sárom. Páčila sa im a ujala sa. V rozhlasovom štúdiu ju sám autor nahral na želatínovú platňu. Opakoval ju niekoľkokrát za sebou tak, ako sa potom vysielala, pričom prítomní medzi hrou vždy potichu odpočítavali krátke prestávky. Ako sám Cikker spomínal, na konci nahrávania nevydržali a srdečne sa rozosmiali. Žiaľ, táto vzácna platňa sa nezachovala. Okrem zvučky pripravil skladateľ pre vysielanie aj niekoľko prednášok o hudbe. Zachovala sa účenka s jeho honorárom, na ktorú napísal, že ho venuje v prospech ranených vojakov na fronte. Zo zvučky už o mesiac Ján Cikker spracoval orchestrálny *Pochod povstalcov*. Po potlačení Povstania a príchode nemeckých vojsk, zavládla v meste ťažká atmosféra. Ľudia sa báli jeden druhého, niektorí udávali susedov i priateľov, nikto si nebol istý životom. Ján Cikker na túto situáciu zareagoval orchestrálnym tanečným die-

lom *Selanka*, op. 23, ktorým sa utiekol do vnútorného idylického pastorálneho sveta.

Zvučka pre povstalecký rozhlas Jána Cikkera temer stála život. Po potlačení Povstania gestapo zatváralo všetkých, ktorí s Povstaním i s Vysielateľom mali niečo do činenia. Prvý raz ho chytili pri bystrickom parku, avšak vďaka dobrej zhode okolností ho prepustili. Potom sa skrýval v pivnici matkinho domu v Banskej Bystrici na rohu Komenského a terajšej Kollárovej ulici pod katolíckym cintorínom a v diplomatickom aute sa dostal do Bratislavy. Tam už gestapu neunikol, avšak počas výsluchu ho tak, ako aj viacerých ďalších, zachránil pred transportom do koncentračného tábora vyšetrovateľ JUDr. Jozef Beňuška. Za to však on sám v koncentračnom tábore zahynul v roku 1945.

Zvučka Jána Cikkera sa stala hudobným symbolom Slovenského národného povstania a temer polstoročie ju ako svoju zvučku používalo banskobystrické rozhlasové štúdio. Ako symbol Povstania ju použili viacerí skladatelia, okrem iných sám Cikker v symfonickej básni *Nad starým zákopom (Epitaf)* v roku 1973 a v tom istom roku aj český skladateľ Oldřich Flosman v orchestrálnej kompozícii *Ohně na horách*. *Pochod povstalcov*, ktorý motivicky vychádza zo zvučky, bol viackrát nahratý na gramoplatniach a často sa uplatňoval pri oficiálnych príležitostiach. Pre zmiešaný zbor v 1953 upravil Zdenko Mikula.

Marianna Bárdiová

MEDENÝ HÁMOR

Vekom druhý najstarší priemyselný závod na Slovensku, avšak prvý svojho druhu. Od začiatku svojej činnosti v roku 1496 do jeho definitívneho ukončenia roku 1991 sa dožil takmer 500 rokov nepretržitej aktivity. Na rozdiel od Kremnickej mincovne (založená 1327-8), s ktorou bol historicky, výrobné a hospodársky po celé svoje produkčné obdobie úzko viazaný, sa stal však mediarsky podnik so svojím hámrom prvým a najvýznamnejším podnikom, ktorého produkcia bola určená jednoznačne pre trh.

Európske prvenstvo Medeného hámra spočíva v zavedení prvej koncentrovanej veľkovýroby v kovohutníctve v dobe, v ktorej sa meď stala na európskych trhoch najžiadanejšou komoditou. V 16. storočí výroba úplne ovládla európsky trh s meďou a ešte do polovice 17. storočia patrila Medený hámor k trom najdôležitejším mediarskym podnikom. Jeho produkcia našla uplatnenie v širokom spektre úžitkových a umeleckých remesiel, ale najmä v rozvoji námorného loďstva a vo výrobe zbraní. V tom zmysle zohral tiež významnú rolu v protitureckej obrane. Z celého komplexu podnikových závodov, rozložených na rozsiahlom teritóriu (od Moštenice po Tajov a od Banskej Bystrice po Liptovské Revúce) mal Medený hámor so svojou pridruženou výrobou najbližšie k typu manufaktúry - priameho predchodcu továrne kapitalistického podniku. K dlhej funkčnej životnosti hámra významne prispela veľkorysá koncepcia v Turzovom projekte pri jeho založení a dve významné inovácie výrobného programu. V polovici 18. storočia (rok 1761) tu banský erár zaviedol veľkovýrobu medených platničiek pre Kremnickú mincovňu a koncom 19. storočia (rok 1891) sa tu vybudoval najväčší závod elektrolytickej rafinácie medi v Uhorsku. Celá veľkovýrobná priemyselná produkcia čistej medi z podnikových rafinačných hút v Moštenici a Tajove počas celého produkčného obdobia mediarskeho podniku prechádzala výlučne cez Medený hámor. Turzovci v hámri vytvorili v európskom kontexte bezprecedentné dielo - v objemoch a koncentracii výroby, kvantitou a zložitou mechanickými strojmi, zabezpečením celoročnej prevádzky, umiestnením mohutných vodných rozvodov v interiéri, ako aj integráciou hutníckych, hámorníckych, zámočníckych dielní

a skladov. Turzovci doplnili výrobný areál hámra o objekt správy a zabezpečili obydlia pre správcu - šafára, majstrov, stráža a tovarišov.

Bystrický hámor nemal pravdepodobne počas svojho fungovania v celej strednej Európe porovnateľného konkurenta v mediarstve, ani v železiarskej výrobe. V Medenom hámri sa od počiatkov spracovávala asi desatina produkcie medi na výrobu spotrebného tovaru (riad, kotle, drôt, strechový plech...). Avšak celých deväť desiatín ostatnej produkcie sa vyvážalo do podnikových hút pri Arnoldsteine, Hohenkirchene, ako aj do fuggerovských faktórií a skladov po celej Európe. Práve v hámri tento rozsiahly objem výroby medi dostával konečnú podobu žiadaného obchodného tovaru (štvorhranný plech, liate pologule, kotúče, tyče...).

Nepochybným unikátom vo výrobnej časti Medeného hámra je zachovaná renesančná hutnícka hala s dvomi hutníckymi pecami - ohniskami, s reliktom - monolitickým kamenným stĺpom, zachovaným z pôvodného riešenia dispozície pred požiarom (roku 1761). Tu sa meď odlievala do foriem a potom vyvážala do celej Európy. Od roku 1759 sa začali v hámri vykúvať a neskôr od roku 1761 odlievať mincové cány (pásky). Z nich sa po úprave v novej veľkej valcovní vybudovanej v areáli hámra v roku 1761 vyrážali mincové platničky, a to nielen pre Kremnickú mincovňu, ale aj pre mnohé západoeurópske a juhoeurópske štáty. Napríklad v roku 1762 sa ich tu vyrobilo 27 138 932 kusov. Historická hutnícka dielňa nemá obdoby vo svojej zachovalosti a autenticite. K historicky najvýznamnejším patrí aj zachovalý objekt dielni, ktorý vznikol v priebehu druhej polovice 18. storočia pravdepodobne z potreby rozšírenia výrobných kapacít valcovne mincovne. Za toto zistenie môžeme vďačiť mimoriadnej výpovedi nedávno objaveného najstaršieho a zároveň najkomplexnejšieho plánu Medeného hámra s úplným pôdorysným zobrazením všetkých jeho výrobných aj nevýrobných objektov, ktorý vznikol asi okolo roku 1764. Bez neho by sme nevedeli, že „dielne“ vznikli zo starého, solitérneho, veľmi domyselného a obdivuhodne dokonalého, celomurovaného hutníckeho objektu, vybudovaného pri vodnom náhone, severne od objektu hámra. V ňom stála

MEDENÝ HÁMOR

centrálne situovaná taviaca pec v krytej hutníckej hale, skonštruovanej z troch strán pilierovým ambitom, zaklenutým krížovými klenbami, ohraňčená predsunutým murovaným obvodovým plášťom.

Medený hámor sa však podpísal aj na najväčšej katastrofe, skaze mesta. V roku 1761 požiar z

hámra silný vietor rozniesol na mesto.

Medzi prvými, v roku 1997 z neznalosti a netrepezlivosti, žiaľ, zbúrali aj veľmi dôležité časti Medeného hámra, tohto nemého svedka ľudskej vynaliezavosti a umu.

Filip Glocko

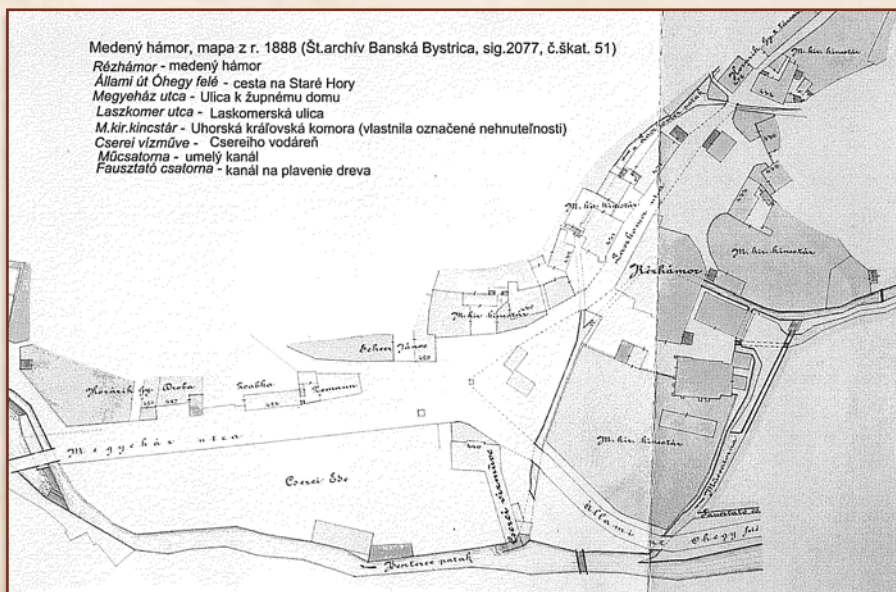

Medený hámor v Banskej Bystrici. Prelom 19. a 20. storočia.
Originálna fotografia zo zbierok Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici

Medený hámor dnes
foto: Jarošlav Čunderlík

zdroj: Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica

STARÉ NOVINY LITERNÍHO UMĚNÍ

kultúrna revue

1785 – 1786, Banská Bystrica

V osvieteneckom období zastávali na Slovensku funkciu kultúrnych stredísk učené spoločnosti, ktoré si vzdelanci zakladali podľa zahraničných vzorov. Jedna z nich bola založená v roku 1785 aj v Banskej Bystrici s názvom Societas slavica, jej iniciátorom bol Ondrej Plachý. V tom istom roku začala vydávať revuálny mesačník Staré noviny literního umění, ktoré tlačil a ktorých nakladateľom bol banskobystrický kníhtlačiar Ján Jozef Tumler.

Bol to prvý literárno-náučný časopis na Slovensku. Jeho programom bolo popularizovať výsledky vedy a hlásať ideu osvietenskej znášanlivosti a prirodzeného práva. Jeho najväčší prispievatelia boli odchovancami jenskej univerzity – Ondrej Plachý, Ján Hrdlička, Juraj Ribay, Michal Semian, ale aj Augustín Doležal a i. Časopis začal vychádzať v máji 1785 a zanikol v prvej polovici nasledujúceho roku. Noviny mali oktávový formát a ich jednotlivé zväzky obsahovali štyri tlačové hárky. Celkovo vyšlo 740 strán.

Najväčšie zastúpenie mali články dejepisné, zemepisné a národopisné, pričom ich autori nezabudli dávať čitateľom moralistické poučenie pre súčasnosť. Záslužnú činnosť vykonali noviny v oblasti ľudovúchovy a hospodárskej osvety. Tvorcovia novín nepísali iba pre inteligenciu, ale

aj pre nižšie vrstvy. Časopis prinášal pomerne veľa článkov o poľnohospodárstve, chove dobytka, pestovaní ľanu a konope, vysádzaní ovocných stromov a pod. Redakcia často vyzývala čitateľov, aby jej sami posielali príspevky. Pozoruhodné je, že nevyžadovali iba texty v slovenskej reči, ale aj v iných jazykoch, pretože im nerobí problémy preložiť ich a uverejniť.

Staré noviny literního umění propagovali aj prírodné vedy. Publikovaná bola napr. báseň Věčnost, ktorá vyjadrovala úžas nad zákonmi vesmíru. Je to prvá báseň tohto druhu v slovenskej literatúre, svedčí o silnom vplyve vedeckého myslenia na poéziu. Jej autorom bol pravdepodobne Ondrej Plachý.

Hospodárska situácia novín bola kritická. Počet odberateľov nikdy nepresiahol číslo 60, aj keď počet čitateľov bol určite omnoho vyšší. Najväčšiu časť odoberali duchovní, zemanía a šľachtici, dokonca aj 4 ženy. Po roku musel časopis pre veľké straty zaniknúť.

Napriek dobovým obmedzeniam boli Staré noviny literního umění pozitívnym činom prvej slovenskej osvietenskej literárnej spoločnosti.

Jana Borgulová

Exemplár z knižnice Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici

POVSTANIE BANÍKOV V ROKOCH 1525 - 1526

Banská Bystrica v minulosti predstavovala významnú lokalitu na hospodárskej mape Európy. Produkty tunajšieho medenorudného baníctva sa exportovali na trhy v Benátkach, Antverpách a Norimbergu, odkiaľ sa distribuovali do ďalších lokalít. Hoci banská výroba mala dlhú historickú tradíciu a podieľalo sa na nej veľké množstvo ťažiarov z radov obyvateľov mesta, na najvyšší stupeň produktivity sa dostala až po vzniku majetkového komplexu Turzovcov a Fuggerovcov. Tí v roku 1495 založili ťažobnú a obchodnú spoločnosť, ktorá do stagnujúcej banskej výroby zaviedla početné technické inovácie, zmodernizovala výrobu a skoncentrovala ťažbu a dopravu vyťaženej horniny. Mediarsky podnik počas svojej polstoročnej prevádzky vyťažil vyše 60 000 ton medi a 115 ton striebra, čo v čistom zisku predstavovalo 2,5 milióna zlatých. Prosperita však mala aj svoje tienisté stránky. Podnik od panovníka získal obchodné, daňové, colné a iné výsady, čím sa stal nezávislým od mestského trhu a preto dochádzalo k neustálym sporom s vedením mesta. Omnoho závažnejší problém však súvisel práve s baníkmi, čiže najpočetnejšími zamestnancami mediarskeho podniku. Spočiatku vládla na obidvoch stranách relatívna spokojnosť, ale situácia sa dramaticky zmenila začiatkom 16. storočia. Zmena súvisela predovšetkým so znehodnotením vtedajšej meny, pretože nové strieborné mince stratili až 2/3 svojej pôvodnej hodnoty. Baníci svoje mzdy navyše dostávali v menej hodnotných medených minciach a keďže zároveň došlo k nárastu cien

tovarov, dostávali sa do ťažkej ekonomickej situácie. Počiatkové nepokoje a štrajk v máji 1525 prerástli do otvorenej vzbury. Keďže na panovníka v záležitosti správy podniku vyvíjal nátlak aj uhorský snem, kráľovská komora v júni podnik skonfiškovala. Štátna správa však nebola schopná zabezpečiť prevádzku v pôvodnom rozsahu a navyše prestala vyplácať mzdy. Nepokoje sa z Banskej Bystrice postupne rozšírili aj do ďalších banských miest a vo februári 1526 došlo k ozbrojenému povstaniu. Baníci zajali komorského grófa, obsadili objekty banskej komory a vyrabovali domy v meste, ale po deviatich dňoch sa museli dať na ústup. Po aprílovom súdnom vyšetrowaní boli vodcovia povstania odsúdení na smrť a ostatní boli zaviazaní poslušnosťou voči svojim nadriadeným. Zároveň došlo k návratu skonfiškovaného mediarskeho podniku do rúk jeho pôvodných majiteľov. Nová vlna nepokojov vypukla v auguste 1526 a tieto vrcholili opätovným rabovaním a podpálením mesta, ako aj neúspešným ozbrojeným útokom na mestský hrad. Keďže akcie sa už zúčastnila iba asi štvrtina baníkov z Banskej Bystrice a ostatné lokality sa do akcie nezapojili, baníci boli nútení z mesta ustúpiť a povstanie sa definitívne skončilo. Napriek neúspešnému výsledku sa povstanie baníkov v Banskej Bystrici stalo najväčším sociálnym hnutím a ozbrojenou vzburou námedzne pracujúcich na Slovensku v období feudalizmu.

Igor Graus

Drevený intarzný obraz z roku 1959, Robotnícky dom, Banská Bystrica

LISTINA MESTSKÝCH PRÁV PRE BANSKÚ BYSTRICU, VYDANÁ UHORSKÝM KRÁĽOM BELOM IV. V ROKU 1255

Z územia dnešného Slovenska poznáme veľké množstvo historických privilegialných listín najrôznejšieho charakteru, ktoré panovníci vydali pre mestá, mestecká a obce. Spomedzi nich najdôležitejšiu skupinu predstavujú mestské výsadné listiny alebo listiny mestských práv, ktoré pochádzajú z 13. storočia. Sú to stredoveké kráľovské potvrdenia nového právneho statusu príslušnej lokality, ktoré panovník vyňal zo všeobecne platného krajinského práva. Tieto listiny obsahovali súhrn práv a povinností mešťanov ako aj vymedzenie územia príslušnej lokality. Najstaršia zachovaná privilegialná listina pochádza z roku 1238 a vydal ju kráľ Belo IV. pre

mešťanov z Trnavy. Z obdobia vlády rovnakého panovníka poznáme viaceré výsadné listiny pre iné lokality, medzi ktorými sa nachádza aj Banská Bystrica.

Privilegium pre „našich hostí z novej osady Bystrice blízko Ľupče“, čiže pre nemeckých kolonistov usadených v Banskej Bystrici, vydal kráľ Belo IV. na základe ich vlastnej žiadosti v roku 1255. Presnejší dátum nie je známy, ale podľa typu použitej datovacej formulky v závere listiny je zrejmé, že to bolo niekedy okolo polovice októbra. Presnejšie datovanie nie je možné a všetky zvyčajne uvádzané dátumy nie sú ničím doložené.

Listina Mestských práv, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica

LISTINA MESTSKÝCH PRÁV PRE BANSKÚ BYSTRICU, VYDANÁ UHORSKÝM KRÁĽOM BELOM IV. V ROKU 1255

Listina obsahovala viaceré výsady. Obyvatelia mesta získali predovšetkým právo na každoročnú voľbu richtára, ktorý zároveň plnil úlohu sudcu. Tiež si smeli slobodne zvoliť farára, jeho voľbu však musel potvrdiť ostrihomský arcibiskup. Získali aj právo ťažby zlata, striebra a ostatných kovov kdekôľvek na území celej Zvolenskej stolice a toto územie mohli využívať hospodársky s výnimkou poľovačky a rybolovu. Z prevádzky zlatých baní boli povinní panovníkovi odvádzať jednu desatinu a z baní na striebro a iné kovy jednu osminu príjmov. Všetky spory medzi mešťanmi nemeckej národnosti sa mohli vyriešiť „podľa saského zvyku“, čiže súbojom s mečom a štítom. Od obyvateľov mesta nesmel nikto s výnimkou samotného panovníka alebo jeho vyslanca nič bezdôvodne požadovať a ani sa dožadovať pohostenia. Kráľ ďalej mešťanov vyňal spod súdnej právomoci úradníkov zvolenskej stolice, oslobodil ich od platenia daní a pozemkových poplatkov a tiež časovo obmedzil povinnú výmenu mincí, ktorá sa konala každoročne. Tiež ich oslobodil od platenia mýta v rámci celého kráľovstva. V poradí poslednou výsadou bola vojenská povinnosť – obyvatelia mesta mali povinnosť, ale aj česť bojovať priamo pod kráľovskou zástavou, ale iba v tom prípade, ak panovník velil vojsku osobne. Záver listiny obsahoval podrobný popis hraníc mesta.

Zo samotného textu listiny vyplýva, že panovník listinu nevydal pre slovenských obyvateľov lokality, ale pre nemeckých kolonistov saského pôvodu. Tí na toto územie prišli s cieľom oživiť banskú výrobu, pretože domáce obyvateľstvo nedokázalo realizovať omnoho efektívnejšiu hlbinnú ťažbu drahých kovov než bola povrchová ťažba, ktorá spočívala iba vo viac - menej náhod-

nom zbere nerastov. Výsady, povedané dnešnou termionológiou, predstavovali akýsi stredoveký podnikateľský stimul. Nemci však neprišli na prázdne územie, pretože na mieste dnešného mesta existovala staršia slovenská osada. Dôkazom okrem archeologických nálezov je aj formulácia z listiny - “nová osada Bystrica” a tiež samotná slovenská podoba pomenovania, ktorá hoci je v latinsky písanom texte, nemá ani latinskú, ani nemeckú, ale čisto slovenskú podobu.

Listina Belo IV. z roku 1255 bola napísaná na pergamene s rozmermi 48 x 37 cm a v súčasnosti sa nachádza v odbornej správe banskobystrickej pobočky Štátneho archívu v Banskej Bystrici, ktorá je nasledovníkom pôvodného stredovekého mestského archívu. Listina bola v minulosti poškodená, o čom písal v roku 1736 už Matej Bel. V súčasnosti je reštaurovaná, chýba však pôvodná pečať na pergamenovom prúžku, ktorá sa nezachovala. Uhorskí panovníci pre Banskú Bystricu vydali viacero privilegiálnych listín v znení výsad z roku 1255. Listinu najskôr vydal Belo IV. už v roku 1256, po ňom to bol v roku 1271 Štefan V., roku 1287 Ladislav IV., roku 1293 Ondrej III., roku 1340 Karol Róbert, roku 1363 Ľudovít Veľký, roku 1465 Matej Korvín, a v roku 1496 Vladislav II. Pôvodné výsady z roku 1255 uhorskí panovníci potvrdzovali až do roku 1524, pretože práve v tomto roku mesto získalo nové a odlišné výsady. Pôvodná listina z roku 1255 však prináša najstaršiu písomnú zmienku o existencii Banskej Bystrice a predstavuje jedinečné svedectvo o jeho najstaršej histórii.

Igor Graus

NÁVŠTEVA JÁNA PAVLA II.

Dňa 12. septembra 2003 navštívil Banskú Bystricu po prvý raz v histórii mesta pápež. Omšu zo sviatku Mena Panny Márie slúžil Ján Pavol II. priamo na historickom námestí. V príhovore pripomenul rodičom, aby vychovávali deti k správnej slobode a veriacich vyzval dať priestor Bohu. Ťažko chorá hlava katolíckej cirkvi prenechala čítanie kázne kardinálovi Jozefovi Tomkovi. Nadšenie prítomných zástupov bolo aj tak obrovské. Okrem predstaviteľov katolíckej a ďalších cirkví pozdravili pápeža aj zástupcovia štátnej správy a samosprávy. Iniciátorom návštevy bol diecézny biskup Rudolf Baláž. Jedinečnú udalosť pripomína tabuľa, umiestnená od roku 2004 na budove Vyššieho územného celku na Nám. SNP č. 23, týmto textom: „Na tomto mieste slúžil sv. omšu pre stotisíc zhromaždených veriacich pápež Ján Pavol II. dňa 12. septembra 2003 počas svojej návštevy Slovenska a Banskobystrickej diecézy.“ Rok po návšteve autori R. Lauro a P. Sulík zhotovili pápežovu bustu, ktorá zdobí vchod do Diecézneho pastoračného centra Jána Pavla II. v Kapitulskej ul. 21.

Pavol Katreniak

Pápež Ján Pavol II. s biskupom Rudolfom Balážom počas návštevy na Námestí SNP.

Návšteva pápeža Jána Pavla II. v Banskej Bystrici

foto: archív rímskokatolíckeho farského úradu

ANTON ANDERLE

bábkoherec, úradník

* 20. 11. 1944, Dolná Lehota

† 16. 5. 2008, Banská Bystrica

V rokoch 1959–1963 vyštudoval strojnícku priemyslovku vo Zvolene. Roku 1967 nastúpil ako nástrojár - špecialista a neskôr ako vedúci zásobovacieho oddelenia v Krajskej vojenskej ubytovacej a stavebnej správe v Banskej Bystrici.

Pochádzal zo slávnej bábkarskej rodiny Anderlovcov z Radvane. Zakladateľkou rodinnej tradície bola jeho stará mama Eva, rod. Kouřilová, ďalšiu generáciu predstavoval jeho otec Bohuslav a strýko Jaroslav, ktorí samostatne hrávali divadlo od roku 1929. Rodinná tradícia sa po ideologickom zásahu v päťdesiatych rokoch prerušila, ale Anton v nej našiel záľubu. Ochraňoval tradičné hry, bábk a rekvizity. Po roku 1989 začal čoraz častejšie hrať nielen doma, ale aj v zahraničí, od roku 1991 ako profesionálny umelec. V deväťdesiatych rokoch patril medzi najvýraznejšie osobnosti európskeho ľudového bábkarstva, najmä s tradičným repertoárom – Don Šajn, Doktor Faust, Herkules a i. Oživil podobu figliara Gašparka.

Zorganizoval alebo sa zúčastnil na viac ako 120 významných bábkarských akciách a festivaloch v 20 európskych štátoch a v Kanade. V roku 1999 založil Tradičné divadlo Antona Anderleho.

Od roku 1968 zbieral artefakty z bábkového divadla, jeho unikátna zbierka obsahuje do 1 000 exemplárov rôzneho veku a pôvodu a je jedinečným dokumentom etapy kočovného bábkového divadla. Pripravil cca 20 samostatných výstav svojej zbierky doma i v zahraničí.

Ako predstaviteľ tradičného bábkarstva získal množstvo ocenení - Rad zlomenej závozy (1993), Zlatá marioneta (1996), Najlepšie tradičné bábkové divadlo (2001), Cena za animáciu a za udržiavanie tradície (2002). Okrem toho veľa ďalších cien na bábkarských festivaloch. Bol členom medzinárodnej bábkarskej organizácie UNIMA.

Pochovaný je na ev. cintoríne v Banskej Bystrici.

Jana Borguľová

Anton Anderle v zákulisí svojho divadla (2004)
foto: archív Slovenského centra pre tradičnú kultúru

Anton Anderle vo svojej dielni (1987)
foto: Helena Bakaljarová

Anton Anderle počas svojho vystúpenia v Birminghame, Veľká Británia (2005)
foto: archív Slovenského centra pre tradičnú kultúru

JÁN BAKOSS

**evanjelický kňaz, náboženský spisovateľ,
redaktor, protifašistický bojovník**

* 31. 3. 1895, Pukanec

† 31. 1. 1945, Martin

Roku 1915 maturoval na gymnáziu v Banskej Štiavnici. Po návrate z ruského frontu, kde bol zranený, vyštudoval teológiu v Bratislave. Za kňaza bol ordinovaný roku 1920, pôsobil ako kaplán v Pukanci a Martine. Od roku 1921 bol ev. kňazom v Jablňovciach, Hybiach a Poprade - Veľkej. Roku 1935 sa stal ev. kňazom v Banskej Bystrici a roku 1944 seniorom zvolenského seniorátu. Počas SNP bol členom Revolučného národného výboru v Banskej Bystrici. Po jeho potlačení žil v ilegality, 5. januára 1945 bol zatknutý v Martine a zavraždený. Jeho telesné pozostatky našli v masovom hrobe Pod stráňami. Pochovaný je na ev. cintoríne v Banskej Bystrici.

Bol autorom kázní, náboženských úvah, apologetických, biografických a popularizačných článkov, recenzií. Prekladal z nemčiny. Od roku 1921 prispieval do Evanjelického posla spod Tatier, Stráže na Sione, Cirkevných listov, Tranovského kalendára, Evanjelického kazateľa, Národných novín, Živeny. V rokoch 1927 – 35 redigoval Evanjelického posla spod Tatier, od roku 1938 časopis Naša cirkev. Popri pastoračnej práci sa venoval osvete a národno-kultúrnej činnosti.

Ako účastník protifašistického odboja bol vyznamenaný In memoriam Radom SNP I. tr. (1947) a čs. vojnovým krížom.

Jana Borguľová

Portrét Jána Bakossa
zdroj: Prof. MUDr. Pavol Bakoss (syn)

Dnes už neexistujúci niekdajší pukanský evanjelický kostol,
v ktorom Ján Bakoss začínal ako kaplán
svoje kňazské pôsobenie
zdroj: Prof. MUDr. Pavol Bakoss (syn)

foto: Jaroslav Čunderlík

MATEJ BEL

**polyhistor, vlastivedný pracovník,
pedagóg, kňaz**

* 22. 3. 1684, Očová

† 29. 8. 1749, Bratislava

Bol žiakom súkromných škôl v Lučenci, Kaľinove a Dolnej Strehovej, v roku 1695 začal gymnaziálne štúdium v Banskej Bystrici, v ktorom pokračoval v Bratislave, Vespřeme a Pápe. V roku 1704 sa vrátil do Banskej Bystrice, aby tu zmaturoval. Nasledovalo štúdium filozofie a teológie na Univerzite v Halle, ktoré ukončil roku 1707. Tu sa prejavili jeho všestranné záujmy, zaujala ho aj medicína, prírodné vedy, jazyky a nové pedagogické smery,

V roku 1708 sa stal prorektorom a v roku 1710 rektorom ev. gymnázia v Banskej Bystrici, tu vyučoval aj orientálne jazyky a bol i kazateľom. Ako verejného podporovateľa Františka II. Rákociho, ktorý dával protestantom možnosti náboženských slobôd, bol roku 1709 v Banskej Bystrici odsúdený za buričstvo na trest smrti. Napokon ho omilostili. Roku 1714 sa stal rektorom lýcea v Bratislave, ktoré pod jeho vedením patrilo k najnavštevovanejším školám v Uhorsku. Od roku 1719 bol farárom nemeckej ev. cirkvi v Bratislave. Ako šesťdesiatštyri ročný odišiel Matej Bel na dôchodok.

V časoch Belových štúdií v Halle prevládal protischolastický duch, ktorý sa prelínal s raným osvietenstvom a pietizmom. Hoci bol pietizmus na Slovensku odsúdený a zakázaný, Bel zostal trvalým, i keď umierneným prívržencom tohto náboženského prúdu. Jeho zásluhou sa Bratislava stala uhorským centrom pietizmu.

Roku 1720 bol Matej Bel obvinený kvôli jeho študijným cestám, ktoré údajne využíval na špionáž pre cudzie mocnosti, no obvinenie odmietol a ubránil sa. Viedenský cisársky dvor uznal Belovu vedeckú činnosť a samotný cisár Karol VI. financoval vydávanie jeho vlastivedných prác. Podporovala ho aj vysoká katolícka cirkevná hierarchia.

Matej Bel je autorom asi 50 diel, štúdií a článkov v latinčine, nemčine, maďarčine a v biblickej češtine. Vedecké práce publikoval najmä

Portrét Mateja Bela. Autor neznámy, olejomalba.
zdroj: Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici

v zahraničí. Očami európskeho encyklopedistu sa pozeral na rozvoj vedy, školstva, filozofie, jazykovedy a národopisu Uhorska. Skladal aj duchovné piesne a písal poéziu.

Belovým životným dielom je Historicko-geografický poznatok o súvekom Uhorsku (Notitie Hungariae novae historico geographica), ktoré vychádzalo v rokoch 1735–1742. V štyroch zväzkoch, ktoré vyšli tlačou, stihol prebrať 10 uhorských stolíc, predovšetkým z územia Slovenska. Ostatné zostalo v rukopisej podobe. Roku 1767 ich od Belovej vdovy kúpil kľužský biskup, ale pri prevoze po Dunaji sa rukopisy vážne poškodili.

Ďalej vydal viacero učebníc a prednášok, ako aj úvodov k niekoľkým knihám iných autorov. Osobitné miesto má úvod k dielu Gramatika slovensko-česká od Pavla Doležala (1746), kde Matej Bel podal členenie slovanských jazykov a s uznaním sa vyjadril o slovenčine, ktorá v ničom nezaostáva za svetovými jazykmi.

Za vedecké zásluhy dostal veľa pôct od učeníh spoločností doma i za hranicami.

Matej Bel bol vyznamenaný zlatou medailou. Bol síce uhorský vlastenec – zlatá ozdoba Uhorska, ale zároveň aj uvedomelý Slovák.

V Banskej Bystrici nesie od roku 1992 jeho meno tunajšia univerzita, pamätná tabuľa na jeho počesť je umiestnená v Dolnej ulici na dome č. 47

Jana Borguľová

BELO IV.

kráľ Uhorska

* 1206, ?

† 1270, Budapešť-Margitsziget

Za uhorského kráľa bol Belo IV. korunovaný už ako osemročné dieťa v roku 1214, ale reálnej vlády v krajine sa ujal až po smrti svojho otca Ondreja II. v roku 1235. Jeho detstvo malo dosť búrlivý charakter a časť z neho prežil v rakúskom exile, pretože sa dostal do sporov s otcom pre jeho druhé manželstvo a kvôli neuváženému rozdávaniu kráľovských majetkov. Spolu so svojím bratom Kolomanom tiež podporoval ustanovenia Zlatej buly, ktoré boli namierené proti dovtedajšiemu spôsobu vlády Ondreja II. Okamžite po svojom nástupe na uhorský panovnícky trón začal s reformami, ktoré mali zamedziť devalvácii kráľovskej moci v krajine. Dal komisionálne preskúmať právoplatnosť všetkých majetkových donácií, ktoré udelil jeho otec a kráľ Imrich, prijal opatrenia na zvýšenie kráľovskej autority a potrestal viacerých popredných dvorských hodnostárov. Uvedené opatrenia vyvolali hnev šľachty, ktorá ho na oplátku nechcela podporovať v bojoch s inváziou Tatarov do krajiny, ktorá začala v roku 1241.

Omnoho závažnejšou však bola Belova reforma miest v Uhorsku, ktorá sa spájala s cieľavedomým udeľovaním mestských privilégií početným lokalitám v krajine. Začala sa už v prvých rokoch Belovej vlády, ale nový zmysel nadobudla po odchode Tatarov, kedy sa panovník úspešne pokúsil o obnovu zničenej monarchie. Popri opravách a výstavbe hradov obnovoval a udeľoval mestské výsady, ktoré zaisťovali konsolidáciu rozvráteného hospodárstva krajiny. Súčasťou týchto opatrení bolo aj povolávanie hostí predovšetkým z nemeckých krajín, aby sa usadili v Uhorsku. Zároveň sa mu vďaka premyslenej politike do istej miery podarilo zlepšiť medzinárodné postavenie krajiny, no nedokázal

Uhorský panovník Belo IV. vyobrazený na iluminácii vo Viedenskej obrázkovej kronike z rokov 1358–1370.

presadiť svoje nároky na cudzie územia. Pokusy o zisk rakúskych krajín vyvolali povstanie tamojšej šľachty a jeho nároky na české krajiny v roku 1260 skončili prehrou v bitke na Moravskom poli s českým kráľom Přemyslom II. Otakarem. Ďalšie zápasy (a to aj ozbrojené) musel zvädzať so svojím synom Štefanom, ktorý podobne ako on sám v mladosti, stál v opozícii proti svojmu otcovi. Napriek týmto osobným neúspechom sa Belo IV. vo všeobecnosti považuje za úspešného panovníka a za znovuoobnoviteľa Uhorska.

Vo vzťahu k Banskej Bystrici má Belo IV. osobitné postavenie, pretože práve on tunajším nemeckým hosťom v roku 1255 udelil mestské výsady. V dôsledku toho sa staršia slovanská osada stala slobodným kráľovským a banským mestom a toto sa zaradilo do malej elitnej skupiny najvýznamnejších miest uhorského kráľovstva v stredoveku. Osobitné privilegium s majetkovými donáciami za zásluhy pri budovaní mesta od panovníka získal aj jeho prvý richtár Ondrej.

Igor Graus

PAĽO BIELIK

herec, režisér,
scenárista

* 11. 12. 1910, Senica pri Banskej Bystrici
† 23. 4. 1983, Bratislava

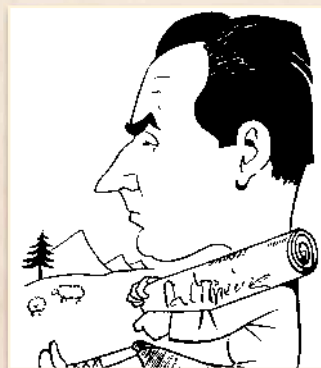
Po skončení odbornej kovorobnej školy v Banskej Bystrici roku 1929 pracoval ako kreslič, montér, predavač a četník, popritom hrával v ochotníckom divadle v Banskej Bystrici. V úlohe Jánošíka, kde sa naplno uplatnila jeho takmer dvojmetrová postava, športové založenie a charizma, ho objavil Karel Plicka a odporučil režisérovi Martinovi Fričovi do titulnej úlohy filmu Jánošík (1935). Táto rola mu priniesla slávu, film bol premietaný na benátskom festivale a predali ho do 32 krajín. Úspech ho priviedol do SND v Bratislave, kde pôsobil v rokoch 1939 – 42. Do roku 1945 pracoval ako režisér krátkych filmov v spoločnosti Nástup. Počas SNP nakrútil s Karolom Krškom dokumentárne zábery z povstaleckých bojov, z ktorých roku 1945 vznikol dokument Za slobodu. Po roku 1945 sa stal režisérom celovečerných hraných filmov.

Okrem filmu Jánošík hral aj v ďalších filmoch Hordubalové (1937), Čapkovi povídky, Varúji (1947). Roku 1948 režíroval film z obdobia SNP Vlčie diery, v ktorom aj sám účinkoval. Potom nasledovali filmy, ktorých bol režisérom – Priehrada (1950), Lazy sa pohli (1952), V piatok trinásteho (1953), Nie je Adam ako Adam (1956), Štyridsaštyri (1957), Kapitán Dabač (1959), Jánošík II (1962-63), Majster kat (1966) a Traja svedkovia (1968).

Vydal knihu Slovenské zbojnícke piesne.

Za film Varúji získal Národnú cenu, v roku 1955 mu bol udelený titul zaslúžilý umelec a v roku 1968 titul národný umelec.

Jana Borguľová

Fotografie ŠVK - Literárne a hudobné múzeum Banská Bystrica - fond Juraj Sarvaš

JÁN BOTTO

štúrovský básnik,
zememerač

* 27. 1. 1829, Vyšný Skálnik
† 28. 4. 1881, Banská Bystrica

Študoval na latinskej škole v Ožďanoch, od roku 1843 na ev. lýceu v Levoči, kde bol aktívnym členom Jednoty mládeže slovenskej. V rokoch 1847–1851 študoval zememeračské inžinierstvo na polytechnike v Budapešti. Desať rokov vykonával krátkodobé zememeračské práce na Pohroní, Gemeri a Turci. V rokoch 1860 – 70 pôsobil v Banskej Štiavnici, kde vykonával komasačné práce. Roku 1870 získal prácu na komornom panstve v Banskej Bystrici, kde sa aj presťahoval. K stopám jeho profesionálneho pôsobenia v kraji patrí napr. vytýčenie cesty zo Slovenskej Ľupče do Podkoníc.

Prvotiny publikoval v levočských rukopisných zábavníkoch, v tvorbe čerpal z ľudovej poézie, obraz Slovenska premietal do alegorického sveta povestí. Svojím rozprávkovým námetom dával vlastenecký podtext. Z ľudových tradícií si vzal námet aj pre balady, zvyrazňoval v nich predovšetkým tragické životné pocity. Jeho poézia dôsledne využívala melodiku ľudovej poézie a piesne. Vyslovoval sa aj k aktuálnym dobovým otázkam, spoločensky sa angažoval.

Najväčší úspech dosiahol básňou Smrť Jánošíkova (1862), v nej sa cez postavu legendarneho ľudového hrdinu vyslovil k dobovým problémom. K ďalším veľmi známym literárnym dielam patria básne Svetský víťaz, Báj na Dunaji, Poklad Tatier, Žltá ľalia, Margita a Besná, Duma nad Dunajom a i.

Ján Botto sa zapájal do národno-kultúrnych aktivít, bol zakladajúcim členom Matice slovenskej, patrónom prvého slovenského gymnázia v Revúcej.

Pomerne dobre situovaný starý mládenec si pobyt v Banskej Bystrici užíval, navštevoval tunajšiu kolkáreň, stretával sa so slovenskou inteligenciou, najmä však v blízkej Radvani žijúcim

foto: Jaroslav Čunderlík

básnikom Andrejom Sládkovičom. Po predčasnom Sládkovičovom úmrtí roku 1872 bol Ján Botto hlavným rečníkom na jeho pohrebe. So študentmi zasadil nad jeho hrobom slovanský symbol – lipu. Potešila ho návšteva českého vlastenca Rudolfa Pokorného z Prahy, ktorý založil československú knižnicu a ako prvý zväzok vydal práve súborné dielo Jána Bottu. Vyšlo roku 1880. V druhej polovici básnikovho života v Banskej Bystrici sa začala ostrá maďarizácia, preto nezištne podporoval národne orientovaných študentov gymnázia a dovolil im schádzať sa v jeho byte. Po prezradení tohto útočiska nastali represálie, študenti boli z gymnázia vylúčení a Ján Botto mal byť exemplárne súdne potrestaný. Rozrušený básnik nevydržal napätie i stres, a na následky zlyhania srdca zomrel vo svojom byte. Jeho pohreb nemohol byť verejnou udalosťou, verní študenti mu napriek tomu zasadili slovanskú lipu nad jeho hrobom v evanjelickom cintoríne v Banskej Bystrici.

Na jeho počesť je umiestnená pamätná tabuľa na dome č. 11 v Lazovnej ulici.

Jana Borguľová

VILIAM FIGUŠ - BYSTRÝ

**hudobný skladateľ,
pedagóg, dirigent,
organista a klavirista**

* 28. 2. 1875, Banská Bystrica

† 11. 5. 1937, Banská Bystrica

Patrí do zakladateľskej generácie slovenskej národnej hudby prelomu 19. a 20. storočia. Narodil sa v dome na Dolnej ulici č. 6 a neskôr s rodinou býval na Fortničke v Banskej Bystrici. Po predčasnej smrti otca musel prerušiť štúdium na gymnáziu a pomôcť matke zabezpečiť rodinu a dvoch mladších bratov. Vyštudoval na učiteľskej preparandii v Banskej Štiavnici (1893), kde sa popri mnohých zberateľských záujmoch venoval najmä hudbe a prírode, ktoré zostali jeho celoživotnými láskami.

Ako učiteľ evanjelických škôl a súčasne ako kantor pôsobil postupne v Piliši pri Budapešti (1893), Ostrej Lúke (1893–1895) a vo Zvolenskej (Veľkej) Slatine (1895–1903). Tu založil spevokol, organizoval hudobné podujatia a začal sa zaoberať štúdiom, zbieraním a umeleckým spracovaním ľudových piesní. Prvá zbierka pre spev a klavír Slovenské ľudové piesne z Veľkej Slatiny, op. 28 vyšla tlačou v Prahe v roku 1906. Neskôr vydal 1000 slovenských ľudových piesní v úprave pre spev a klavír. V rokoch 1903–1906 bol učiteľom a kantorom v srbskej Padinej. Tu sa zoznámil s Mikulášom Schneiderom-Trnavským, ktorý ako prvý huslista orchestra účinkoval na premiére Figušovej skladby Pani Rákócziová vo Veľkom Bečkereku (7. 12. 1906).

Začiatkom roku 1907 sa s rodinou presťahoval do rodnej Banskej Bystrice, kde ho zvolili za učiteľa evanjelickej školy a kantora. Oživil činnosť spevokolu evanjelického spolku, založil komorné združenie, vystupoval ako dirigent, klavirista a organizátor hudobného života mesta. Sústavne si prehľboval hudobné teoretické znalosti a zdokonaľoval sa v hre na husliach a violončele. V marci 1914 s výborným prospechom zložil skúšku pre stredoškolského učiteľa spevu na Hudobnej akadémii v Budapešti. Po roku 1919 vyučoval v novozaloženej Hudobnej škole vo Zvolene a v rokoch 1921–1927 na Štátnom učiteľskom ústave v Banskej Bystrici.

V. Figuš – Bystrý, ateliérový fotoportrét, rok 1918
zdroj: ŠVK - Literárne a hudobné
múzeum v Banskej Bystrici

Popritom komponoval a venoval sa svojej veľkej záľube – turistike. Veľa cestoval za hudobnými produkiami do Budapešti, Bratislavy, Prahy, Viedne a do iných centier, kde sa zoznamoval s významnými skladateľmi tej doby a s niektorými konzultoval vlastné diela. Niekedy absolvoval štyri až päť koncertov a skúšok počas jedného dňa. Zážitky si zapisoval do denníka (11 111 strán), ktorý obsahuje množstvo cenných informácií a osobných postrehov. Svedčí aj o jeho priateľských kontaktoch s J. L. Bellom, Béloom Bartókom, J. Mórym a mnohými hudobníkmi a kultúrnymi osobnosťami.

Kompozične sa venoval piesňovej, zborovej, komornej a orchestrálnej tvorbe. Je autorom piesňových cyklov (napr. Túžby, Mati moja!, Sny, Vlastenecké piesne, Vojenské piesne, Žiale a radosti) a pôsobivých zborových skladieb na slová slovenských básnikov, cyklu Šesť skladieb pre organ, Klavírneho kvinteta Es dur a iných skladieb pre komorné obsadenie. Deťom venoval viaceré skladby pre husle a klavír a cykly Hudobné miniatúry, Pestré lístky a Lístky do pamätníka pre klavír. Z rozsiahlejších diel vyniká kantáta Slovenská pieseň, op. 36 pre sóla, miešaný zbor a klavír na text P. O. Hviezdoslava, ktorú predviedli na slávnostnom koncerte 28. 12. 1913 pri príležitosti 40-ročného jubilea speváckeho spolku Tatran v Liptovskom Sv. Mikuláši. Na partitúru sa podpísal ako Ján Bystrý a tento pseudonym už potom stále používal. Z roku 1921 pochádza autobiograficky zameraná orchestrálna suita Z mojej mladosti a po hudobno-scénických

VILIAM FIGUŠ - BYSTRÝ

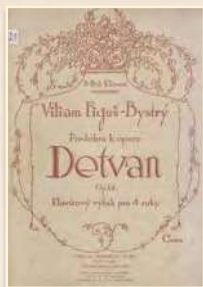
hudobný skladateľ, pedagóg, dirigent, organista a klavirista

dielach pre banskobystrických divadelníkov (Staré hodiny, Pieseň k štyrom činohrám) skomponoval svoje vrcholné dielo – operu *Detvan* na libreto E.B.Lukáča podľa básne A. Sládkoviča. Opera mala premiéru v Slovenskom národnom divadle v roku 1928.

Viliam Figuš-Bystrý bol najvýraznejšou hudobnou osobnosťou v Banskej Bystrici v prvej tretine 20. storočia a významným predstaviteľom hudobnej kultúry Slovenska. Jeho diela sa uvádzali na Slovenských koncertoch v Prahe, ale aj v Bratislave, Martine a v mnohých ďalších miestach doma a v zahraničí. V rodnej Banskej Bystrici nesie jeho meno medzinárodný zborový festival.

Marianna Bárdiová

Nototlač *Detvan*

Nototlač *Slovenské ľudové piesne*

Strieborný vavrínový veniec od Evanjelického spevokolu za operu *Detvan*

zdroj: ŠVK - Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici

JÚLIUS CESNAK

starosta mesta, verejný činiteľ

* 26. marca 1863, Banská Bystrica

† 13. apríla 1933, Banská Bystrica

Július Cesnak (Gyula Csesznák) sa narodil v Banskej Bystrici 26. marca 1863. Po maturite na gymnáziu v roku 1882 sa stal zamestnancom mestského úradu. Dňa 19. mája 1893 bol jednomyseľne zvolený za mešťanostu Banskej Bystrice. Túto funkciu k spokojnosti občanov zastával neuvieriteľných 30 rokov a stal sa historicky najdlhšie úradujúcim mešťanostom Banskej Bystrice. Zároveň pôsobil vo funkcii dočasného predsedu a podpredsedu Banskobystrickej historickej a archeologickej spoločnosti, založenej na podporu a rozvoj Mestského múzeu.

Počas výkonu svojej funkcie sa výraznou mierou pričil o rozkvet mesta. Zaslúžil sa o vybudovanie mestského vodovodu a kanalizácie, rozšíril uličnú sieť a ulice v meste dostali kamennú dlažbu. Vysadené na nich boli nízke guľovité javory. Cesnakovo estetické čítenie sa prejavilo v premene polovičného pasienku na kvitnúci park, v zriadení niekoľkokilometrových serpentínových chodníkov na Urpíne, vodostrekov uprostred kvetinových záhonov a výstavbe Hronského nábrežia. V roku 1911 v meste založil spolok milovníkov kvetín „Hortenzia“, predsedom ktorého bol až do jeho zániku v roku 1922. Veľké zásluhy mal aj v oblasti vzdelávania, propagácie kultúry a histórie mesta. Stál pri zrode Mešťianskej chlapčenskej školy, Vyššej obchodnej školy, Priemyselnej odbornej školy kovorobnej, Školy pre ženské povolania zameranej na vedenie domácnosti. Napomohol k výstavbe novej budovy Katolíckeho vyššieho gymnázia, k preмене Evanjelického nižšieho gymnázia na Vyššie gymnázium a zabezpečil prístavbu Mestského domu.

Veľkú pozornosť venoval reorganizácii mestského lesného hospodárstva podľa najmodernejších odborných metód, pretože toto bolo

Portrét Júliusa Cesnaka
Autor: Hazlley (okolo r. 1930), olejomaľba
zdroj: Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici

hlavným zdrojom príjmov mesta. Záslužným činom bolo postavenieestskej hydroelektrárne, ktorá umožnila osvetlenie domácností i ulíc mesta, ako aj modernizáciu a rozvoj podnikov. Usiloval sa aj o vybudovanie železničného prepojenia Banskej Bystrice s Ružomberkom a neskôr s Dolnou Štubňou. V ťažkých vojnových rokoch podporoval rozvoj zdravotníctva a zabezpečoval zásobovanie občanov potravinami. V sociálnej oblasti riešil problematiku mestských žobrákov, pričínal sa o založenie chudobinca, vývarovne, verejných kúpeľov pre nižšiu vrstvu obyvateľov a organizoval zbierky na pomoc chudobným. Meno Júliusa Cesnaka niesla aj nadácia, ktorej mestská rada odsúhlasila základinu 20.000 Kč. Úroky z nej sa používali na podporu mladých nadaných Banskobystričanov, vrátane vysokoškolákov. Tí získali možnosť štúdia v zahraničí a takto získané vedomosti a znalosti využili v prospech rozvoja hospodárstva a priemyslu Banskej Bystrice.

Funkciu mešťanostu Cesnak vykonával až do 28. decembra 1922, kedy sa vzdal funkcie. Zomrel vo veku 71 rokov 13. apríla 1933 a je pochovaný v rodinnej hrobke na banskobystrickom evanjelickom cintoríne.

Katarína Burkovská

JÁN CIKKER

hudobný skladateľ, pedagóg, dirigent

* 29. 7. 1911, Banská Bystrica

† 21. 12. 1989, Bratislava

Spolu s Alexandrom Moyzesom a Eugenom Suchoňom patrí medzi najvýznamnejších predstaviteľov generácie slovenskej hudobnej moderny, ktorá do hudobného diania vstúpila v tridsiatych rokoch a predstavuje zrod modernej slovenskej národnej hudby 20. storočia.

Pre formovanie osobnosti Jána Cikkera mala rodná Banská Bystrica, do ktorej sa po celý život rád vracal, jej kultúrne prostredie a okolitá príroda, mimoriadny význam. Narodil sa v dome na Námestí Š. Moyseša č.9. Otec František Cikker, gymnaziálny profesor latinského a gréckeho jazyka, padol v 1. svetovej vojne v roku 1915. Na jeho hudobný vývoj vplývala predovšetkým matka, Mária Cikkerová, rod. Psotková, učiteľka klavírnej hry, ale aj jeho ďalšia klavírna pedagógička Marie Kmoníčková, hudobný skladateľ Viliam Figuš-Bystrý a mnohí profesori na Gymnázii A.Sládkoviča, ktorí boli nielen vynikajúcimi pedagógmi, ale zároveň aj divadelnými hercami, režisérmi, spevákmi a organizátormi kultúrneho života mesta. Ďalšie hudobné vzdelanie získal na Konzervatóriu a Majstrovskej škole Vítězslava Nováka v Prahe a neskôr u významného dirigenta Felixa von Weingartnera vo Viedni. Usadil sa v Bratislave, kde pôsobil ako profesor na konzervatóriu, dramaturg Opery SND, dirigent ochotníckeho orchestra Slovenskej filharmónie a napokon ako pedagóg kompozície na Vysokej škole múzických umení. Počas SNP plnil úlohy pri evidencii vysokoškolských učiteľov na povstaleckom území v Banskej Bystrici a pre Slobodný slovenský vysielač skomponoval zvučku.

Napriek významným symfonickým a komorným dielam ťažisko Cikkerovej tvorby tvorí deväť oper. Desiatu – s názvom Antigona – už nedokončil. V prvých operách Juro Jánošík a Beg Bajazid vystupuje do popredia skladateľov vzťah k rodnému kraju a jeho histórii. Podnety k ďalším operám už skladateľ nachádzal v európskej literatúre (Mr. Scrooge podľa Dickenso-

Fotoportrét Jána Cikkera s venovaním priateľovi z mladosti Mikovi Seleckému

vej Vianočnej koledy, Hra o láske a smrti podľa R. Rolanda, Coriolanus podľa Shakespeara, Rozsudok podľa novely E.Kleista, Obliehanie Bystrice podľa románu K. Mikszátha, Zo života hmyzu podľa divadelnej hry bratov Čapkovcov). Vrcholom Cikkerovej hudobnodramatickej tvorby je opera Vzkriesenie podľa románu L.N.Tolstého, ktorá zaznamenala najväčší počet zahraničných uvedení (22 pôvodných inscenácií a desiatky repríz). Medzi prácou na operách vytvoril Ján Cikker množstvo ďalších hudobných diel – komorné, piesňové a zborové skladby, symfónie, kantáty i oratóriá: cyklus troch symfonických básní O živote, Dramatická fantázia, Symfónia 1945, symfonická báseň Epitaf (Nad starým zákopom) s programovým protivojnovým zameraním, symfonické meditácie na tému Heinricha Schütza Blažení sú mŕtvi, ktoré venoval pamiatke svojej matky, Orchesterálne štúdie k činohre inšpirované F. Dürrenmatom, Variácie na slovenskú ľudovú pieseň v klavírnej i orchesternej verzii, klavírný cyklus Tatranské potoky, sláčikové kvartetá, oratórium Óda na radosť. V zahraničí sa najviac uvádzalo jeho Concertino pre klavír a orchester, Slovenská suita pre veľký orchester a autobiografická sugestívna kompozícia Spomienky pre 5 fúkacích nástrojov a sláčikový orchester. Veno-

Ján Cikker - hudobný skladateľ, pedagóg, dirigent

val sa umeleckému spracovaniu ľudových piesní pre spev so sprievodom a zborové telesá, viaceror tanečných kompozícií spracoval pre folklórne súbory SĽUK, Lúčnica a iné.

Hudobnú tvorbu Jána Cikkera charakterizuje bohatá výrazová pestrosť a kontrasty – lyrická meditatívnosť, jemná citovosť, emocionálna výbušnosť a expresivita. Jeho hudba je melodicky svieža, rytmicky strhujúca, dynamická, s typickou farebnou inštrumentáciou. Námety jeho diel nútia ľudí zamýšľať sa nad večnými ľudskými problémami a hodnotami, akými sú láska, smrť, bolesť, radosť, utrpenie, česť a spravodlivosť, nad podstatou moci a hranicami života v ľudskej

spoločnosti i v prírode, nad koreňmi človeka a národa. Svoju životnú filozofiu, múdrosť a skúsenosť pretavil Ján Cikker do svojráznej hudobnej reči prameniacej z hudobného jazyka slovenského národa a zároveň tvorivo využívajúcej prostriedky moderných kompozičných techník európskej hudby 20. storočia. V tom je veľkosť estetického a morálneho posolstva jeho diela. Za humanizmus v hudbe dostal v roku 1966 Herderovu cenu vo Viedni a v roku 1979 Cenu UNESCO za hudbu ako prvý vo vtedajšom Československu.

Marianna Bárdiová

Ján Cikker v pracovni rodinného domu vo Fialkovom údolí v Bratislave okolo roku 1966

*Posledná fotografia J.Cikkera pred jeho domom z októbra 1989
SVK – Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici*

JÁN EGRY

JOHANN, JÁNOS, TIEŽ EGRI

skladateľ, organista, regenschori,
dirigent a pedagóg

* 12. 12. 1824, Nádaš (dnes Trstín)

† 15. 4. 1908, Banská Bystrica

Hudobné základy získal od otca, učiteľa, organistu a cirkevného skladateľa Juraja Egrého. Ovládal slovenský, nemecký, maďarský a latinský jazyk. Brat František (1837) bol tiež hudobným pedagógom.

Život a tvorba Jána Egrého sa od roku 1849 viaže k Banskej Bystrici, kde pôsobil ako regenschori vo farskom Kostole Nanebovzatia Panny Márie, od roku 1859 aj v kapitulskom Chráme sv. Františka Xaverského. Bol aj mestským kapelníkom a s orchestrom účinkoval na koncertoch, mestských zábavách a v prípade potreby spoluúčinkoval pri hudobných predstaveniach kočovních divadelných spoločností v meste. Ako učiteľ hudby, dirigent a organizátor hudobných podujatí sa angažoval v Banskobystrickom hudobnom spolku (1857–1862), ale aj naďalej po jeho zániku. Od roku 1849 bol učiteľom na rímskokatolíckej ľudovej škole, od roku 1856 bol profesorom spevu a od roku 1859 vyučoval aj hudobnú teóriu a hru na husliach a klavíri na kráľovskom katolíckom gymnáziu (do r. 1884). Do roku 1863 učil hudbu a spev aj v biskupskom seminári. So žiakmi speváckym zborom a orchestrom tiež účinkoval na umeleckých besedách a verejných akadémiách v meste a v okolí. Jeho žiakom na gymnáziu v rokoch 1859–1861 a v seminári v rokoch 1861–1863 bol Ján Levoslav Bella, ktorému premiérovu uviedol niektoré z prvých kompozícií. Po kritike Bellových mužských zborov „Slovenské štvorpevy“ v časopise Pešbudínske vedomosti (1866, č. 21–22) od Michala Laciaka sa Egrý svojho žiaka rázne zastal v Antikritike spôsobom, ktorý svedčí o jeho rozľadenosti, vzdelanosti a pochopení nových štýlových premien v kompozícii.

Z hudobného odkazu J. Egrého sa zachovalo do 200 vlastných skladieb v autografoch a odpisoch, niekoľko skladieb vyšlo tlačou. Jeho skladby sa nachádzajú na chóre rím.-kat. farského kostola, v ŠVK-Literárnom a hudobnom múzeu, ako aj v súkromnej zbierke Doc. Vladimíra Gajdoša v Banskej Bystrici a v Széchényiho knižnici v Budapešti. Ťažiskom jeho tvorby sú sakrálna a liturgické vokálno-inštrumentálne skladby: omše, mariánske antifóny, hymny, in-troity, offertória, graduále, večpery a litánie pre dva hlasy, štyri hlasy alebo zmiešaný zbor a inštrumen-

Július Jónas: Ján Egri, olejomalba, 1855.

Foto: Vladimír Červený

zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici

tálny sprievod v rozličnom obsadení (flauta, klarinety, trúbka, husle, viola, violončelo alebo kontrabas, organ, tympany). Zostavil a vydal: Katolícky spevník (Brno 1865) a Katolícky spevník so sprievodom organa, Brno 1889 (druhé, opravené vydanie, ktoré doplnil o vlastné dohry a medzihry).

Svetskú tvorbu predstavuje „A Besztercebányiai kir. kath. fő-Gymnasiumi tanulókludolója“ (Pochod študentov vyššieho rím.-kat. gymnázia v Banskej Bystrici, Brno: Pápai Benczészek Nyomdája, 1890), salónne klavírne skladby „Abend Gruss“, op. 1 (Viedeň: F. Glöggel & Sohn) a ďalšie skladby, ktoré tlačou vyšli v Budapešti (Alojzia Štvorýlka; Emma-čardáš; Irma-čardáš; Spomienka na Sliach a i.). Viaceré z nich dedikoval svojim deťom a priateľom. Skladby Jána Egrého vynikajú pôsobivou melodikou, nadväzujú na klasicistické harmonické postupy, do skladieb z neskoršieho obdobia prenikajú štýlové postupy romantizmu. V pastorálnych kompozíciách uplatnil aj slovenské ľudové nápevy. O jeho hudobnom vkuse i kompozičnej orientácii vypovedajú aj početné odpisy skladieb talianskych, nemeckých a českých skladateľov obdobia klasicizmu a romantizmu, ktoré uvádzal vo svojich hudobných produkciách. Poukazujú zároveň aj na jeho osobné kontakty s hudobníkmi pôsobiacimi vo Viedni.

Na počesť 50. výročia účinkovania Jána Egrého v Banskej Bystrici mesto a katolícka cirkev 3. septembra 1899 uskutočnili tri slávnostné programy, v ktorých odzneli jeho Missa festiva a ďalšie cirkevné a svetské kompozície ako uznanie za výrazný podiel na rozvoji hudobného života Banskej Bystrice.

Marianna Bárdiová

JÚLIUS FLACHE

výtvarník, publicista a organizátor

* 7. novembra 1892, Budapešť

† 18. septembra 1967, Banská Bystrica

Július Flache bol v období medzi dvomi svetovými vojnami významným reprezentantom výtvarnej kultúry. Jeho obraz bol jednostranným hodnotením ako aj meniacimi sa dobovými interpretáciami minulých desaťročí značne zjednodušený. Flache pochádzal z Budapešti, v Banskej Bystrici sa usadil z vlastnej vôle po 1. svetovej vojne (v roku 1914 sem bol povolán ako vojak - výtvarný spravodajca). Mnohostrannosť, vzdelanosť a rozhladenosť ho predestinovali na vedúcu rolu. Dôležitá bola jeho organizátorská činnosť - v Banskej Bystrici v tomto smere prevzal iniciátorstvo Dominika Skuteckého - navrhoval zriadenie maliarskej školy, umeleckej kolónie, výstav. V roku 1927 žiadal od mesta pozemok pre svoj dom s tým, že v ňom bude uskutočňovať tieto, aj pre mesto výhodné plány (dom bol síce postavený pri mestskom parku, ale z finančných dôvodov si ho nemohol nechať). Najviac organizačnej práce venoval Jednote výtvarných umelcov Slovenska (1920-1937), prvému umeleckému spolku na Slovensku, ktorý združoval iba výtvarných umelcov - jeho cieľom bolo rozvíjanie všetkých oblastí domáceho výtvarného umenia, členstvo bolo viazané československým štátnym občianstvom.

Pred svojím príchodom do mesta študoval v rodnom meste v Budapešti, neskôr vo Viedni a v Paríži. Maľoval portréty, zátišia, krajiny, figurálne kompozície. Popri objednaných portrétoch mešťanov po celý život boli jeho obľúbenými modelmi ľudia oko-

Autoportrét, 1941, foto J. Bedříková

litých dedín. Bol aj neúnavným zberateľom ľudového umenia Horehronia. Banskú Bystricu maľoval po celý život - jej uličné interiéry, dominanty, pohľady na mesto z Urpína v lete, v zime - v premenách vlastného maliarskeho vývoja. Uprednostňoval techniku olejomaľby pred ostatnými maliarskymi technikami, ale nebolo mu cudzie ani sochárstvo, hlavne portrétné. Mal výnimočný talent pre monumentalitu. Jednu z mála príležitostí uplatniť ju mal pri výzdobe interiérov divadelnej sály Národného domu v Banskej Bystrici. Konečný výsledok s názvom Alegória mesta Banská Bystrica (1929-1930) je kompozíciou 17 figúr o rozmere 220 x 980 cm.

Jeho maľba má osobitú výrazovú silu a prejavuje súvis so súdobými európskymi prúdmi - najmä s expresionizmom a s neoklasicizmom dvadsiatych rokov. S uznaním sa o nej vyslovili znalci slovenského moderného umenia, historik umenia Marian Városov v r. 1960 charakterizoval: „..... Flache neustrnul a nesprovincionálnel. Jeho obrazy nesú znaky vnímavého a orientovaného výtvarníka, ktorý sa nevyhol kompromisom, ale pritom si vedel zachovať svoju vnútornú nezávislosť“.

Patril medzi tých výtvarných umelcov, ktorí nemali iný príjem mimo predaja svojich obrazov. Dnes je známa iba ich časť - ostatné sú roztrúsené v súkromných zbierkach, v osobnom majetku, tak na území Slovenska, ako aj v zahraničí. V posledných rokoch ich objavujú zberatelia, ako aj aukcie. Stredoslovenská galéria v Banskej Bystrici usporiadala v roku 2012 jeho súbornú výstavu, hlavne zo zbierok slovenských galérií a múzeí k 120. výročiu jeho narodenia (19. 7. - 23. 9.).

Umelec zomrel v Banskej Bystrici a je pochovaný na evanjelickom cintoríne.

Klára Kubičková

Flache - Malá ulička

zdroj: ŠVK - Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici

JÁN GOLIAN

**generálplukovník,
najvyšší velitel' povstaleckej armády**

*** 26. 1. 1906, Dombóvár - Maďarsko
† 1945, Nemecko**

Vychodil ľudovú školu v Bojnej a vyššiu priemyselnú školu strojnícku v Bratislave. V roku 1927 ukončil ako poručík delostrelectva štúdium na Vojenskej akadémii v Hraniciach na Morave. Po ukončení druhého ročníka Vysokej školy válečnej v máji 1938 bol pridelený do 10. divízie v Banskej Bystrici, kde od 2. 10. 1938 vykonával funkciu prednostu 2. oddelenia štábu divízie v Krupine. V rokoch 1941 až 1943 sa viac-krát zúčastnil na poľnom ťažení slovenskej armády na východnom fronte s Rýchlou divíziou.

Od 1. 1. 1944 pôsobí ako náčelník štábu veliteľstva pozemného vojska v Banskej Bystrici. Tu nadviazal styky so skupinou protifašisticky orientovaných dôstojníkov, pomocou ktorých sa dostal do kontaktu aj s inými antifašistickými skupinami. 23. 3. 1944 bol prezidentom ČSR E. Benešom vymenovaný za vedúceho príprav ozbrojeného vystúpenia slovenskej armády. So svojimi spolupracovníkmi vypracoval rámcový vojenský plán povstania, ktorý 28.6.1944 odoslal do Londýna a na druhý deň predložil aj na porade ilegálnej Slovenskej národnej rady. Plán v optimálnom variante počítal so súčinnosťou s Červenou armádou, ktorej mali dve východoslovenské divízie otvoriť karpatské priesmyky. Menej výhodný variant povstania počítal so začatím ozbrojeného odporu v prípade nemeckej okupácie Slovenska bez ohľadu na stav príprav ozbrojeného povstania. Vojenské prípravy povstania musel podplukovník gšt. Ján Golian koordinovať tak s domácimi politickými silami, ako aj musel rešpektovať inštrukcie prichádzajúce od československého exilu z Londýna. Súčasne zápasil s narastajúcou partizánskou aktivitou na východnom a strednom Slovensku.

zdroj: Múzeum SNP v Banskej Bystrici

29. augusta 1944 večer po rozhlasovom prejave ministra národnej obrany F. Čatloša vydal rozkaz na branný odpor armády proti príchodu nemeckých okupačných vojsk s platnosťou od 22,00 h. Na základe rozhodnutia SNR z 5. 9. 1944 bol povýšený do hodnosti brigádneho generála, čo potvrdila aj československá vláda v Londýne. Počas bojov na povstaleckom fronte riadil vojenské operácie, ktorých sa na niektorých miestach osobne zúčastnil. Do 7. 10. 1944 velil povstaleckej armáde, potom bol zástupcom veliteľa generála Rudolfa Viesta. 27. 10. 1944 spolu so štábom veliteľstva 1. československej armády na Slovensku ustúpil z Banskej Bystrice na Donovaly. 31. 11. 1944 ho Einsatzkomando 14. spolu s generálom Viestom a ďalšími dôstojníkmi zajalo v Pohronskom Bukovci. Za doteraz celkom neobjasnených okolností zomrel pravdepodobne na jar v roku 1945 v Nemecku. V roku 1946 bol in memoriam povýšený do hodnosti divízného generála a v roku 1969 do hodnosti generálplukovníka in memoriam. V roku 1991 mu bol udelený Rad Milana Rastislava Štefánika III. triedy a v roku 1995 Rad Ľudovíta Štúra vojenského druhu in memoriam.

Roman Hradecký

PAVEL HRÚZ

prozaik

* 14. 6. 1941, Banská Bystrica

† 15. 8. 2008, Banská Bystrica

Pavel Hruží, portrét

zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici

V rokoch 1955–1959 študoval na elektro-technickej a spojárskej priemyslovke v Banskej Bystrici. Po absolvovaní Elektrotechnickej fakulty SVŠT v Bratislave (1959–1964) pracoval vo viacerých robotníckych profesiách. V rokoch 1968–1971 bol redaktorom Matičného čítania v Martine, pod vplyvom normalizačných praktík bol niekoľko rokov bez zamestnania. Po roku 1974 znovu pokračoval prácou v robotníckych profesiách ako správca tenisových kurtov v Banskej Bystrici, alebo robotník na píle v Harmanci. V rokoch 1976–1990 pracoval ako energetik v bansko-bystrickej Stavaindustrii, z toho časť na výstavbe metra v Prahe, kde mal príležitosť na kontakty s pražskými disidentmi. Po roku 1990 sa stal redaktorom literárnej redakcie štúdia Slovenského rozhlasu v Banskej Bystrici.

Publikovať začal ako stredoškôľák v Smene a Mladej tvorbe. Debutoval poviedkovou knihou zo študentského prostredia Dokumenty o výhladoch (1966), ktorá dostala Cenu Ivana Kraska za debut roka. Pokračoval knihou Okultizmus (1968), ktorá bola na dlhé roky poslednou oficiálne vydanou knihou. Dve desaťročia Pavel Hruží za svoje postoje nesmel verejne publikovať, preto sa realizoval v samizdatových

vydaniach. Po roku 1989 vydal staršie i nové literárne diela - Chliev a hry (1990), Pereat (1991), Chlieb a kry (1996), Oči kuričove (1996), Hore pupkom, pupkom sveta (1998). V nasledujúcich dvoch knihách zužitkoval svoje znalosti a skúsenosti z dôverného poznania atmosféry života Banskej Bystrice - Bystrica v ...tom (2000) a Memoáre medeného mesta (2006). Je spoluautorom bedekru Banská Bystrica a okolie. V roku 2001 vydal eseje pod názvom Lunetárium.

Pavel Hruží patril medzi najpozoruhodnejšie zjavy slovenskej prózy posledných desaťročí. V jeho tvorbe dominoval kriticko-ironizujúci postoj k viacerým nedostatkom vtedajšej spoločnosti, vo svojich prózach sa sústreďoval na detail, rozprávanie o zdanlivo bezvýznamných témach, ale i o ľuďoch, ktorí sú mimo veľkého spoločenského diania, na okraji spoločnosti. Tomu podriaďoval aj výrazové prostriedky. Hruží zova próza je moderným vyjadrením sveta na konci dvadsiateho storočia.

Roku 1998 dostal Cenu Dominika Tatarku aj Cenu Tatra banky.

Jana Borguľová

LADISLAV HUDEC

architekt, staviteľ,

* 8. 1. 1893, Banská Bystrica

† 26. 10. 1958, Berkeley – USA

Ladislav Hudec (1893 - 1958) bol architektom, ktorý svoje životné dielo vytvoril v rokoch 1920 - 1947 v Šanghaji. Narodil sa v Banskej Bystrici 8. 1. 1893, diplom architekta obdržal na budapeštianskej Technickej univerzite v roku 1914. Po vypuknutí 1. svetovej vojny postupoval s rakúsko-uhorským vojskom smerom na východ, až kým nepadol do zajatia. Z ruského zajatia v tábore Krasnaja Rečka utiekol a vďaka svojmu dôvtipu a rečovým znalostiam sa dostal v roku 1918 do Šanghaja. Cieľavedomosťou a dobrými vedomosťami architekta i staviteľa sa tu rýchle uplatnil a v roku 1924 založil vlastnú projektovú kanceláriu. Vytvoril v meste desiatky prvotriednych verejných stavieb. Zo 60-tich realizácií je približne ich tretina chránená dnes ako pamiatka, všetky sú dodnes funkčné. Sú to chrámy, hotely, obchodné domy, kultúrne inštitúcie, polyfunkčné budovy, rezidencie – najznámejšie z nich Park Hotel a vedľa neho v súčasnosti obnovený Grand Theatre z rokov 1931-1933, so sálou pre 1350 divákov. V roku 1947 musel zo Šanghaja odísť. Po príchode do Európy a neskôr do Kalifornie už neprojektoval – venoval sa svojim výskumom, prednášaním, písaniu. Zomrel v Berkeley ako 65 ročný (26. 10. 1958). Podľa osobného prania jeho ostatky spočívajú v rodinnej krypte na banskobystrickom ev. a. v. cintoríne.

L. E. Hudeca možno považovať za „otca ázijských mrakodrapov“, jeho Park Hotel bol desiatky rokov najvyššou budovou Šanghaja

Hudecova rezidencia v Šanghaji na Columbia Rd.

www.ladislavhudec.eu

Rodný dom, zdroj: z rodinného archívu Alessy de Wet, dcéry L. E. Hudeca.

Rodný dom dnes, foto: Jaroslav Čunderlík

LADISLAV HUDEC – architekt, staviteľ

Jeho meno bolo dlho neznáme, až vyše 40 rokov po jeho smrti mala verejnosť možnosť zoznámiť sa s osudom a dielom zabudnutého veľikána našej architektúry. V Banskej Bystrici jeho meno už neznie cudzo - občania ho v anketе Radničných novín zvolili za jednu z dvadsiatich najvýznamnejších osobností a zároveň pamätihodnou osobnosťou duchovného dedičstva mesta. 8. januára 2011 bola odhalená pamätná tabuľa na jeho rodnom dome na Bakossovej ulici č. 4. V rodičovskom dome na Skuteckého ulici č. 15 žil do roku 1914.

Country Hospital

zdroj: z rodinného archívu Alessy de Wet, dcéry L. E. Hudeca

Ladislav Hudec prežil v Banskej Bystrici svoju mladosť. Tu nadobudol svoje základné vzdelanie, otcova výchova ho viedla k svedomitosti a pracovitosti. Žiaľ, na Slovensku postavil iba jedinú budovu skromných rozmerov, kúpeľnú kaplnku Panny Márie Kráľovnej vo Vyhniach pri Banskej Štiavnici. Jej projekt vytvoril ako vysokoškolák a stavbu realizovala firma jeho otca. Jeho talent sa rozvinul naplno až pri veľkých úlohách, ktorými bol zahrnutý medzi dvomi svetovými vojnami v Šanghaji. V Šanghaji sa jeho meno dodnes teší veľkej úcte. Tu mal svoju svetovú premiéru film slovenského režiséra Ladislava Kaboša. Zmenil tvár Šanghaja, na Svetovej výstave v roku 2010. Na Columbia Road sa rekonštruje jeho rodinný dom a vytvára kultúrne centrum s názvom Hudec Village.

V Banskej Bystrici taktiež existujú plány na vytvorenie Centra architekta L. E. Hudeca ako inštitúcie, ktorá by jednak prezentovala jeho životé dielo, jednak vytvorila stredisko mladých architektov pre dopĺňanie ich vzdelávania, odborných prezentácií a konfrontácií v duchu odvahy, otvorenosti a profesijnej zodpovednosti L. E. Hudeca.

Spolupráca Hudec Village a Centra architekta L. E. Hudeca sa môže stať dôležitým centrom budúcich európsko-čínskych kultúrnych vzťahov v oblasti architektúry.

Klára Kubičková

JÁN KOHÚTH

**rímskokatolícky kňaz, ThDr.,
monsignor, kanonik, národný
a kultúrny pracovník**

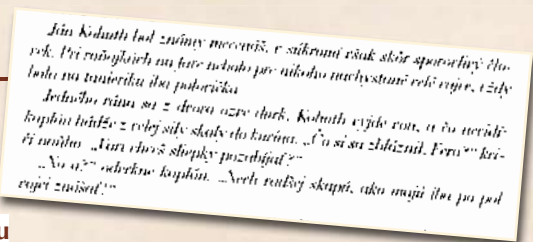
* 19. 5. 1852, Ústie nad Oravou

† 6. 3. 1930, Banská Bystrica

Študoval na gymnáziu v Banskej Bystrici a teológiu na univerzite vo Viedni. Po kňazskej vysviacke r. 1876 pôsobil ako kaplán na Starých Horách, od r. 1877 ako profesor teológie a prefekt seminára, od r. 1898 ako farár v Banskej Bystrici. Počas 1. svetovej vojny nedovolil zrekvírovať najväčší zvon tzv. generála a tak boli z veže odobraté len dva menšie zvony a hlas generála dodnes znie z barbakanu. V r. 1919 sa stal generálnym vikárom, po vypovedaní biskupa Wolfganga Radnaia v tom istom roku začas spravoval diecézu ako kapitulný vikár. V r. 1921 sa stal

apoštolským protonotárom a kanonikom. Na poste banskobystrického farára pôsobil až do svojej smrti 6. 3. 1930, t. j. 32 rokov. Tešil sa veľkej úcte. Písal kultúrhistorické a osvetové články do Katolíckych novín, Kazateľa a Tovaryšstva. Spisovateľ Pavel Hruza, ale aj iní autori zaznamenali vo svojom diele viaceré príbehy, v ktorých Kohútha predstavili ako múdru, váženú a citlivú osobnosť so zmyslom pre humor. Pochovaný je v krypte katolíckeho cintorína v Banskej Bystrici.

Pavol Katreniak

Z publikácie Pavla Hruza „Bystrica v tom...“

MIKULÁŠ KOVÁČ

básnik, publicista, redaktor

* 18. 5. 1934, Lekér (dnešné Hronovce)

† 26. 5. 1992, Banská Bystrica

foto: zdroj ŠVK Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici

Jeho rodina sa roku 1942 presťahovala do Banskej Bystrice. Študoval na gymnáziu v Leviciach a na strojných priemyslovkách v Banskej Bystrici a vo Zvolene. V roku 1954 začal štúdium na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave, ale z vážnych zdravotných dôvodov ho neukončil. Do roku 1956 sa liečil na Prednej Hore, potom sa natrvalo usadil v Banskej Bystrici. Tu prešiel niekoľkými pracovnými pozíciami ako metodik Domu osvet, dramaturg Krajského bábkového divadla, režisér štúdia čsl. rozhlasu, redaktor denníka Smer (1964 – 69) a štúdia čsl. rozhlasu (1969 – 74). Od roku 1974 bol metodikom Okresného osvetového strediska, roku 1980 odišiel do invalidného dôchodku.

Knižne debutoval roku 1960 básnickou zbierkou Zem pod nohami, ktorou získal významnú cenu v celoslovenskej literárnej súťaži. Súčasťou zbierky bola i poéma Moje mesto, ktorou citlivo vzdal hold ľuďom a životu v Banskej Bystrici. Nasledovali ďalšie zbierky - Obrana stavebnice (1963), Rozmery (1964), Návraty, O modrej labuti (1966). Jednoznačne patril k výrazným predstaviteľom slovenskej poézie, bol členom Zväzu slovenských spisovateľov a popredným predstaviteľom jej stredoslovenskej odbočky.

V období po roku 1970 dostal zákaz verejnej publikačnej činnosti. Až neskôr sa prihlásil novými zbierkami Písanie do snehu, Zemnica (obe 1978), Rodinná pošta (1980) a Pod slnkom (1986). Jeho občiansky zameraná reflexívna poézia vyšla vo výberoch Básne, Písanie do času a Postoj (všetky 1984).

Okrem poézie sa venoval aj tvorbe pre deti – O drobkovi, najmenšom kráľovi na svete (1966), Paneláci – dobrí vtáci (1985), napísal bábkovú hru Gašparko a strašní lúpežníci (1971). Svoju pozornosť upriamil aj na rozhlasové hry pre dospelých, autorsky participoval na tvorbe scenára filmu Juraja Jakubiska Postav dom, zasaď strom (1979). Venoval sa prekladateľskej činnosti a publicistike.

Patril k výrazným predstaviteľom modernej slovenskej poézie v druhej polovici 20. storočia.

Pochovaný je na katolíckom cintoríne v Banskej Bystrici. Meno básnika nesie Verejná knižnica Mikuláša Kováča, Gymnázium Mikuláša Kováča, festival Literárna Banská Bystrica (s podnázvom venovaná pamiatke Mikuláša Kováča), literárna súťaž Kováčova Bystrica.

Jana Borguľová

JÚLIUS KRÉBES

rímskokatolícky kňaz,
assesor, kaplán, publicista, prekladateľ

* 3. 4. 1903 v Hiadli

† 9. 11. 1958, Banská Bystrica

V mladom veku sa u neho prejavila vrodená očná porucha. Gymnázium a kňazský seminár absolvoval v Banskej Bystrici. Príslušné texty na skúšky mu predčítavali matka, sestra a priatelia. Za kňaza bol vysvätený až po udelení špeciálneho súhlasu, ktorý dal slepnúce mu bohoslovcovi pápež Pius XI. Stal sa štvrtým banskobystrickým kaplánom u farára Jána Kohútha, ktorý si mladíka obľúbil pre jeho dobrú povahu. Krébesove pastoračné činnosti spočívali predovšetkým v spovedaní a zaopatrovaní. Pravidelne kázal v slovenskom alebo maďarskom jazyku, katechizoval, pripravoval katechumenov, viedol prednášky mládeži, vyučoval náboženstvo. Počas druhej svetovej vojny pripravil viacero židov na krst. Bol blízkym spolupracovníkom biskupa Andreja Škrábika. Po biskupovej smrti v r. 1950 disponoval špeciálnymi právomocami potrebnými pre chod osirelej diecézy. Udržiaval dobré vzťahy nielen s katolíkmi, ale aj s ľuďmi iných vyznaní. Z osobností mesta patrili medzi jeho dôverných priateľov spisovateľ Peter Karvaš, maliar

Krébesov denník, pozostávajúci zo 7194 strán, obsahuje aj autentické informácie o dianí v Banskej Bystrici.

Július Flaché, lekári Jozef Martinec, Jaroslav Kolačný, Ján Rybárik či Daniel Petelen alebo hudobník Albín Sakáč. V dôsledku tlaku režimu a zhoršeného zdravotného stavu požiadal o predčasné penzionovanie. Dianie okolo seba si zaznamenával do denníka, ktorý predstavuje autentické a cenné svedectvá o živote v našom meste od dvadsiatych do päťdesiatych rokov minulého storočia. Zomrel 9. 11. 1958. Pochovaný je na katolíckom cintoríne v hrobe svojich rodičov.

Pavol Katreniak

foto: Jaroslav Čunderlík

KAROL KUZMÁNY

kňaz, spisovateľ, básnik, redaktor

* 16. 11. 1806, Brezno

† 14. 8. 1866, Štubnianske Teplice
(teraz Turčianske Teplice)

V rokoch 1817 – 22 študoval na gymnáziách v Dobšinej a Gemeri, kde si osvojil znalosť latinčiny, gréčtiny a maďarčiny, následný pobyt na evanjelickom lýceu v Bratislave ho posilnil v národnom povedomí. Roku 1826 sa stal vychovávateľom v obci Romhány pri Vacove, aby si našetril na ďalšie štúdium. V nemeckej Jene (1828 – 29) študoval teológiu, filozofiu a dejiny, tu sa dostal pod vplyv Friesovho romantizmu. Cestou z Nemecka sa na dlhší čas zastavil v Prahe a Krakove. Najskôr prijal prácu vychovávateľa v Kežmarku, ale vzápätí sa stal profesorom na tamjšom lýceu.

Roku 1830 bol v Banskej Bystrici vysvätený za kňaza a stal sa kaplánom. Po troch mesiacoch ho zvolili za farára vo Zvolene, ale po smrti Adama Lovicha bol v marci 1832 zvolený za banskobystrického farára. Tu sa oženil a narodilo sa mu šesť detí. Popri pastoračnej činnosti sa intenzívne venoval literárnej tvorbe. Roku 1836 sa rozhodol vydávať vlastný literárny časopis Hronka, Podtatranská zábavnice. Časopis krasomilného a užitečného čtení, ktorý tlačil v tunajšej macholdovskej tlačiarňi. Podarilo sa mu ju udržať do roku 1838 a vydať z nej šesť zväzkov. Sám do nej prispel významnými literárnymi prácami, spomedzi ktorých vyniká jeho filozofický román Ladislav. Po uzákonení spisovnej slovenčiny sa zapojil do dominujúceho literárneho prúdu a okrem kázni vytvoril hymnickú pieseň Kto za pravdu horí (1846).

Revolučné roky 1848 – 49 prežíval veľmi intenzívne, ako člen slovenskej delegácie sa dostal k cisárovi. Bol vymenovaný za „prezidenta“ Zvolenskej stolice so sídlom v Banskej Bystrici. V nežičlivom maďarónskom prostredí v tejto funkcii vydržal iba tri mesiace. Odišiel do Viedne, kde pôsobil pri vláde v terminologickej komisii po boku Jána Kollára, v decembri 1849 sa stal profesorom praktickej teológie na viedenskej ev. teologickej fakulte.

Portrét literáta a národovca Karola Kuzmányho (1927). Autor Andrej Stollmann. Olejomalba zdroj: Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici

V roku 1860 bol zvolený za patentálneho superintendenta, najskôr so sídlom v Banskej Bystrici, od roku 1863 v Martine. Súviselo to s jeho zvolením za prvého predsedu Matice slovenskej. V tejto funkcii bola na ňom hlavná ťarcha administrátorských, organizačných a odborných činností.

Jeho publikačná činnosť bola neúnavná, usilovne prekladal zo svetovej literatúry, písal náboženské a popularizačné články, v roku 1851 vypracoval návrh na usporiadanie ev. a.v. cirkvi, ktorý sa realizoval ako cisársko-kráľovský patent, podľa ktorého sa organizovala väčšina slovenských cirkevných zborov.

Za svoju činnosť bol ocenený Zlatou medailou pruského kráľa za vedu a umenie, titulom rytier cisárskych ruských radov sv. Anny II. triedy s imperátorskou korunou a sv. Stanislava III. triedy, bol čestným mešťanom Martina.

Na jeho počesť bola umiestnená pamätná tabuľa s reliéfom na budove ev. fary v Lazovnej ulici, pomenované Gymnázium Karola Kuzmányho. V roku 2005 bolo na Námestí Štefana Moysesu odhalené súsošie Moyses - Kuzmány. V meste pôsobí združenie evanjelickej inteligencie Jednota Karola Kuzmányho.

Jana Borguľová

MICHAL KÖNIGSBERGER

**majiteľ baní, richtár mesta
mnohostranný mecén**

*** dátum jeho narodenia nie je známy
† 1505, ?**

Michal Königsberger patril medzi najpoprednejších obyvateľov mesta Banskej Bystrice v období stredoveku. O jeho pôvode a osobnom živote vieme len veľmi málo, známe sú však jeho aktivity pri správe mesta a pôsobení v thurzovsko – fúgerovskom mediarskom podniku. Nepochádzal z Banskej Bystrice, ale pravdepodobne z nemeckého Augsburgu. V každom prípade však v meste pôsobil už v roku 1481, a to vo významnej verejnej funkcii člena mestskej rady a v roku 1489 zastával na obdobie jedného roka volený richtársky úrad. Ako vdovec si za manželku zobral Benignu, dcéru Mikuláša Kolmana zo Zvolena, ktorý sa stal zakladateľom významného banskobystrického patricijského rodu. Spolu s ňou vyženil aj nevlastného syna Juraja, ktorý sa neskôr stal augsburským mešťanom. Jeho vlastný syn Ján pôsobil vo funkcii farára v špitáli svätej Alžbety. Michal Königsberger patril medzi úspešných banskobystrických podnikateľov, pretože sa stal majiteľom viacerých baní, hút, iných bankýnskych zariadení a lesov, ktoré pôvodne patrili Jánovi Kolmanovi. Tie však už v roku 1493 predal Jánovi Thurzovi, ktorý ho zamestnal ako svojho správcu alebo faktora. Königsberger sa však neskôr dostal až do pozície Thurzovho spolufaržiara, čiže obchodného partnera. V roku 1499 spolu s richtárom Petrom Eisenfuiererom kúpil po-

lovicu bane od Barbory Kuncovičovej a o dva roky neskôr od dedičov Víta Mühlsteina okrem bane na zelenú farbu aj pozemky v Banskej Bystrici a dom v Budíne. V rovnakom roku zároveň odkúpil celé Kolmanovské dedičstvo. Vynaložené investície sa mu vyplátili, a tak mohol za svoje vlastné finančné prostriedky realizovať aj verejné stavby v meste. Už v roku 1492 dal na cintoríne pri farskom kostole postaviť Kaplnku svätého Michala, z ktorej sa neskôr stal Kostol svätého Kríža. V roku 1505 za svoje peniaze postavil nové mestské verejné kúpele, pretože tie pôvodné zničil veľký požiar Banskej Bystrice z roku 1500. Svedectvo Königsbergerovho obrovského bohatstva predstavuje jeho testament z roku 1503. Chudobným odkázal 1255 zlatých, rôznym osobám 1300 zlatých a cirkvi 4165 zlatých, čiže spolu 6720 zlatých v hotovosti, čo predstavovalo vyše štvornásobok priemerného ročného príjmu mestskej pokladne v tomto období. Okrem toho sa predmetom dedičstva stal aj dom na banskobystrickom námestí s vnútorným zariadením a rôzny iný hnuťelný majetok vrátane bohoslužobných rúch a iných liturgických predmetov. Dnes Banskobystričanom existenciu tohto významného obyvateľa mesta okrem samotného slovenského kostola pripomínajú iba tri jeho rodové erby – na ozdobnej päťke klenby v Kaplnke svätého Jána Almužníka vo farskom Kostole Panny Márie, na klenbe niky so súsoším Krista na Olivovej hore v rovnakom kostole a na priečelí domu na Lazovnej ulici, kde Michal Königsberger kedysi postavil mestské kúpele.

Igor Graus

Lazovná ulica č. 7, Banská Bystrica

foto: Jaroslav Čunderlík

GUSTÁV KAZIMÍR ZECHENTER LASKOMERSKÝ

lesný a banský lekár,
prozaik, publicista, prírodovedec

* 4. 3. 1824, Banská Bystrica

† 20. 8. 1908, Kremnica

Ľudovú školu navštevoval v Ponickej Hute, v rokoch 1832 – 40 študoval na katolíckom gymnáziu v Banskej Bystrici. Potom začal štúdium filozofie vo Vácove a Budapešti, roku 1842 prestúpil na štúdium medicíny, najskôr v Budapešti (1842–46), potom vo Viedni, kde roku 1850 získal titul Med.D.R. Ako c.k. stolčný lekár pracoval v rodnom meste, v rokoch 1853–68 bol banskolešným lekárom v Brezne a od roku 1868 pôsobil v Kremnici.

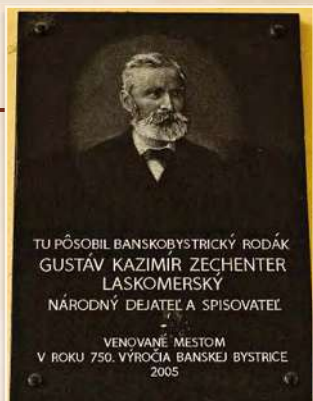
Ako študent medicíny vo Viedni sa aktívne zúčastnil revolučných bojov v rokoch 1848/9. Po návrate do Banskej Bystrice viedol čulý spoločenský život, o ktorom neskôr písal vo svojich memoároch. V profesii lekára ho zaujala očná špecializácia, ale ďalšie pracovné zaradenie ho začlenilo do oblasti pracovného lekárstva.

Stal sa popredným činiteľom národného emancipačného pohybu najmä v memorandovom a matičnom období. Bol spoluzakladateľom a členom výboru Matice slovenskej. Pozornosť venoval aj československej vzájomnosti, známe je jeho priateľstvo s Boženou Němcovou, ktorú sprevádzal na jej cestách po Slovensku.

V literárnej tvorbe bol autorom krátkych foriem humoristickej prózy, ktoré publikoval v novinách, časopisoch a kalendároch. Iný žánrový okruh tvorili jeho cestopisné črty a beletrizované cestopisy. Veľmi cenným dokumentom z jeho tvorby sa stal pôd-
tavo spracovaný vlastný životopis, ktorý vyšiel pod názvom Päťdesiat rokov slovenského života. Najskôr vychádzal na pokračovanie v Slovenských pohľadoch (1911–1915), knižne vyšiel roku 1956. Na pozadí osobných zážitkov zachytil v ňom udalosti zo slovenského emancipačného hnutia v 19. storočí.

Okrem toho sa zaujímal o geológiu, mineralógiu, kryštalografiu, speleológiu a botaniku. Výsledky svojich výskumov publikoval v domácej i zahraničnej tlači. Mal záľubu aj v maľovaní, ktorú využíval pri ilustrácii vlastných literárnych diel.

Bol členom lekárskej sekcie Bratislavského prírodovedného spolku a členom korešpondentom Ríšskeho geologického ústavu.

*Pamätná tabuľa, Námestie SNP č. 8
foto: Vladimír Veverka*

Jeho literárna tvorba sa zaraďuje do obdobia prechodu medzi romantizmom a realizmom, blízka mu je satira a humor, rád využíval situačnú komiku. Do príbehov často vkladal vlastné skúsenosti a zážitky. Známe sú prózy Radvanský jarmok, Študentský majáles, Poľovačka na medveďov, Lipovianska maša a iné, z cestopisov zaujali Zo Slovenska do Carihradu, Výlet do Tatier, Zo Slovenska do Talíe, napísal aj dve jednoaktky Komédia bez zaľúbenia a Starý zľudbenec.

Pamätná tabuľa na počesť Gustáva Kazimíra Zechentera Laskomerského je umiestnená v podcho-
de do Národnej ulice.

Jana Borguľová

Kalamár a lekárske pomôcky,
ŠVK - Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici.
Foto: Vladimír Červený

SAMUEL LIBAY

zlatník

* 11. marca 1782, Modra

† 20. novembra 1869, Banská Bystrica

Pochádzal z kalvínskej schudobnenej šľachtickej rodiny Lipayovcov z Almáša (Jabloňová nad Turňou), ktorej prvý známy predok Ján Lipay v roku 1689 získal šľachtický titul. Jeho syn Andrej (1699-1774), u ktorého došlo k zmene priezviska z Lipay na Libay, sa vyučil za zlatníka a stal sa zakladateľom rodovej dynastie zlatníkov, ktorí pôsobili vo významných mestách vtedajšieho Uhorska.

Samuel Libay sa narodil 11. marca 1782 v Modre matke Alžbete Rozgovej a otcovi Samuelovi Libayovi, mal brata Pavla.

Za zlatníka sa Samuel Libay vyučil v Bratislave u zlatníckeho majstra Jána Tirtscha, u ktorého sa v roku 1801 ako devätnásročný stal tovarišom. Po vyučení sa pracoval ako zlatnícky majster vo Viedni. Odtiaľ sa presťahoval do slobodného kráľovského banského mesta Banskej Bystrice, kde v roku 1807 vstúpil do banskobystrického cechu zlatníkov. Vďaka svojmu nadaniu a vynikajúcej práci sa stal v rokoch 1833, 1835, 1845 a 1858 cechmajstrom zlatníckeho cechu. Patril medzi najlepších zlatníkov v celej habsburskej Rakúsko-Uhorskej ríši o čom svedčí jeho menovanie za čestného člena viedenského a peštian-

Portrét umeleckého zlatníka Samuela Libaya
Originálna fotografia z 2. pol. 19. stor.
zdroj: Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici

skeho zlatníckeho cechu. Vo svojom odbore sa stal majstrom filigránu, z ktorého vyrobil množstvo ozdobných predmetov (spony, krstné medailóny, dózy a ďalšie zlatnícke výrobky). K jeho najznámejším výrobkom patria pozláté „Glabitsov“ pokál z roku 1835, ktorý bol venovaný na pamiatku dlhoročnému banskobystrickému richtárovi Jozefovi Glabitsovi, busta cisára Františka I. z roku 1841, strieborná socha Napoleona Bonaparteho z roku 1847, či model slávobrány pripravovanej v Banskej Bystrici na privítanie arcikniežata Štefana.

Busta Františka I. a socha Napoleona Bonaparteho, ktoré sú vyrobené jemnou filigránskou technikou zo strieborného drôtu, sa nachádzajú v zbierkach Národného múzea vo Viedni, ďalšie jeho práce sú v zbierkach Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici a v ďalších slovenských múzeách.

Za manželku si Samuel Libay zobral Annu Schropovú, s ktorou mal dvoch synov Augustína Teofila a Karola Ľudovíta. Karol Ľudovít Libay bol významný slovenský maliar (nar. 13. mája 1814 v Banskej Bystrici).

Samuel Libay zomrel v Banskej Bystrici 20. novembra 1869. Pochovaný je na evanjelickom cintoríne v Banskej Bystrici.

Vladimír Sklenka

JOZEF DEKRET MATEJOVIE

priekopník lesného hospodárstva

- * 12. 7. 1774, osada Dobroč
v Čiernom Balogu
- † 18. 1. 1841, Banská Bystrica

Narodil sa v rodine lesného robotníka. Absolvoval piaristické gymnázium v Brezne a v roku 1787 nastúpil služby ako praktikant komorského lesného úradu v Banskej Bystrici. Postupne vystriedal rozličné pracovné pozície v Dobroči, Boci, Tisovci, Polhore a v Brezne. V tom čase uskutočňoval vymeriavanie pozemkov a vypracoval štatút lesných osád v okolí Čierneho Hrona, ktorý platil ďalších 150 rokov. Roku 1814 sa stal komorským lesmajstrom v Banskej Bystrici.

Jeho mnohostranná činnosť sa zameriavala na ochranu a zveľadenie lesov, rentabilitu lesnej prevádzky a zlepšenie sociálnych podmienok lesného robotníka. Dosiahol všeobecné zmenšenie holorubov v stredoslovenskej oblasti. Pričinil sa o umiestnenie ťažby dreva tak, aby nebola narušovaná prirodzená obnova lesov. Priekopnícke bolo jeho široko organizované zalesňovanie holín výsevom semena a výsadbou. Dôležitým opatrením bolo zavedenie ručnej píly pri ťažbe dreva roku 1825. Riešil dopravu dreva po vode z ťažšie prístupných porastov. Rozvojom lesnej výroby prispel k zvýšeniu zárobkovej možnosti pohronského obyvateľstva. Lesného robotníka pokladal za základného výrobného činiteľa. Zaviedol poriadok do pozemkovej držby riešením osadníckych pomerov lesného robotníctva, vypracoval stanovy upravujúce služobné pomery osadníkov. Organizoval odborné školenia, udržiaval kontakt s profesormi na banskoštiavnickej akadémii.

Pochovaný je na katolíckom cintoríne v Banskej Bystrici.

V Národnej ulici je umiestnená na jeho počesť busta a pomenovaný park. Pamätný kameň Jozefa Dekreta Matejovie je umiestnený aj v Hornej ulici v priestore, kde stál dom, v ktorom býval a zomrel.

Jana Borguľová

Busta J. D. Matejovie
Národná ul.
Autor: umelecký sochár F. Šidlo
Odhalenie: 1954, 2002, 2006

ALEXANDER MATUŠKA

**literárny vedec a kritik,
esejista**

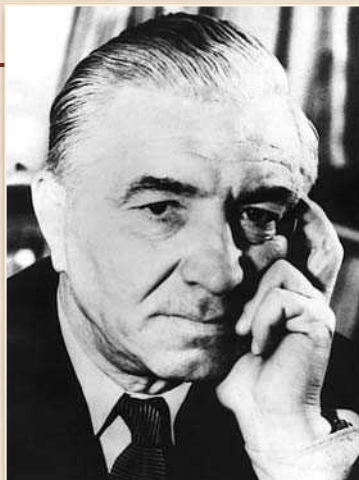
* 26. 2. 1910, Vlkanová

† 1. 4. 1975, Bratislava

Po maturite na Gymnáziu Andreja Sládkoviča v Banskej Bystrici (1921–1928) pokračoval v štúdiu na pražskej Karlovej univerzite v odbore klasická filológia, filozofia, francúzština a česko-slovenský jazyk (1928–1935). Po absolvovaní štúdia pôsobil ako stredoškolský profesor v Leviciach, v Bratislave a Michalovciach. Od roku 1941 učil na učiteľskom ústave v Banskej Bystrici. Po roku 1945 bol postupne pracovníkom Povereníctva informácií, redaktorom Národnej obrody, lektorom v Nakladateľstve Pravda, pracovníkom Povereníctva školstva a šéfredaktorom Slovenských pohľadov. V roku 1959 sa stal vedeckým pracovníkom Ústavu slovenskej literatúry SAV, kde pôsobil až do konca života. Pochovaný je na evanjelickom cintoríne v Banskej Bystrici.

Literárnokritické články a úvahy publikoval od vysokoškolských štúdií, literatúru chápal ako dôležitú súčasť národného života, pričom však kritizoval prílišné zdôrazňovanie národných ideí. Svojím prenikavým pohľadom hodnotil staršie i dobové literárne diela a stal sa jedným z vrcholných predstaviteľov modernej kritiky a esejistiky na Slovensku. Svoje odborné state publikoval nielen v početných štúdiách a článkoch, ale aj v knižnej podobe. Postupne vyšli Vajanský prozaik (1946), Profily (1946), Štúrovci (1948), Nové profily (1950), Vavríny nevädnuce (1953), Pre a proti (1955), Od včerajška k dnešku (1959), Človek proti skaze – pokus o Karla Čapka (1963), Rudolf Jašík (1964), Človek v slove (1967), Jozef Cíger Hronský (1970). Súborné dielo Alexandra Matušku I. II. vyšlo v rokoch 2010 a 2011.

Roku 1983 vyšla kniha jeho biografických zápiskov Osobne a neosobne, kde podal mozaikovitú svedectvo o svojom živote, z väčšej časti viažuce sa k pôsobeniu v Banskej Bystrici. Zachytáva v nej zážitky zo stredoškolských štúdií, vyučovanie na tunajšom učiteľskom ústave či

zdroj: ŠVK - Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici

prácu vo výbore Mestského divadelného združenia. Zásadnou udalosťou v tomto období sa stalo jeho zapojenie sa do SNP, počas ktorého prispieval do vysielania Slobodného slovenského vysielateľa a do Nového slova. Za účasť v ňom bol väznený, tesne unikol pred popravou v masovom hrobe v Kremníčke.

Za jedinečnú literárnokritickú a esejistickú tvorbu mu bol roku 1969 udelený titul národný umelec.

Pamätná tabuľa na jeho počesť je umiestnená na Komenského ulici č. 15.

Jana Borguľová

foto Ing. Vladimír Veverka

OTO KAROL MOLLER

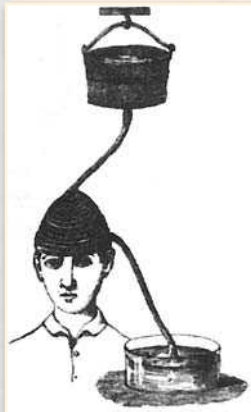
**lekár, organizátor
zdravotníctva, richtár**

* 10. 1. 1670, Bratislava

† 16. 4. 1747, Banská Bystrica

foto zdroj: Bystrický Permon, RNDr. PhDr. Richard R. Senček, PhD.

Stredoškolské štúdium ukončil r. 1686 v Bratislave, medicínu vyštudoval v nemeckom Altdorfe roku 1696. V Banskej Bystrici sa natrvalo usadil ako lekár roku 1702, stal sa hlavným mestským lekárom a hlavným lekárom Zvolenskej a Turčianskej župy. Bol majiteľom dvoch lekární, zavádzal nové liečivá, viaceré pripravoval vo svojom laboratóriu. V Banskej Bystrici založil súkromnú lekársku školu, na ktorej aj sám vyučoval. Skúmal liečivé pramene a termálne kúpele, najmä v stredoslovenskej oblasti. Spolupracoval s Matejom Belom.

Bol autorom odborných článkov o priebehu epidemických ochorení, ochrane pred morovou nákazou a vplyve podnebia na zdravie obyvateľov. Za svoju bohatú činnosť získal privilégium Uhorský Hippokrates.

Verejne sa angažoval, štyrikrát bol zvolený za richtára Banskej Bystrice, zastával aj úrad senátora.

Požiar v Banskej Bystrici ho pripravil o časť majetku a cennú knižnicu.

Cisár Karol VI. ho povýšil do šľachtického stavu.

Jana Borguľová

ŠTEFAN MOYSES

**cirkevný hodnostár,
národnokultúrny dejateľ**

* 29. 10. 1797, Veselý

† 5. 7. 1869, Žiar nad Hronom

Po ukončení gymnázia študoval filozofiu na bohosloveckom seminári v Trnave, 1815 – 19 teológiu na ústrednom seminári v Pešti, 1820 – 21 v Ostrihome. Za kňaza bol vysvätený roku 1821. V nasledujúcom období bol kaplánom v Szentendre, Bzovíku, Tesárskych Mlyňanoch a Tölgyesi. V rokoch 1828 – 29 bol slovenským kazateľom v Pešti. Od roku 1829 pôsobil ako profesor filozofie a gréčtiny na kráľovskej akadémii v chorvátskom Záhrebe. V roku 1847 ho vymenovali za kanonika záhrebskej kapituly a zvolili za poslanca na uhorský snem.

Podporoval návrhy Ľudovíta Štúra, ktoré predložil na uhorskom sneme r. 1848, na opätovné zavedenie materinského jazyka na základných školách a pri bohoslužbách.

V roku 1850 bol vymenovaný za banskobystrického biskupa. S ďalšími slovenskými vlastencami budoval slovenské gymnáziá, osobitne to banskobystrické, ktoré rozšíril zo štvorročného na osemročné, organizačne a materiálne prispel k jeho rozvoju a poslovenčeniu. Na čele slovenskej delegácie predstúpil roku 1861 pred cisára, aby mu predložil prosbopis Slovákov a Memorandum slovenského národa. V auguste 1863 sa stal prvým predsedom Matice slovenskej. Jeho zásluhou Svätá stolica súhlasila, aby sa sviatok Cyrila a Metoda svätli 5. júla.

Bol rešpektovaným predstaviteľom cirkevného a národno-kultúrneho života Slovákov a Chorvátov, zakladateľom Spolku sv. Vojtecha, autorom pastierskych rečí, listov a prejavov, ako aj príručky pre poľnohospodárov.

Na jeho počesť bola na budove biskupského úradu na Námestí SNP umiestnená pamätná tabuľa s reliéfom, roku 2005 bolo odhalené súsošie Moyses – Kuzmány na Námestí Štefana Moyses. Jeho meno nesie aj Katolícke gymnázium Štefana Moyses.

Portrét biskupa a národovca Štefana Moyses
(2. pol. 19. stor.)

Olejomalba zo zbierok Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici

Námestie SNP č. 19
autor: L. Majerský
odhalenie: 1927

foto: Ing. Vladimír Veverka

Jana Borguľová

JÁN MÓRY

PSEUDONYM HANS TSCHIRMER

**hudobný skladateľ, pedagóg, obchodník,
hotelier, nestor operety na Slovensku**

* 10. 7. 1892 – Banská Bystrica

† 5. 5. 1978 – Bratislava
**počovaný je v rodinnej hrobke
v Banskej Bystrici**

*Ján Móry: portrét,
ateliér Vlasák, České Budějovice*

Jeho rodina vlastnila veľkoobchod s koloniálnym tovarom na hlavnom námestí (dnes Námestie SNP) č. 9 v Banskej Bystrici. V rokoch 1900–1910 študoval na katolíckom gymnáziu v Banskej Bystrici, šk. rok 1905/1906 absolvoval na mariánskom chlapčenskom ústave v Budapešti. Potom vyštudoval na Obchodnej akadémii v Budapešti (1912) a absolvoval obchodnú prax v Hamburgu, Berlíne a v ďalších miestach Európy a v zámorí. Od detstva prejavoval hudobné nadanie. Jeho prvým učiteľom hudby bol Ján Egry, hru na klavíri ho učil prof. Jakub Scheinberger v Banskej Bystrici, hudobnú teóriu a kompozíciu študoval u Sándora Dobó v Budapešti a u Hermanna Büchela v Berlíne. V roku 1921 po otcovom bratovi, významnom architektovi Karolovi Mórym (1845–1921) zdedil Nové Štrbské Pleso s hotelom vo Vysokých Tatrách, kam sa presťahoval. Rodinný obchod predal súrodencom Klimovcom. Ján Móry hotelový komplex v Tatrách dovtvoril a zveľadil a stal sa vyhľadávaným a známym hotelierom. Tu ho navštevovali poprední osobnosti kultúrneho a hudobného života – maliar Edmund Gwerk, skladatelia Alexander Albrecht, Béla Bartók, Viliam Figuš-Bystrý, Alexander Moyzes, Eugen Suchoň, speváci Marta Krásová, Josef Munclinger, Oldřich Nový, Štefan Hoza, klavírne duo manželja Macudzinskí a mnohí ďalší. Spolu s manželkou, speváčkou a klaviristkou Magdou Szakmáry - Móryovou tu usporadúval hudobné salóny, na ktorých obaja koncertne účinkovali. Radiojournal Košice z nich vysielať priame prenosy. Po zhabaní celého majetku v roku 1945 pôsobil Ján Móry ako učiteľ a v rokoch 1946–1960 ako riaditeľ Hudobnej školy v Spišskej Novej Vsi.

Jeho žiakmi tu boli napr. skladatelia Igor Dibák, Ján Melkovič a akordeonista Vladimír Čuchran. V rokoch 1960–1978 žil a tvoril v Bratislave. Ako výrazne melodicky založeného skladateľa inšpirovali Jána Móryho najmä lyrické básne. Vytvoril vyše 200 piesní na slová O. Wildeho, R. M. Rilkeho, R. Thákura, R. Dehmela, Rity Reiners, L. Válku, L. Trégera, G. Scholzovej - Kallivodovej, E. Bindera, F. Láma a ďalších autorov. Skomponoval 12 hudobnojaviskových a 14 orchestrálnych diel, množstvo skladieb a piesní pre tanečný orchester, sakrálné skladby, zborové, komorné, prednesové a inštruktívne kompozície. Z jeho orchestrálnych diel sa na koncertoch a v rozhlase často uvádzali suity Pod Kriváňom a V tóni hôr, Slovenské pastierske tance, zvukomalebné Symfonické obrazy, Spišské tance, Zbojnícka rapsódia a Španielska serenáda, symfonická báseň Pod Tatrami. Z hudobno-dramatickej tvorby zaznamenali úspech historická spevohra La Vallière, operety Slečna vdova, Námorný kadet, Nevesta z lepších kruhov, Pre teba všetko a detská hra so spevmi Hrbatý Petriček. Z piesňovej tvorby vyniká cyklus 14 piesní na básne Rabíndranátha Thákura Tagore Album, op. 12 a Spišské balady a piesne, op. 23 a viaceré piesne na nemecké texty, ktoré vyšli tlačou v berlínskom vydavateľstve Ries & Erler. Venoval sa aj spracovaniu ľudových piesní pre spev, zbory i pre orchester. Mnohé skladby pre husle a klavír (Capriccio, Deux poemes, Song a i.) nahrali v rozhlase poprední slovenskí interpreti.

Jeho diela sa uvádzali na popredných scénach v strednej Európe, orchestrálna a piesňová tvorba, skladby pre tanečný orchester a piesne z operiet sa uvádzali v rozhlasovom vysielať v Košiciach,

Móry Ján hudobný skladateľ, pedagóg, obchodník, hotelier, nestor operety na Slovensku

Bratislave, Brne, Prahe, Berlína, Budapešti a v iných mestách, viaceré vyšli tlačou najmä v Kežmarku, Prahe, Berlína, Budapešti, v Berlína vyšli na gramoplatniach piesne z operety La Vallière v podaní významných tenoristov Josepha Schmidta a Louisa Graveura. Slovenský hudobný fond v Bratislave dvakrát vydal cyklus skladieb Malý harmonikár. Napriek skladateľovmu príklonu k zábavnej a populárnej hudbe a inklinácii k obdobiu romantizmu a postromantizmu, v jeho tvorbe sú diela s nekonvenčnou melodikou charakterizova-

nou neobvyklými zvratmi, veľkými intervalovými skokmi a častou chromaticizáciou, ktorá vypovedá o svojskom a osobitom kompozičnom myslení a štýle európskeho rozmeru. Jeho hudobná pozostalosť je uložená v ŠVK – Literárnom a hudobnom múzeu v Banskej Bystrici, ktoré sa zaslúžilo o vydanie dvoch CD s jeho tvorbou (Len ty jediná, 1997, Vám láska sľub skladám, 2007).

Marianna Bárdiová

noty piesne Wer mit dir

ŠVK – Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici

JOZEF MURGAŠ

kňaz, maliar, vynálezca

* 17. 2. 1864, Tajov

† 11. 5. 1929, Wilkes-Barre

Rodáka z Tajova pri Banskej Bystrici vo svete preslávili vynálezy v oblasti rádiotelegrafie, pripisuje sa mu prvenstvo v bezdrôtovej telekomunikácii.

S rodičmi Jánom a Zuzanou, rodenou Slamovou a bratom Jánom vyrastal na okraji Tajova v časti Farbenô. Počas štúdií v tajovskej škole a na banskobystrickom gymnáziu rozvíjali jeho nadanie na maliarstvo, prírodné vedy a techniku učiteľa Karol Berger, Jozef Božetech Klemens a maliar Dominik Skutecký. Na povolanie kňaza sa pripravoval v bratislavskom, ostrihomskom a banskobystrickom seminári, svoje záujmy rozdelil medzi teológiu, vedu a umenie. Po vysvätení za rímsko-katolíckeho kňaza roku 1888 si vedomosti z výtvarného umenia zdokonaľoval na maliarskej škole v Budapešti a na Akadémii umení v Mníchove (1889 – 1894). Ako kňaz pôsobil na viacerých fárach, pre svoje národné čítanie bol často prekladaný. To bol nakoniec aj dôvod jeho odchodu do USA v roku 1896. Usadil sa v Pensylvánii, baníckej osade Wilkes-Barre, kde žila pomerne veľká komunita Slovákov z okolia Prešova. Murgaš bol scrantonským biskupom vymenovaný za pastora Zboru slovenskej katolíckej cirkvi svätého srdca. Jeho pôsobenie v Amerike bolo mimoriadne plodné a bohaté, viditeľné stopy zanechal v cirkevnej, vedeckej, umeleckej, prírodovednej i spoločensko-politickej oblasti.

Vo Wilkes-Barre dal pre slovenských prisťahovalcov postaviť slovenský kostol, faru, školu, organizoval finančné zbierky, do slovenského kostola sám namaloval obrazy. Založil Slovenskú ligu v Amerike a bol aktívnym funkcionárom Prvej katolíckej slovenskej jednoty v Spojených štátoch amerických. Podstatnú časť svojej energie však vložil do vedeckých pokusov v oblasti fyziky – elektrotechniky. V roku 1904 mu federálny patentový úrad vo Washingtone priznal dva patenty: Zariadenie na bezdrôtovú telegrafiu, tzv. Tón-systém a Spôsob prenášania správ bezdrôtovou telegrafiou. Na využívanie Murgašových vynálezov bola vo Philadelphii založená účastinná spoločnosť Universal Aether Telegraph Company. V rozpätí rokov 1904 – 1911 mu v USA zaregistrovali 13 patentov z oblasti

Portrét vynálezcu, maliara a dejateľa
Jozefa Murgaša (zač. 20. stor.)
Originálna fotografia zo zbierok
Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici

telegrafie a bezdrôtového prenášania správ a jeden patent na navijak na rybársky prút. Najvýznamnejším momentom však zostáva uskutočnenie prvého prenosu ľudského hlasu na diaľku 23. novembra 1905 pri rádiovom spojení rozhovoru medzi starostami Scrantonu a Wilkes-Barre. Osobná návšteva prezidenta USA Theodora Roosevelta v laboratóriu potvrdila svetový význam vynálezcovho úsilia.

Aktívne sa Murgaš zapájal do udalostí okolo vzniku prvej Československej republiky. Bol jedným zo signatárov Pittsburskej dohody za Slovenskú ligu, spolu s Tomášom Garrikom Masarykom a zástupcami Českého národného združenia a Zväzu českých katolíkov. V Dohode sa zástupcovia Čechov a Slovákov zaviazali vytvoriť štát dvoch rovnoprávných národov. Murgaš zorganizoval medzi americkými Slovákami peňažnú zbierku s výťažkom jeden milión dolárov na základný valutový fond ČSR.

Obdivuhodná je zberateľská činnosť Murgaša. Vytvoril úctyhodnú zbierku húb, rastlín, nerastov a hmyzu – okolo 9 000 exemplárov. Mozaiku jeho mnohostranných záujmov a schopností dopĺňajú príspevky na poli poézie a publicistiky.

Pamiatka Jozefa Murgaša dnes žije doma i vo svete. V Tajove sa nachádza jeho rodný dom, Pamätná izba v múzejnej expozícii Pamätného domu T. G. Tajovského so zbierkami štátnej vedeckej knižnice-Literárneho a hudobného múzea i Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici, symbolický hrob na miestnom cintoríne, hrob v Pensylvánii, obrazy v Kostole sv. Alžbety na Dolnej ulici v Ban-

JOZEF MURGAŠ – kňaz, maliar, vynálezca

Štúdiá portrétu mladej ženy, kresba uhlom
zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici

model „Rotačné iskríšťe“

model „Magnetický detektor“

model „Vlnomer“

skej Bystrici, v kostole vo Wilkes-Barre, vo viacerých kostoloch banskobystrickej diecézy, na Biskupskom úrade v Banskej Bystrici a Nitre. Jeho meno nosí Stredná priemyselná škola Jozefa Murgaša v Banskej Bystrici, Základná škola v Šali. V Bratislave i vo Wilkes-Barre svoju činnosť rozvíja Klub Jozefa Murgaša. Modely patentových vynálezov vlastní Slovenské technické múzeum v Košiciach, kópie patentov Národné technické múzeum v Prahe. Výpočet dopĺňajú pamätňé tabule a článkové i monografické publikácie.

Soňa Šváčová

model „Elektrický transformátor“

DANIEL PETELEN

lekár,
organizátor zdravotníctva

29. 3. 1904, Slovenská Ľupča
26. 10.1969, Banská Bystrica

Študoval na gymnáziu v Banskej Bystrici, medicínu absolvoval na Karlovej univerzite v Prahe. Bol lekárom v Banskej Bystrici a Podbrezovej. Chirurgickú prax získal na študijnom pobyte vo Viedni, bol sekundárnym lekárom u prof. Kostlivého v Bratislave. Špecializoval sa na brušnú chirurgiu.

Stal sa zakladateľom modernej chirurgie v Banskej Bystrici, viac ako 30 rokov pôsobil ako lekár, primár chirurgického oddelenia a riaditeľ nemocnice (do r. 1969).

Počas SNP roku 1944 viedol Povereníctvo zdravotníctva SNR, bol aj členom Revolučného národného výboru v Banskej Bystrici. Stál na čele nemocnice v Banskej Bystrici, ktorá patrila k významným zdravotníckym zariadeniam na území SNP. Neskôr liečil pod falošnou identitou, ukrýval vojakov, partizánov, politických činných civilov a prenasledovaných židov.

Organizoval poskytovanie záchranej služby prvej pomoci a výcvik dobrovoľníkov ČSČK v Banskej Bystrici.

zdroj: Múzeum SNP, Banská Bystrica

Bol cirkevným dozorcóm a presbyterom v Slovenskej Ľupči.

Bol vyznamenaný Radom SNP I. triedy (1947) a medailou J. E. Purkyně (1964).

Na jeho počesť bola umiestnená pamätná tabuľa na budove pôvodnej nemocnice, Cesta k nemocnici č. 51.

Jana Borguľová

foto: Ing. Vladimír Veverka

BETA PONIČANOVÁ

herečka a pedagogička

* 26. 9. 1908, Predajná, okr. Banská Bystrica

† 20. 12. 1987, Bratislava

Narodila sa v rodine notára. Začínala v ochotníckom divadle, v roku 1933 ukončila štúdium na Hudobnej a dramatickej akadémii v Bratislave. Bola jednou z prvých herečiek s odborným vzdelaním, patrila k zakladajúcej hereckej generácii SND. V rokoch 1933–1936 bola externou členkou SND, v rokoch 1936 – 39 sa stala členkou českej činohry SND, potom až do roku 1980 bola členkou SND. V rokoch 1951–1957 vyučovala javiskovú reč na VŠMU.

Bola prvou manželkou básnika Jána Roba Poničana.

Spočiatku hrávala iba malé úlohy, rozhodujúcou bola pre ňu spolupráca s českým režisérom Viktorom Šulcom, ktorý jej umožnil rozvíjať herecké kvality. Na doskách SND hrávala v klasických komédiách ako aj v psychologických drámach a tragédiách. Doménou Bety Poničanovej sa stali najmä ženy hrdé, panovačné, často nevľúdne, zatrpknuté a ovládajúce svoje okolie, vo vnútri však nešťastné. Dôležitou súčasťou jej herectva boli však aj úlohy v klasických a súčasných hrách slovenských dramatikov Kamenný chodníček, Najdúch, Čaj u pána senátora, Statky – zmätky, Ženský zákon, Jožko Púčík a jeho kariéra, Herodes a Herodias, Sonatína pre páva a i.

Jej herecká filmografia je bohatá, roku 1937 debutovala vo filme Matkina sved'ď, ďalej hrala vo filmoch Vlčie diery, Kozie mlieko, Rodná zem, Drevená dedina, Šťastie príde v nedeľu, Dáždnik svätého Petra, Muž, ktorý sa nevrátil, Chvilie rozhodnutí, Ivanov, Balada o Vojtovej Maríne, Konec srpna v hoteli Ozon, Rok na dedine, Kolonie Lanfieri, Do zbrane, kuruci, Volání rodu, Na Veliké řece. Beta Po-

zdroj: Slovenské národné divadlo, Bratislava

ničanová vytvorila desiatky postáv v rozhlasových hrách, spolupracovala aj so Slovenskou televíziou.

Pochovaná je na katolíckom cintoríne v Banskej Bystrici.

Roku 1949 bola ocenená Národnou cenou za herecký výkon, roku 1967 dostala titul zaslúžilá umelkyňa.

Jana Borguľová

ALBÍN SAKÁČ

hudobník, skladateľ,
organista, pedagóg, dirigent, ladič

* 1. 3. 1926, Stará Huta

† 12. 11. 2004, Banská Bystrica

Narodil sa 1. 3. 1926 v Starej Hute s ťažkým poškodením zraku a s absolútnym sluchom. Navštevoval školu pre zrakovo postihnutých v Levoči, Konzervatórium v Bratislave a Dejlov ústav v Prahe. Dvadsať šesť rokov pôsobil ako učiteľ hry na akordeóne v Základnej umeleckej škole v Banskej Bystrici. Viedol školský komorný orchester, pre ktorý komponoval príležitostné skladby. Popri tom spieval v učiteľskom spevokole Hron. Do predčasného dôchodku odišiel nielen zo zdravotných dôvodov, ale aj pod tlakom totalitného režimu, ktorému nebolo po chuti, že ako učiteľ hrával v kostoloch. Organovaniu v Kostole sv. Alžbety, radvanskom chráme Narodenia Panny Márie a v Katedrále sv. Františka Xaverského venoval 40 rokov života. Dvanásť rokov viedol katedrálny spevácky zbor ako dirigent. Popri tejto činnosti komponoval sakrálné diela, ktoré inklinovali k Schneiderovmu aj Dvořákovmu štýlu. Niektoré skladby boli zaradené

Fotoportrét Albína Sakáča

do Liturgického spevníka, ktorý sa používa pri bohoslužbách. Časť Sakáčovej tvorby vyšla tlačou v hudobnom vydavateľstve Allegro. Vďaka perfektnému sluchu, spoľahlivosti, trpezlivosti i vynikajúcim ľudským vlastnostiam bol aj vyhľadávaným ladičom. Pri tejto práci mu bola jeho očami manželka, ktorá však zomrela o niekoľko rokov skôr ako on. Pochovaný je na katolíckom cintoríne v Banskej Bystrici.

Pavol Katreniak

Katedrálny spevokol Xaverius
s Albínom Sakáčom

foto: súkromná zbierka
Pavla Katreniaka

LADISLAV SÁRA

**pedagóg, účastník
protifašistického odboja,
rozhlasový hlásateľ**

* 9. 2. 1913, Lopej pri Podbrezovej
† 19. 2. 1945, Melk, Rakúsko

zdroj: Múzeum SNP v Banskej Bystrici

Ľudovú školu absolvoval v Brezne (1918–1922), v školskom roku 1928/29 začal študovať na Učiteľskom ústave v Banskej Štiavnici, posledný šk. rok 1923/33 dokončil v Lučenci. Skúšky učiteľskej spôsobilosti pre ľudovú školu získal r. 1935 v Lučenci. Roku 1937 získal aj kvalifikáciu pre meštianske školy. V rokoch 1933 – 1939 učil na školách v dnešnom Zemplínskom Hradišti, Trebišove a Brezne.

V rokoch 1939–1944 pôsobil na Vyššej priemyselnej škole v Banskej Bystrici, kde vyučoval slovenský jazyk, dejepis a zemepis. Popritom sa aktívne venoval kultúrnej činnosti nielen so svojimi študentmi, ale aj ako spolupracovník Mestského divadelného združenia, v ktorom aj viedol kroniku. Bol spoluorganizátorom rozhlasových krajských vysielaaní v meste. Zapojil sa do príprav SNP a stal sa prvým hlásateľom Slobodného slovenského vysielača, ktorý začal vysielať od augusta 1944. V rámci úvodného vysielania, ktoré oznamovalo začiatok Povstania, interpretoval známe burcujuce štvorveršie z Chalupkovej básne Mor ho. Pracoval na Povereníctve SNR pre školstvo a osvetu.

Po potlačení Povstania bol 31. 10. 1944 v Starých Horách zaistený, väznený v Banskej Bystrici a Bratislave. Počas transportu do koncentračného tábora zahynul pri americkom nálete pri meste Melk v Rakúsku. Jeho symbolický hrob sa nachádza na evanjelickom cintoríne v Banskej Bystrici.

Vyznamenaný bol In memoriam Československým vojnovým krížom (1945), Štátnou cenou v odbore rozhlas (1947) a Radom SNP I. triedy (1952).

Na budove v Hornej ulici č. 21 bola umiestnená na jeho počesť pamätná tabuľa. Po ňom je pomenovaná súťaž mladých moderátorov Sárova Bystrica.

Jana Borguľová

ÁRON SCHÖNFELD

**náboženský predstaviteľ,
hlavný mestský rabin**

* 11. 1. 1880, neznáme

† 7. 2. 1950, Banská Bystrica

Nepoznáme miesto jeho narodenia. Hlavným rabinom Banskej Bystrice bol od r. 1906 až do svojej smrti. Jeho predchodcami boli Chajim Heinrich Goldziher (do roku 1896) a po ňom trnavský rodák Dr. Emanuel Lenke, známy vzdelanec a autor viacerých publikácií z oblasti judaistiky. V oboch prípadoch išlo o vzdelaných reformných absolventov budapeštianskeho seminára. Rovnako vysoké a kvalitné vzdelanie akiste nadobudol aj Dr. Áron Schönfeld. Pozornosť banskobystrickej židovskej náboženskej obce zrejme upútal ako mladý autor pozoruhodného náboženského spisu „A zsidó valásbölcsészek szentirasmagyarázata Maimuni után. Első rész Jakob Anatoli és Lévi b. Geršon“ (Výklad svätého písma židovskými mudrcami po Maimunim), ktorý vyšiel v Budapešti v roku 1904 a ktorý nedávno zažil dve moderné reedície v hebrejčine. Pôsobil aj ako učiteľ v židovskej škole na Lazovnej ul. Patril tiež k uznávaným propagátorom myšlienky sionizmu a dejateľom sionistického hnutia. Nezbúdajme, že k banskobystrickému rabinátu patrilo na začiatku 20. storočia 58 okolitých obcí. Samotná Banská Bystrica zaznamenala v tomto období značný nárast židovského obyvateľstva, ktoré roku 1910 dosiahlo svoje historické maximum počtom 1260 osôb. Funkciu hlavného rabína vykonával Dr. Áron Schönfeld aj v období 1. ČSR. V marci 1921 v rámci pohrebných obradov pri zosnulom maliarovi Dominikovi Skuteckom predniesol smútočnú reč. So svojimi inými textami ju potom uverejnil r. 1926 v knihe s názvom Modrý vták. Pre miestnu židovskú náboženskú obec tieto roky priniesli rozmach a prosperitu. Mohla si dovoliť aj 5 - 6 stálych, resp. ešte i niekoľkých dočasných zamestnancov. Aktivizovala sa tiež miestna pobočka sionistického hnutia so zhruba dvestočlennou základňou, ktorá mala čulé kontakty po celej republike. Vďaka nim získala Banská Bystrica zastúpenie vo výkonnom výbore Ústredného zväzu sionistov v ČSR, a to práve v osobe Dr. Árona Schönfelda.

Zvrat prinieslo obdobie vojnového slovenského štátu - v podobe perzekúcií. V roku 1942 bolo z mesta deportovaných 56 % židovského

obyvateľstva. Okolo 400 osôb však bolo chránených výnimkami. Napriek sťaženým podmienkam banskobystrická židovská náboženská obec pod vedením rabína Dr. Árona Schönfelda pokračovala v činnosti. Namiesto zatvorenej synagógy sa miestom bohoslužieb stala dočasná modlitebňa v židovskej škole.

V októbri 1944 sa banskobystrickí židia rozhodli opustiť mesto a uchýliť sa do okolitých obcí a hôr. Aj tam však časť z nich zaistili príslušníci nemeckej bezpečnostnej služby a slovenskí gardisti, ktorí ich mučili, vraždili a pochovávali v masových hrobách. S pomocou miestneho obyvateľstva časť miestneho židovského obyvateľstva prežila v odľahlých obciach, lesoch či bunkroch. Medzi nimi bol Dr. Áron Schönfeld, ktorý sa zaslúžil o urýchlenu obnovu tunajšej náboženskej obce. Vo funkcii rabína preto potom pôsobil až do svojej smrti r. 1950. Pochovaný na židovskom cintoríne v Banskej Bystrici.

Marián Bovan

Zaniknutá synagóga v Banskej Bystrici - pôsobisko mestského rabína Dr. Árona Schönfelda v r. 1916 - 1950
Originálna fotografia zo zbierok
Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici

DOMINIK SKUTECKÝ

maliar

* 14. 2. 1849, Gajary

† 13. 3. 1921, Banská Bystrica

Rodina Skuteckých sa na Slovensko prisťahovala z českého mesta Skuteč. Po smrti otca sa usadili vo Viedni, kde Dominik Skutecký získal základné aj odborné vzdelanie. Učil sa u sochára J. Meixnera, študoval v maliarskej škole historické maliarstvo. Vo výtvarnom vzdelávaní pokračoval v Taliansku a Nemecku. Napokon sa usadil na pätnásť rokov v Benátkach. Tu sa dostal do kontaktu s veľkými umeleckými spoločnosťami, ktoré nakupovali jeho obrazy. V rokoch 1870–71 pôsobil v Mníchove, tu sa definitívne rozišiel s historickou maľbou, zaujala ho nová umelecká vlna pribojného realizmu.

Striedavo žil vo Viedni a Benátkach, získal si tu meno, jeho obrazy kupoval panovník, uhorský štát i mesto Budapešť.

Rozhodujúcou zmenou pre Skuteckého sa stalo jeho manželstvo s Banskobystričankou Ceciliou Löwyovou. V Banskej Bystrici sa neusadil hneď, ale stále častejšie sa na Slovensko a do mesta vracal. Definitívne sa v Banskej Bystrici usadil roku 1889. Podľa vlastného návrhu si dal postaviť vilu s ateliérom v Hornej ulici v štýle talianskeho renesančného slohu.

Najznámejším obrazom umelca je Trh v Banskej Bystrici (1889), na ktorom je dominantnou postavou dáma s prežiarovým červeným dáždnikom (maliarova manželka). Symbolizuje včlenenie umelcovej rodiny do nového prostredia. Obraz prešiel mnohými tortúrami, v roku 1890 ho kúpilo mesto Budapešť, ale po výstave ho vrátilo maliarovi na výmenu za iný obraz. Skutecký neskôr Trh v Banskej Bystrici venoval na dobročinnú lotériu a napokon ho umiestnili v mestskom múzeu. V súčasnosti je majetkom banskobystrickej galérie a umiestnený je v maliarovej expozícii v Skuteckého vile.

Banská Bystrica inšpirovala umelca svojím koloritom, očarili ho aj Staré Hory a Špania Dolina. Skutecký bol však najmä vynikajúcim portretistom, okrem autoportrétov a podobizní vlastnej rodiny pracoval aj na objednávku, zobrazil množstvo osobností verejného života a štátnej moci. Za najdôležitejšiu a najhodnotnejšiu časť Skuteckého tvorby sa považujú námety z medených hámrov a kovárskych dielní v okolí Banskej Bystrice. Fascinovala ho ich ta-

*Dominik Skutecký - Autoportrét. 1904, olej na dreve.
Zbierka Slovenskej národnej galérie*

jupnosť prostredia, farebná hra svetla a tieňa. Nie sú len umeleckými výtvmi, ale aj dobovým dokumentom o spôsobe výroby v danom čase. Tieto diela patria k vrcholným hodnotám realistického maliarstva v európskom kontexte.

Život v Banskej Bystrici priniesol Skuteckému existenčnú istotu, účasť na tunajšom spoločenskom dianí, možnosť prezentácie diel na výstavách po celej Európe. Bol inšpirátorom pre mladých adeptov maliarstva, ktorým rád pomáhal (Jozef Murgaš).

Pochovaný je na židovskom cintoríne v Banskej Bystrici.

Na jeho vile v Hornej ulici č. 55 je umiestnená na jeho počesť pamätná tabuľa.

Jana Borguľová

*Dominik Skutecký, Trh v Banskej Bystrici, 1889, olej, plátno,
84x114, majetok Stredoslovenskej galérie v Banskej Bystrici*

ANDREJ SLÁDKOVIČ

kňaz,
štúrovský básnik

* 30. 3. 1820, Krupina

† 20. 4. 1872, Radvaň

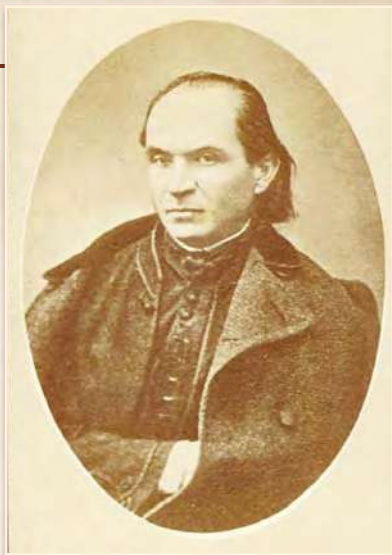
Základné štúdium absolvoval v rodisku, v rokoch 1839–40 študoval na lýceu v Banskej Štiavnici, pokračoval na lýceu v Bratislave (1840–1842), kde sa aktívne zapájal do práce v študentskom Ústave reči a literatúry ako zapisovateľ a zakladateľ spevokolu.

Pokračoval v štúdiu teológie na univerzite v Halle (1843–1844), kde sa dostal pod vplyv Heglovej filozofie. Pred vysvätením za kňaza v roku 1847 pôsobil ako vychovávateľ v Hodruši a Rybároch pri Sliachi. Za farára v Hrochoti bol zvolený roku 1847, prežil tam aj revolučné roky 1848/9. Ako pansláv bol zaistený a pred popravou ho zachránili jeho vplyvní priatelia. V roku 1856 bol zvolený za farára v Radvani, kde pôsobil do konca života. Bol predsedom Zpěvníkového výboru.

Ako rodený básnik sa usiloval vysloviť generáčnejšie pocity, pričom nadväzoval na domácu tradíciu. Národnú myšlienku dokázal spojiť apoteózou slovenskej ženy. Vrcholnými dielami Andreja Sládkoviča sú skladby *Marína* (1846) a *Detvan* (1853). V *Maríne* vyspieval svoje ľúbostné pocity z banskoštiavnického študentského obdobia k Márii Pišlovej, v *Detvani* zase zobrazil náš „špatokrásny“ ľud. Z príležitostných básní sú najznámejšie *Zaspievam pieseň o slobodnej vlasti*, *Nehaňte ľud môj*, *Hojže, Bože*, jak to bolí, keď sa junač roztratí a i. Ako zapisovateľ zhromaždení Matice slovenskej v Martine zveršoval udalosti ako Svätomartiniáda, Pamiatka na deň 4. augusta, Lipa cyrilo-metodejská.

Venoval sa aj prekladaniu, písaniu publicistických článkov, recenzií a posudkov.

Bol uctievanou osobnosťou svojej generácie, miláčikom národne uvedomelej mládeže. Radvanská fara sa stala púťovým miestom pre všetkých milovníkov jeho poézie, medzi ktorých patrili štúrovský básnik Ján Botto, August Horislav Krčmery, študent Svetozár Hurban Vajanský a i.

Andrej Sládkovič:
portrét; fotené v Ateliéri: Jozef Cutkaiss, Banská Bystrica,
(fotografia z Albumu slovenských dejateľov)
zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici

Zbierka na sochu v Radvani,
poštová poukážka

Pochovaný je na cintoríne v Radvani – Kráľovej. Na jeho pamiatku bola inštalovaná socha v nadživotnej veľkosti pri ev. a. v. kostole v Radvani. Jedno z banskobystričkih gymnázií nesie jeho meno – Gymnázium Andreja Sládkoviča. Krajská prehliadka v umeleckom prednese poézie a prózy nesie meno Sládkovičova Radvaň.

Jana Borguľová

TEOFIL STADLER

**podnikateľ,
cirkevný dozorca,
kráľovský radca, mecenáš**

*** 1. 3. 1823, Bratislava**

† 21. 3. 1911, Banská Bystrica

Vyučil sa v obchode Daniela Szumráka, r. 1857 si založil vlastný obchod. V roku 1866 prevzal spolu so švagrom Harmanecké papierne a vynikajúce ekonomické myslenie mu prinieslo značné zisky. Ako 50 ročný sa utiahol na odpočinok, aby sa mohol spoločensky angažovať. Jeho múdrosť a skromnosť dávali priestor na prejavenie dobročinnosti, stal sa nezištným mecenášom najmä voči chudobným a potrebám mesta. Daroval desiatky tisíc korún na rozličné účely. Okrem drobných darov to boli značné sumy napr. na rekonštrukciu ev. gymnázia, nadstavbu chudobinca, prestavbu elementárnych škôl, na obnovu farských bytov a i. Najznámejší je jeho dar mestu na vybudovanie hranského nábrežia od kolkárne po súčasnú Národnú ulicu a postavenie mosta k železničnej stanici. Na jeho počesť nesie nábrežie meno svojho mecenáša Teofila Stadlera.

Od roku 1885 bol kráľovský, neskôr dvorný radca, získal titul Rytier železnej koruny III. triedy, bol členom župného zastupiteľstva, čestný občan mesta, čestný predseda Národnej robot-

*Portrét Teofila Stadlera (Prelom 19. a 20. stor.)
Autor: Dominik Skutecký
Olejomalba zo zbierok Stredoslovenského
múzea v Banskej Bystrici*

níckej strany. 29 rokov pôsobil vo funkcii trinásťrohtého dozorcubanskobystrického evanjelického zboru.

Pochovaný je na ev. cintoríne v Banskej Bystrici.

Na budove ev. fary v Lazovnej ulici je umiestnená pamätná tabuľa na jeho počesť.

Jana Borguľová

foto: Jaroslav Čunderlík

ANDREJ STOLLMANN

**maliar,
výtvarný pedagóg**

* 3. 11. 1852, Špania Dolina

† 1. 9. 1933, Banská Bystrica

Významne obohatil umeleckú zbierku bansko-bystrických vedut. Zručnosť a umelecké čítanie zdedil po otcovi, poprednom kráľovskom banskom kováčskom majstrovi, ktorý bol pokračovateľom remesla niekoľkých špaňodolinských generácií. Otec Michal Stollmann (1815–1889) a matka Anna Jedlovská (1825–1905) vychovali spolu 11 detí. Väčšina z nich sa vyučila remeslu. Andrej od roku 1864 študoval na Evanjelickom gymnáziu v Banskej Bystrici, no pre existenčné problémy štúdium neukončil. V roku 1869 získal výučný list maliara – natierača u K. Lorenza v Banskej Bystrici. V tejto profesii však pôsobil iba krátko. Túžbu stať sa profesorom kreslenia začal naplňovať v Pešti, kde sa v roku 1874 zapísal na školu pre prípravu stredoškolského profesora kreslenia. V tom istom roku nastúpil do základnej vojenskej služby, kvôli čomu štúdium prerušil. Tri roky študoval na dôstojníckej škole Akademia Ludovika (1874–1878). Po jej absolvovaní pokračoval v štúdiu na kresliarskej škole Mintarajztanoda, kde v roku 1881 získal diplom profesora kreslenia pre stredné školy. Svoju pedagogickú dráhu začal v Selvuši (dnes Vinogradov, Ukrajina). Až v roku 1886 získal miesto profesora kreslenia v Banskej Bystrici. K výtvarnému umeniu priviedol v rokoch 1889–1919 niekoľkých svojich študentov na evanjelickom gymnáziu, priemyselnej škole, meštianskej škole a na elementárnych školách. Jeho žiakmi boli J. Jesenský, J. G. Tajovský, V. Fíguš Bystrý, Š. Krčméry a i. Popri učiteľskej činnosti sa venoval maľovaniu. Maľoval veduty, predovšetkým Banskej Bystrice, portréty, krajinky, figurálne kompozície. Venoval sa národopisnej i náboženskej tematike. Svoju prax z predošlých pobytov v Pešti v dielni maliara K. Scholtza a vo viedenskej firme, konkrétne v dolnorakúskom kaštieli Falkenheimovcov v obci Walpersdorf využil pri tvorbe svojich obrazov. Z tvorby Andreja Stollmanna treba spomenúť obrazy: Banská Bystrica (olej, okolo 1870), Dolná brána (olej 1870), Brána na Lazovnej ulici (olej, 1879), Námestie v Banskej Bystrici (kresba ceruzkou a akvarel, 1891), Špania Dolina (kresba ceruzkou a akvarel, 1898). Portréty: Ján Kollár

Stollmann Andrej, odb. učbár, fotoportrét, 1931

(olej), Michal Miloslav Hodža (olej), K. Kuzmány (olej, 1921), oltárne obrazy: Sv. Anton Paduánsky, Sv. Florián, Sv. Jozef, Vzkriesenie (r. k. kostol Donovaly), Narodenie Panny Márie (r. k. kostol v Radvani), Ukrižovaný (ev.a.v. kostol, Zvolenská Slatina). Andrej Stollmann zomrel 1. 9. 1933 v Banskej Bystrici vo veku 81 rokov. Milovaného manžela, otca, príbuzného, priateľa, občana a pedagóga do evanjelického cintorína v Lazovnej ulici odprevadili rodina, vďační spoluobčania a študenti. V živote ho postihlo niekoľko tragédií. Prekonal ich vďaka svojej pevnej vôli a húževnatosti. Manželka Mária, rod. Doleschalová zomrela predčasne a zanechala malého syna. S druhou manželkou Emíliou, rod. Miklerovou mali 9 detí. Pravnuk Andrej Stollmann, žijúci v Banskej Bystrici je pokračovateľom jeho výtvarnej dráhy.

Zlata Troligová

Stollmann Andrej – učiteľ kreslenia, 1881–1886

SVETOZÁR STRAČINA

**hudobný skladateľ,
organizátor,
editor hudobných nahrávok
ľudovej hudby**

*** 3. 12. 1940, Turčiansky sv. Martin
† 26. 2. 1996, Bratislava**

Vyrastal v Banskej Bystrici, jeho otec, Jozef Stračina, tu mal písmomaliarsku firmu, matka bola krajčírka. Hudobný talent prejavoval už od detstva, v Hudobnej škole sa učil hre na klavíri a akordeóne. V rokoch 1955 – 1960 vyštudoval hru na akordeóne a kompozíciu na Konzervatóriu v Bratislave, kde do roku 1965 pokračoval v štúdiu hudobnej vedy na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. Žil v Bratislave ako umelec v slobodnom povolani. Od roku 1990 bol predsedom Spolku hudobného folklóru Slovenskej hudobnej únie a členom rady SHÚ, pôsobil ako člen v porotách folklórnych súťaží.

Po celý život zbieral, nahrával, študoval a spracovával ľudovú hudbu z rozličných regiónov Slovenska. Vytvoril desiatky kompozícií a réžii pre profesionálne i amatérske folklórne súbory (SLUK, Lúčna, PULS v Prešove, Marína vo Zvolene, Liptov v Ružomberku a i.). Nahrávky jeho spracovania folklóru získali mnohé významné ocenenia na medzinárodnej súťaži rozhlasových nahrávok „Prix de musique folklorique de Radio Bratislava“, na ktorú od roku 1999 nadviazala súťaž „Grand Prix Svetozára Stračinu“. Je autorom zvukiek pre viaceré folklórne festivaly.

V 60. rokoch 20. storočia začal komponovať scénickú hudbu pre avantgardne orientované divadelné súbory a pantomímu Milana Sládka, neskôr sa stal vyhľadávaným tvorcom hudby k televíznym inscenáciám (Rysavá jalovica, Vrchárska balada, Horalí, Nepokojná láska I.-III., Sváko Ragan I.-III., Jerguš Lapin, Alžbetin dvor I.-VI.) a ku krátkym i celovečerným filmom (Nevesta hŕľ, Zajtra bude neskoro, Deň, ktorý neumrie, Trofej neznámeho strelca, Pacho, hybský zbojník, Nočná jazdci, Plavčík a Vratko, Popolvár najväčší na svete, Neďaleko do neba a i.). Spolupracoval s významnými filmovými režisérmi (A. Lettrich,

*Portrét Svetozára Stračinu (prelom 80. a 90. rokov)
Originálna fotografia zo zbierok
Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici*

Š. Uher, I. Teren, M. Holý, M. Slivka, M. Ťapák, J. Zachar a i.) a choreografi (Š. Nosál, J. Kubánka, M. Mázorová, J. Jamriška, D. Struhár a i.).

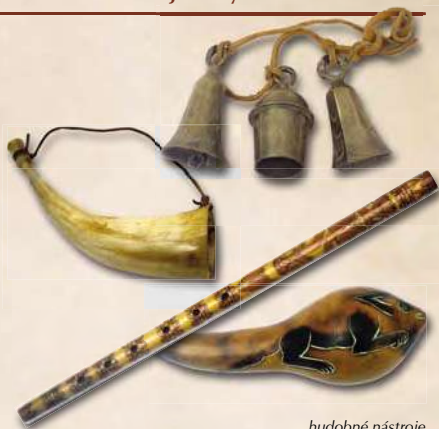
Vyhľadával autentických nositeľov ľudovej hudby a bol iniciátorom a editorom mnohých zvukových záznamov. Nahrávky piesní a hudby z Oravy, Liptova, Pohronia, Podpoľania, Kysúc a Terchovej na gramoaľbumy, ktoré nesú pečať Stračinovej snahy o prirodzenosť a originalitu autentického prejavu interpretov, vznikali v rozhlasovom štúdiu v Banskej Bystrici. Spracoval a do zvukovej podoby oživil aj historické hudobné pramene v dielach Betlehenský večný salaš (podľa zbierky A.Kmeťa) a Bardejovské pastorely (podľa Anonymu z 18. storočia). Svoje úvahy a znalosti zo štúdia a hlbokého poznania ľudovej hudby prezentoval v cykle bansko-bystrického rozhlasového štúdia „Hudobné dedičstvo“, ktoré boli rozhovormi s redaktorom Jurajom Dubovcom (knížne vyšli v roku 1997).

V kompozičnej práci často využíval melodicoko-harmonické a rytmické štruktúry zo slovenského folklóru a v orchestrálnej inštrumentácii uplatňoval aj ľudové hudobné nástroje (pastierske trúbky, píšťaly, fujara, korbáče a iné perkusie). Podľa charakteru a účelu skladby využíval techniku zvukovej montáže a elektronické dotvorenie zvuku. Vo svojich dielach tak dosiahol osobitú dynamickosť, priestor, farebnosť a emocionalitu, ktoré sú pre jeho kompozičný štýl nezameniteľné.

SVETOZÁR STRAČINA**hudobný skladateľ, organizátor, editor hudobných nahrávok ľudovej hudby**

Svetozár Stračina sa svojou skladateľskou a organizačnou prácou významne zaslúžil o zachovávanie autentického folklóru s dôrazom na regionálne odlišnosti a špecifiká a o rozvoj moderného folklorizmu. Zanechal množstvo hodnotných diel s originálnou hudobno-estetickou poetikou s uplatnením prvkov slovenskej ľudovej hudby. Zomrel počas práce na partitúre nového programu pre SĽUK Haravara. Na svoju žiadosť je pochovaný pri svojom otcovi na mestskom cintoríne v Banskej Bystrici, do ktorej sa vždy rád vracal pracovne i k rodine. Veľká časť jeho pozostalosti je uložená v Múzeu ľudového tanca Stredoslovenského múzea a v ŠVK-Literárnom a hudobnom múzeu v Banskej Bystrici.

Marianna Bárdiová

hudobné nástroje
zvonce, píšťalka, lesný roh

Portrét s podpisom a venovaním,
rok 1978

Portrét za klavírom v mladosti

zdroj: ŠVK – Literárne
a hudobné múzeum v Banskej Bystrici

ANDREJ ŠKRÁBIK

rímskokatolícky biskup

* 13. 5. 1882, Rajec

† 8. 1. 1950, Banská Bystrica

Rímskokatolícky biskup, ThDr., monsignor, náboženský spisovateľ. Narodil sa 13. 5. 1882 v Rajci. Gymnázium študoval v Nitre, teológiu v Budapešti. V r. 1906 sa stal ceremoniárom u nitrianskeho biskupa Karola Kmeťku a neskôr pôsobí ako profesor teológie v Nitre. Od roku 1941 bol ustanovený za biskupa koadjútora pre Banskobystrickú diecézu. Po smrti dlhodobo chorého biskupa Mariána Blahu v r. 1943 sa stal 13. sídelným biskupom. Jedným z jeho prvých krokov bolo, že preniesol svoju rezidenciu zo Sv. Kríža nad Hronom do sídla diecézy v našom meste. Škrábik si veľmi skoro získal svoju ľudskosťou obľubu u veriacich. Počas vojny ukryl v seminári a v biskupskej rezidencii viacerých politických exponentov a zachránil ich pred prenasledovaním. Spolu s verejným činiteľom

Andrej Škrábik s biskupskými insigniami

Jánom Balkom sa zaslúžil o záchranu desiatich činiteľov SNP, ktorých Nemci plánovali popraviť. Pred skončením vojny bol prítomný v Kremníčke na exhumácii zavraždených obyvateľov. Bol autorom polemických prác na obranu katolíckej cirkvi a náboženstva i príručky slovenského jazyka pre Maďarov. Prispieval do viacerých novín a časopisov. Po nástupe komunizmu okúsil značné prenasledovanie, čo prispelo k zrúteniu jeho zdravotného stavu. V predtuchu, že biskupstvo nebude dlhšie obsadené, ustanovil pred smrťou niekoľkých provikárov na zaistenie chodu cirkevného života v diecéze. Zomrel 8. 1. 1950 v Banskej Bystrici. Ako jediný z pätnástich banskobystrických biskupov je pochovaný na miestnom cintoríne. Po jeho smrti zostalo biskupstvo osirelé až do r. 1973, keď československý štát povolil biskupskú vysviacku Jozefa Feranca. Na budove biskupského úradu sídlaceho na Nám. SNP č. 19 je umiestnená tabuľa pripomínajúca roky Škrábikovho účinkovania. Jeho osobu pripomína aj doska na nádvorí kaplnky na miestnej Kalvárii.

Pavol Katreniak

Portrét umiestnený v biskupskej rezidencii v Banskej Bystrici

JOZEF GREGOR TAJOVSKÝ

**prozaik, dramatik,
učiteľ, bankový úradník**

* 18. 10. 1874, Tajov

† 20. 5. 1940, Bratislava

Ľudovú školu vychodil v rodnej obci, meštiansku v Banskej Bystrici. V rokoch 1886–1889 študoval na učiteľskom ústave v Kláštore pod Znievom. Ako učiteľ pôsobil v Banskej Bystrici, Hornej Lehoty, Kolároviaciach, Dohňanoch, Lopeji, Pohorelej a Podlaviciach (1893–98). Množstvo učiteľských miest vystriedal preto, lebo sa väčšinou nezhdol s vrchnosťou kvôli národnému presvedčeniu. Napokon sa rozhodol pre štúdium na obchodnej akadémii v Prahe, kde ho podporovala Československá jednota. Štúdium v Prahe mu prospelo, stal sa členom spolku Detvan, zbližil sa s hlasistami, spoznal kvalitné divadlá a kultúrne prostredie.

V rokoch 1900–1901 pracoval vo Viediekej ľudovej banke v Trnave, 1901–1904 v Tatra banke v Martine, kde zároveň spoluredigoval Ľudové noviny. Šesť rokov bol účtovníkom Ľudovej banky v Nadlaku, dva roky vedúcim filiálky Tatra banky v Prešove. V rokoch 1912–1914 sa stal tajomníkom Slovenskej národnej strany v Martine, po zastavení jej činnosti pracoval ako redaktor Národného hlásnika. Roku 1915 narukoval na východný front, kde sa zapojil do čs. zahraničného odboja v Rusku. Vstúpil do čs. légii a v hodnosti kapitána sa cez USA vrátil r. 1919 do ČSR. Chvilu pôsobil v Martine, od roku 1920 bol v hodnosti majora prednostom umiestňovacej legionárskej kancelárie v Bratislave. Roku 1925 ako podplukovník odišiel do výslužby a venoval sa iba literárnej činnosti.

Jozef Gregor Tajovský bol jedným z vrcholných predstaviteľov slovenského literárneho realizmu. Knižne debutoval mravoučnými poviedkami Omrvinky a Z dediny (1897), podobné sú aj Rozprávky (1900). V prvom decénií 20. storočia vytvoril najlepšie krátke prózy s tematikou života postáv z najchudobnejších vrstiev – Maco Mlieč, Mamka Pôstková, Horký chlieb, Na chlieb, Mišo a i. Osobitne

J. G. Tajovský – portrétna foto – 1930

zaujali črty zo života jeho starých rodičov – Prvé hodinky, Žliebky, Do konca. Paralelne sa venoval aj dramatickej spisbe, úspech mu priniesla najmä veselohra Ženský zákon (1901), inak boli ladené ďalšie hry – drámy Matka, Nový život, Hriech, V službe a Tma, pričom jeho najvýznamnejšou hrou boli Statky-zmätky (1909) s kritikou chamtivosti a mamonárstva. Neskôr sa pokúsil vytvoriť cyklus národných drám zo slovenských dejín – Smrť Ďurka Langsfelda, Blúznivci a Hrdina.

Tajovský si zachoval úprimný vzťah k rodisku a jeho prostému ľudu, svedčí o tom aj jeho želanie spočínúť pri svojich blízkych v rodnom Tajove.

Meno Jozefa Gregora Tajovského nesie Divadlo Jozefa Gregora Tajovského vo Zvolene, ktorého súčasťou bola v rokoch 1959–1993 aj opera v Banskej Bystrici. Po ňom bolo pomenované Gymnázium Jozefa Gregora Tajovského na Tajovského ulici a Základná škola Jozefa Gregora Tajovského v Banskej Bystrici – Podlaviciach. Názov Tajovského divadelné dni nesie regionálna súťaž a prehliadka amatérského divadla a divadla mladých.

Jana Borgeľová

J. G. Tajovský s Tajovčanmi pri hľadaní rudy, rok 1930

Lilgová-Gregorová Hana s J. G. Tajovským

J. G. Tajovský v záhrade, 1930

J. G. Tajovský – Gregorová – vojnová korešpondencia

Tajovský, Jozef Gregor: Rad T. G. Masaryka 1. triedy, 1992

zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici

TERÉZIA VANSOVÁ, ROD. MEDVECKÁ

**spisovateľka,
priekopníčka emancipačného hnutia**

* 18. 4. 1857, Zvolenská Slatina

† 10. 10. 1942, Banská Bystrica

V rokoch 1869–1870 navštevovala dievčenskú školu v Banskej Bystrici, ďalší rok si osvojila maďarčinu v súkromnom ústave v Rimavskej Sobote. Ostatné vzdelanie nadobudla samoštúdiom. V rokoch 1871–1875 žila u rodičov vo Zvolenskej Slatine a u sestier vo Zvolene, Nižnom Skalníku a Drienčanoch. Po vydaji za ev. kňaza Jána Vansu žila v rokoch 1875–1882 v Lomničke, 1882–1911 v Píle a od roku 1912 v Banskej Bystrici.

Stala sa predstaviteľkou prvej vlny slovenského literárneho romantizmu, pričiniť sa o rozvoj novelistickej a románovej tvorby. Prvé básne uverejnila v časopise Orol, krátkymi útvormi prispela do Národných novín a Slovenských pohľadov.

Je autorkou prvého slovenského dievčenského románu Sirota Podhradských (1889). V druhom románe Kliatba (1926) spracovala historické udalosti zo zvolenského regiónu s prvkami naturalistického hororu, román Sestry (1930) približuje životné osudy dcéry prof. Hilaridesa. V spoločenských rozprávkach Julinkin prvý bál, Ohlášky, Prsteň a Nové šatočky pútavo približila psychiku a myšlienkový svet dospievajúcich dievčat. V ďalších poviedkach spracovala život na dedinských farách a školách Z fary a zo školy, Paľko Šuška a Danko a Janko. Humorne ladený cestopis Pani Georgiadesová na cestách patrí k dokumentárnym spisom. V životopisnej práci Ján Vansa približuje osudy svojho manžela. Pozornosť venovala aj tvorbe divadelných hier, z ktorých bola najúspešnejšia dáma Svedomie (1897).

Založila a redigovala prvý ženský časopis na Slovensku Dennica (1898–1914), ktorý sa stal orgánom nastupujúcej slovenskej moderny.

Portrét spisovateľky a dejateľky ženského hnutia
Terézie Vansovej, 30. - 40. roky 20. storočia
Originálna fotografia zo zbierok
Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici

Vansovej nožík na otváranie listov

V Banskej Bystrici bola váženou osobnosťou, ktorú často navštevovali významní verejní a kultúrni predstavitelia, na jej počesť organizovali slávnostné programy, pozornosť jej venoval predovšetkým ženský spolok Živena.

Dom, v ktorom na Fortničke žila, susedil s domom hudobného skladateľa Viliama Figuša Bystrého. Obaja priateľsky komunikovali, predstavovali piliere umeleckého života v meste.

Pochovaná je na evanjelickom cintoríne v Banskej Bystrici.

V ulici Terézie Vansovej č. 10 je umiestnená pamätná tabuľa na jej počesť.

Celoslovenská umelecká prehliadka v interpretácii poézie a prózy žien Vansovej Lomnička sa od roku 2005 koná v Banskej Bystrici.

Jana Borguľová

TERÉZIA VANSOVÁ – spisovateľka, priekopníčka emancipačného hnutia

foto: Vladimír Veverka

Vansová – foto Vansa

zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici

RUDOLF VIEST

**armádny generál,
najvyšší veliteľ
povstaleckej armády**

*** 24.9.1890, Revúca**

† 1945, Nemecko

Po vyštudovaní vyššej priemyselnej školy v Budapešti bol ako dobrovoľník povolaný v roku 1911 do jednoročnej vojenskej služby, ktorú odslúžil v 7. pešom pluku v rakúskom Gráci. Po vyhlásení všeobecnej mobilizácie 1.8.1914 odišiel na front ako veliteľ čaty, kde bol 24.11.1914 zajatý pri Krakove. Počas organizovania československých légii sa zdržiaval v Rusku a v roku 1919 bol menovaný za veliteľa československého tábora pre Slovákov v Irkutsku.

Po návrate do ČSR ako veliteľ pluku v hodnosti majora bol prijatý do československej armády, kde zastával viaceré veliteľské a diplomatické funkcie. V roku 1933 bol vymenovaný do hodnosti brigádneho generála a v roku 1938 získal hodnosť divízieho generála. Po vzniku samostatného slovenského štátu a utvorení slovenskej armády sa stal jej generálnym inšpektorom. Ako člen slovensko-maďarskej delimitačnej komisie sa v auguste 1939 nevrátil z jej rokovania v Budapešti, odišiel do Francúzska, kde sa stal členom Československého národného výboru v Paríži a veliteľom 1. československej divízie vo Francúzsku. Po porážke Francúzska odišiel do Londýna, kde pôsobil v československej exilovej vláde vo viacerých funkciách, od 8.5.1942 ako zástupca ministra národnej obrany. Medzitým mu na Slovensku bola odňatá hodnosť generála a 28.3.1942 bol v neprítomnosti odsúdený na trest smrti a pozbavený slovenského štátneho občianstva.

Po vypuknutí Slovenského národného povstania bol na návrh ministra národnej obrany československej exilovej vlády prezidentom E. Benešom vymenovaný za veliteľa 1. československej armády na Slovensku, ktorej velenie

zdroj: Múzeum SNP, Banská Bystrica

prevzal 7.10.1944. Za člena Slovenskej národnej rady bol kooptovaný 13.10.1944. Po nemeckom generálnom útoku na povstalecké územie sa spolu s veliteľstvom 1. čs. armády presunul na Donovaly a 28.10.1944 vydal operačný rozkaz o prechode armády na partizánsky spôsob boja a vymedzil priestor činnosti pre jednotlivé taktické skupiny. 3.11.1944 ho Einsatzkomando 14. spolu s generálom Golianom a ďalšími dôstojníkmi zajalo v Pohronskom Bukovci. Za doteraz celkom neobjasnených okolností zomrel pravdepodobne na jar v roku 1945 v Nemecku.

Dekrétom prezidenta ČSR zo dňa 25.10.1946 bol s účinnosťou od 1.5.1945 povýšený do hodnosti armádneho generála in memoriam. V roku 1991 mu bol udelený Rad Milana Rastislava Štefánika III. triedy a v roku 1995 Rad Ľudovíta Štúra I. triedy vojenského druhu in memoriam.

Roman Hradecký

KRISTIÁN ANDREJ ZIPSER

**mineralóg,
geológ, pedagóg**

* 25. 11. 1783, Ráb, Maďarsko

† 20. 2. 1864, Banská Bystrica

Základnú školu navštevoval v Pezinku a Banskej Bystrici, ev. lýceá v Banskej Bystrici a Banskej Štiavnici, teológiu v Bratislave. Pôsobil ako výpomocný učiteľ, neskôr obchodný vedúci v Brne. Od roku 1809 vyučoval na Vyššej dievčenskej škole v Banskej Bystrici, kde sa stal neskôr aj riaditeľom (do roku 1859). Aktívne sa zapájal do verejného života Banskej Bystrice. Pochovaný je na ev. cintoríne v Banskej Bystrici.

Bol spoluzakladateľom Uhorskej mineralogicko-geologickej a metalurgickej spoločnosti. Venoval sa mineralogickému a geologickému výskumu Nízkych Tatier, podnikol niekoľko ciest po Západných Karpatoch. Publikoval v domácich i zahraničných odborných časopisoch o prírodnom bohatstve Uhorska, zvlášť Slovenska. Zaujímal sa o paleontológiu, archeológiu, históriu a numizmatiku. Bol autorom prvej topografickej mineralógie Uhorska, etnografickej monografie Zvolenskej a Tekovskej stolice. Jeho zbierka minerálov mala okolo 12 tisíc exemplárov a zaujímali sa o ňu odborníci z celej Európy. Na zhromaždení Spoločnosti uhorských lekárov a prírodovedcov v Banskej Bystrici 4. – 8. 8. 1842 referoval o geologických pomeroch Zvolenskej župy. Stal sa členom niekoľkých desiatok vedeckých spoločností a múzeí, nadviazal osobné alebo písomné styky s významnými osobnosťami ako Alexandrom von Humboldtom či Johannom Wolfgangom Goethem.

Bol nositeľom viacerých zahraničných radov a vyznamenaní, čestným doktorom niekoľkých univerzít. Roku 1862 bol vyznamenaný za zásluhy cisárskym zlatým krížom s korunou.

Jana Borgulová

Portrét Kristiána Andreja Zipsera (1854)
Autor: Július Jonás
Olejomalba zo zbierok
Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici

foto: Jaroslav Čunderlík

VÝREZ ORTOMAPA – PAMÄTIHDNOSTI MESTA BANSKÁ BYSTRICA

Ortofotomapa z r. 2007, © copyright by Topografický ústav Banská Bystrica

Legenda:

URBANISTICKÝ CELOK

- 01. Stará Fončorda
- 02. Sídliisko Fortnička
- 03. Sídliisko Pred stanicou
- 04. Stadlerovo nábrežie

PRÍRODNÝ PRIESTOR

- 05. Rudlovský medokýš
- 06. Medokýš na Štiavničkách
- 07. Ľaliovník na evanjelickom cintoríne

INDUSTRIÁLNY OBJEKT

- 10. Regulátor vody na potoku Bystrica
- 11. Torzo komína

ARCHITEKTÚRA

- 14. Stredoslovenská energetika, a.s.
- 15. Železničná stanica Banská Bystrica
- 16. Stredoslovenský ústav srdcových a cievnych chorôb
- 17. Ekonomická fakulta UMB
- 18. Slovenská sporiteľňa
- 19. Poštový úrad
- 20. Základná škola cirkevná Š. Moyses

- 21. Základná škola Slobodného vysielaca
- 22. Stredná priemyslová škola stavebná Banská Bystrica
- 23. Pamätný kameň J. Dekreta Matejovie
- 24. Tabuľky Provereno – min net
- 25. Keramické reliéfy nad vchodmi do obytných domov
- 26. Pomník legionárov I. svetovej vojny

- 27. Pamätná tabuľa
- 28. Socha pápeža Jána Pavla II.
- 29. Súsošie Štefana Moyses
- 30. Pamiatka na povodeň

UDALOSŤ

- 31. Medený hámor

DIELO PRÍRODY A ČLOVEKA

- 08. Urpín
- 09. Mestská zeleň pod Pamätníkom SNP

ARCHITEKTÚRA

- 12. Hrobka rodiny Holeschovcov
- 13. Fontána na námestí v Banskej Bystrici

PRAMENE A LITERATÚRA:

PECNÍK, M., SKLENKA, V. a kol.: Sásová a Rudlová. 1. vyd. Banská Bystrica: CEPROCEP, 2010. 212 str. ISBN: 978-80-970078-1-2.

SKLENKA, Vladimír: Samuel Libay – banskobystrický zlatník. Cyklus: Slávni Banskobystričania. In: B.B. Žurnál roč.4, č. 21, 21.10.- 4.11. 2004, s. 17.

SKLENKA, Vladimír: Banská Bystrica a Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici – Bedeker: Sprievodca po Stredoslovenskom múzeu. Martin: Harmony, 2005, 48 s. ISBN 89151-09-4

ŽILÁK, Ján: Genealógia zlatníckeho rodu Libayovcov z Banskej Bystrice. In: BanskáBystrica. Historicko-etnologické štúdie I. BanskáBystrica 2000, s. 74-94.

GENERÁLI – slovenská vojenská generalita 1938 - 2009

HUSÁK, V.: Medený Hámor v Banskej Bystrici - unikát priemyselného dedičstva, Permon, ročník V., číslo 1 /marec 2007, str.6

HUSÁK, V.: Medený Hámor v Banskej Bystrici - unikát priemyselného dedičstva, Permon, ročník V., číslo 3 /október 2007, str.5, str. 12

HERČKO, I.: VEDECKÉ CESTY A ZAHRANIČNÉ STYKY SLOVENSKEHO MINERALÓGA K. A. ZIPSERA, in Vlastivedný zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici, Stredné Slovensko 1, r. 1979, str. 172)

Irgalom és itélet (Milosrdenstvo a rozsudok). Beszterczébánya, Havelka József , 1915. 16 s.

Hanghullámok, miknek a nagy vihar adott lökést. (Zvukové vlny, ktoré boli vyvolané veľkou búrkou). Beszterczébánya, Hungária könyvnyomdaja, 1916, 112 s.

Hanghullámok, miknek a nagy vihar adott lökést. Beszterczébánya, Karmiol Jakab, könyvnyomdaja, 1917. 52 s.

Die Wahrheit als Tat. Die Kunst Moşeh Rabbenus (Pravda ako čin). Banská Bystrica: Merkantil, [1924]

Der blaue Vogel / Aron Schönfeld. Vydavateľ Banská Bystrica: [s.n.], 1926 Rozsah 93, [2] s. ; 8°

PeH=85 Reč z príležitosti osemdesiatych piatych narodenín pána prezidenta T.G. Masaryka / Áron Schönfeld. Vydavateľ Banská Bystrica: [s.n.], 1935 Rozsah 6 s.; 8°

Encyklopédia židovských náboženských obcí (zost. a z hebrejského originálu preložil Róbert J. Büchler). 1. Časť A - K. Bratislava: 2009.

PALICKAR, Stephen J. Rev. Joseph Murgaš Priest-Scientist: His Musical Wireless Telegraphy and The First Radio: A Biography. Sunland: Cecil L. Anderson, 1950. 179 s.

ŠVÁČOVÁ, Soňa. Geniálny vedec z Tajova: 80. výročie úmrtia Jozefa Murgaša. In Bystrický Permon, 2009, roč. VII, č. 2, s. 9.

VALEHRACHOVÁ, Margita. Technik v reverende. Bratislava: Mladé letá, 1970. 114 s.

VODA, Juraj. Jozef Murgaš, priekopník rádiotelegrafie. Martin: Osveta, 1955. 108 s.

VRANKA, Jozef. Z doliny prerástol hory: Jozef Murgaš: kňaz, maliar, vedec, vynálezca. Bratislava: Arimes, 2004. 279 s.

Slovenský biografický slovník: Národný biografický ústav Martin. 1986-1994, zv. 5, s. 358

Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice 1255-2000. Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici. 2002. Zost. A. Klimová, M. Némethová a kol.

BALÁŽ, Ján: Banská Bystrica v premenách času. Banská Bystrica, BAJA: 2004. II. vydanie

BANSKOBYSSTRICKÝ SAMOSPRAVNÝ KRAJ, VEREJNÁ KNIŽNICA MIKULÁŠA KOVÁČA V BANSKEJ BYSTRICI, MESTO BANSKÁ BYSTRICA, Pamätníky a pamätne tabule Banská Bystrica, 2009. ISBN: 978-80-88783-47-3

ISBN 978-80-971174-5-0

